

120. *Carl Holm*, Fridtjov Berg och folkhögskolan
- 1969: 121. *Gustaf Sivgård*, Ur Växjö stifts folkundervisningskrönika
122. *Lennart Tegborg*, Folkskolans sekularisering 1895—1909
- 1970: 123. *Uno Träff*, Bidrag till Villstads skol- och kulturhistoria
124. *August Isaacsson*, Ur Vittinge skolkrönika
- 1971: 125. *Lennart Bohman* (utg.), Ett landsortsläroverk. Studier kring Visby Gymnasium 1821—1971
126. Berättelser om de Allmänna Svenska Läraremötena 1852, 1854 och 1863
- 1972: 127. *Elof Lindälv*, Om fynden på vinden i Majornas växelundervisningsskola
129. Två studier i den svenska flickskolans historia: *Gunhild Kyle*, Svensk flickskola under 1800-talet. *Gunnar Herrström*, Frågor rörande högre skolutbildning för flickor vid 1928 års riksdag
- 1973: 129. *Wilhelm Sjöstrand*, Freedom and Equality as fundamental Educational Principles in Western Democracy. From John Locke to Edmund Burke
130. *Thor Nordin*, Växelundervisningens allmänna utveckling och dess utformning i Sverige till omkring 1830.
- 1974: 131. *Comenius'* självbiografi
132. *Yngve Löwegren*, Naturaliesamlingar och naturhistorisk undervisning vid läroverken
- 1975: 133. *Henrik Elmgren*, Trivialskolan i Jönköping 1649—1820
134. *Elisabeth Dahr*, Jönköpings flickskolor
- 1976: 135. *Sven Askeberg*, Pedagogisk reformverksamhet. Ett bidrag till den svenska skolpolitikens historia 1810—1825
136. Klasslärarutbildningen i Linköping 1843—1968.
137. *Sigurd Astrand*, Reallinjens uppkomst och utveckling fram till 1878
- 1977: 138. Högre allmänna läroverket för flickor i Göteborg 1929—66. Kjellbergsska gymnasiet 1966—72
139. *Ingar Bratt*, Engelskundervisningens framväxt i Sverige. Tiden före 1850
140. *Thorbjörn Lengborn*, En studie i Ellen Keys pedagogiska tänkande främst med utgångspunkt från "Barnets århundrade".
- 1978: 141. *Matti A Sainio*, Dissertationen und Orationen der Universität Dorpat 1632—1656.
142. *Gustaf Kaleen*, Fackundervisningen vid våra folkskoleseminarier 1865—1914.
- 1979: 143. *Arvid G:son Elg*, Härnösands gymnasiebibliotek 1790.
144. *Felix Innergård*, En skolkavalkad.
- 1980: 145. *Karl Larsson*, Från C-skolan till Prästgymnasiet.
146. *Elisabeth Dahr*, Sveriges högre flickskolors lärarförbund och dess föregångare.
147. *Johan Jacob Holmbergs* Anteckningar af Händelser.

HAMMAR ELISABET Franskundervisningen i Sverige fram till 1807

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
148

Elisabet Hammar
**Franskundervisningen
i Sverige
fram till 1807**

Undervisningssituationer och lärare

178/81

Pedagogiska Institutionen
Uppsala Universitet

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

16000 001165157

undervisningshistoria
2 Uppsala
30 21 4
IK-Tryck

ÅRS
E:kc(p)

FRANSKUNDERSNINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

UPPSALA UNIVERSITET
PEDAGOGISKA INSTITUTIONEN
BIBLIOTEKET

Franskundervisningen i Sverige fram till 1807
Undervisningssituationer och lärare

Slutförd och tryckt med bidrag från
Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
BOKSERIE GRUNDAD AV B. RUD. HALL OCH UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRGÅNG LXI 1981
VOLYM 148 UNDER REDAKTION AV BJÖRN SJÖVALL

Elisabet Hammar

Franskundervisningen i Sverige fram till 1807

Undervisningssituationer och lärare

UPPSALA UNIVERSITET

Pedagogiska Institutionen

EISL
Signat. Em-cik(V) Ex 1

178/81

Pedagogiska Institutionen
Uppsala Universitet

STOCKHOLM - UPPSALA 1981

Innehåll

Inledning	9
1. Det franska språket i Sverige	13
1.1. Utbredning och omfattning	13
1.2. Behovet av franskundervisning	17
1.3. Franskan i det officiella undervisningssystemet	18
1.4. Utvägar för att lära sig franska	19
2. Hemundervisningen	22
2.1. Franskfödda lärare	25
2.1.1. Informatorer	25
2.1.2. Guvernanter	27
2.1.3. Betjänter och andra tjänare	30
2.2. Icke franskfödda lärare	32
2.2.1. Informatorer	32
2.2.2. Guvernanter	36
2.2.3. Föräldrar, släktingar och andra	38
3. Skolorna	41
3.1. Skolor för adeln och för militär undervisning	41
3.2. Privatskolor och utbudet av fransklektioner	47
3.2.1. Privata »allmänna» skolor med mer än 25 elever	50
3.2.2. Utländska församlingsskolor	53
3.2.3. Privata »allmänna» skolor med mindre än 25 elever	55
3.2.4. »Franska» skolor	61
3.2.5. Slutord om de privata skolorna	65
3.2.6. Utbudet av fransklektioner	66
3.3. De offentliga skolorna och de fattiga elevernas utvägar	68
3.3.1. Gymnasier	72
3.3.2. Trivialskolor och andra större skolor	74
3.3.3. Mindre skolor	77
3.3.4. Slutord om de offentliga skolorna	80
3.3.5. Övriga vägar till kunskaper i franska	83

ISBN 91 85130 21 4

© Elisabet Hammar och Föreningen för svensk undervisningshistoria
Uppsala 1981 HK-Tryck

Sättning Infograf

4. Universiteten	85
4.1. Den officiella undervisningen	87
4.1.1. Införandet av språkmästare	87
4.1.2. Språkmästarnas villkor	88
4.1.3. Språkmästarnas kompetens	90
4.1.4. Språkmästarnas elever	91
4.1.5. Undervisningen	92
4.1.6. Språkmästarna i franska vid Uppsala akademi	93
4.1.7. Lärarna i franska vid Lunds akademi	99
4.1.8. Språkmästarna i franska vid Åbo akademi	103
4.1.9. Språkmästare i franska i Dorpat och Pernau	106
4.1.10. Språkmästarna i franska vid Greifswalds akademi	106
4.2. Den privata undervisningen i universitetsstäderna	107
5. Resorna	114
5.1. Frankrike	116
5.1.1. Paris	116
Inkvartering	118
Lärare	120
Riddarakademier	122
5.1.2. Landsorten	123
Lärare	125
5.2. Övriga Europa	126
5.2.1. Tyskland	126
5.2.2. Nederländerna	127
5.2.3. Övriga länder	129
5.3. Krigstjänst och uppdrag i Frankrike	129
Slutord	131
Noter	137
Källor och litteratur	161
Namnregister	179

Förkortningar

A	Autografsamlingen i Ericsbergsarkivet.
Ea	Ericsbergsarkivet på Riksarkivet.
KB	Kungliga biblioteket.
LUA	Lunds universitets arkiv.
RA	Riksarkivet.
SSA	Stockholms stadsarkiv.
UUB	Uppsala universitetsbibliotek.
ÅSU	<i>Årsböcker i svensk undervisningshistoria.</i>

Inledning

Undervisningen i franska i Sverige under 1600- och 1700-talen tilldrar sig ett särskilt intresse av flera anledningar. För det första intogs det franska språket en särställning i Europa vid denna tid och betraktades på många håll, inte minst i Sverige, som ett andra modelsmål för de högre befolkningsskikten. Den språkkicklighet som uppnåddes var inte sällan mycket god. För det andra måste franskkunskaper, på grund av franskans starka förankring som umgängesspråk bland de styrande klasserna, ha spelat en socialt betydelsefull roll och förmodligen bland annat använts som ett av medlen att uppnå en högre position i samhället. För det tredje gavs under hela denna period av franskans expansion och segertåg ingen officiell undervisning i det språket helt och hållet inom det offentliga undervisningssystemet. En studie av franskundervisningen måste därför samtidigt ge en skäligen täckande bild av formerna för tidens inofficiella undervisning.

Undersökningar om franskundervisningen under denna tidsperiod eller delar av den har utförts när det gäller Tyskland, England, Holland och Polen¹. Undervisningen i tyska och engelska i Sverige under samma tid har kartlagts, men i dessa avhandlingar är huvudvikten lagd vid en senare tidsperiod och privatundervisningen berörs sparsamt². Vad beträffar den omfattande privatundervisningen, vare sig den skedde helt utom eller nära knuten till en offentlig institution, har den hittills inte ägnats mycket forskning. Förutom vad som nämns i några få översiktsverk³ och några volymer i denna skriftserie, som behandlar manliga privatläroverk och adelssönens fostran⁴, finns en ännu icke publicerad studie av den undervisning som bedrevs i nära anslutning till de publika skolorna⁵. Någon undersökning som gäller till exempel hemundervisning föreligger således inte. Svenskars utrikesvistelser har däremot lockat fler forskare⁶.

Frågeställningarna som varit aktuella under det forskningsarbete vars resultat nu till en del presenteras har varit följande:

1. Var och när har undervisning eller inlärnin g skett, under vilka former och i vilken utsträckning?
2. Vilka var eleverna, vilken samhällsklass tillhörde de, vad hade de för ålder och kön?
3. Vilka var lärarna, vad hade de för bakgrund och kompetens, hade de franska som modersmål eller inte?
4. Vad var undervisningens innehåll, vilka läromedel och metoder användes?

Den sistnämnda punkten behandlas i en redan publicerad doktorsavhandling⁷. Frågan har dock inte helt hållits utanför detta arbete, vilket vore ogörligt. Vad som främst skall avhandlas här, är emellertid de tre första frågeställningarna.

Forskningarna grundar sig först och främst på arkivmaterial. De enskilda arkiven på Riksarkivet och Kungliga bibliotekets och Uppsala universitetsbiblioteks samlingar har genomgått s med sikte på språkövningar, anteckningar, instruktioner och rapporter vad det gäller studier och uppfostran, memoarer, dagböcker, reseskildringar och annat biografiskt material. Lektionsdiarier och åhörarlistor från Uppsala och Lunds universitet, rapporter från landets och Stockholms skolor har studerats. Sedan ett stort antal namn på lärare och elever erhållits, genomgicks Riksarkivets Biographica-samling med ledning av dessa. Utom de läroböcker i franska som trycktes i Sverige under tidsperioden har av tryckt material bland annat använts översiktsverk i pedagogikens, litteraturens och det svenska undervisningsväsendets historia, monografier över universitet och skolor, valda volymer ur denna skriftserie, vari ingår sådana som behandlar utriksresorna, slutligen memoarer, biografier och dagböcker. Ett begränsat studium har ägnats tidens periodiska litteratur, främst efter anvisningar ur Albert Wibergs efterlämnade papper på Riksarkivet. Somliga källor som jag gått förbi har vänligen utpekats för mig av Magnus von Platen.

Det skall genast framhållas att uppgifter om undervisningen i franska inte är lätta att finna i någon av dessa typer av källor och litteratur och att de upplysningar som står till buds ofta är svåra att kontrollera, bland annat på grund av sin slumpmässiga karaktär. Själva kärnan av detta forskningsområde hör ju till sådant som man kan vänta sig vara dåligt dokumenterat: en verksamhet som skedde utanför myndigheternas kontroll och som dessutom för det mesta

rörde barn, ofta kvinnor och inte så sällan utländska medborgare. Ytterligare en omständighet, som är av språkmetodisk art, bidrar till att det finns så få redogörelser och lämningar kvar till eftervärlden, nämligen den länge förhärskande uppfattningen att ett levande språk endast kunde läras på så kallad naturlig väg och främst muntligen och som resulterade i en »undervisning» som många gånger varken lämnade spår i elevens medvetande eller i arkiven.

Tidsgränsen för undersökningen är satt vid 1807, det år då franska infördes som officiellt ämne i de offentliga skolorna. Denna tidpunkt sammanfaller på ett ungefär med kulmen för det franska språkets inflytande i Sverige. Den bortre tidsgränsen är mera flytande och bestäms endast av bristen på befintligt material.

1. Det franska språket i Sverige

1.1. Utbredning och omfattning

Under loppet av den första hälften av 1600-talet började behovet att lära sig franska göra sig alltmer kännbart bland folken i Europa. Det franska språkets betydelse ökade ständigt under 1700-talet, och det var först mot början av 1800-talet som man kan skönja de första tecknen på att dess absoluta maktställning vacklade.

Orsakerna till denna utveckling är många. Latinet, som så länge varit det internationella språket, hade blivit föremål för puristernas strävan under renässansen och reducerades mer och mer till ett dött språk, som hade svårt att tillfredsställa tidens behov av nya ord. Varje land hade skaffat sig ett eget latinskt uttal, så att det var svårt för samtalande från olika länder att förstå varandra. Samtidigt utvecklades nationalspråken, och diplomater och lärda föredrog allt oftare att uttrycka sig på ett levande språk. Bland nationalspråken fick franskan snabbt överhanden, eftersom den hunnit bli ganska stabiliserad och dessutom stöddes av en kraftfull och lysande kultur. Strömmen av protestantiska flyktingar efter återkallandet av ediktet i Nantes år 1685 bidrog till utbredningen av det franska språket och den franska livsstilen. Mot slutet av 1700-talet kunde man alltså, utan att överdriva, kalla franskan för »världsspråket», vilket också akademien i Berlin gjorde, när de utlyste en litteraturtävling¹.

Vid tidpunkten då franskan tog sina första steg mot sin ställning som världsspråket framför andra, det vill säga mot mitten av 1600-talet, hade Sverige hunnit till stormaktstiden. Gustaf II Adolfs erövringar och Kristinas kulturella strävanden hade höjt landets prestige i Europa². För att fylla den nya betydelsefulla rollen som stormakt, kände svenskarna ett allt större bildningsbehov; man ville utveckla sin egen kultur, men samtidigt ta del av Europas. Liksom var fallet med de övriga europeiska länderna, tog man intryck av den franska kulturen, desto hellre som de bägge länderna politiskt sett var nära sammanknutna. Man brukar betrakta Magnus Gabriel De la Gardies magnifika ambassad på 1640-talet som den avgörande

händelsen, då den svenska adeln konfronterades med den franska livsstilen. I ett tal år 1648 talade Nicolaus Stiernflyckt varmt om fördelarna av en lång vistelse i Frankrike, vilka var avsevärt större, enligt honom, än de som en vistelse i de övriga europeiska länderna kunde erbjuda³.

Tack vare Bulstrode Whitelockes detaljerade dagbok 1653–54 kan man bilda sig en uppfattning om franskans ställning i landet vid den tiden. Whitelocke kom som extraordinär ambassadör från England till drottning Kristina, och han talade alltid om vilket språk som användes vid olika samtal. Efter de inledande officiella talen vid audiensen, på engelska respektive svenska och senare latin, talar Whitelocke franska med drottningen. Ämbetsmännen och medlemmar ur högadeln talar oftast franska och enligt honom talar de flesta av drottningens hovdamer detta språk. När han undrar vilket språk som är lämpligt att använda vid samtalet med den blivande Karl X Gustaf, råder man honom tala franska. Axel Oxenstierna är dock motsträvig. Whitelocke berättar:

He spake latin [...] and though he could, yett would not speake french, saying, he knew no reason why that nation should be so much honored more then others, as to have their language used by strangers.

(Whitelocke I, 1772:310)

Man överväger t.o.m. att avfatta villkoren för alliansen mellan England och Sverige på franska, men drottningen föredrar latin, eftersom hon vill låta andra granska dem. Trots sina goda kunskaper i latin skriver hon ett brev på franska till kungen av England⁴.

Trots att Axel Oxenstierna motsatte sig att franskan användes som diplomatiskt språk, var han noga med att hans söner och systersöner lärde sig franska⁵. En av orsakerna till detta måste ha varit detta språks stigande betydelse som umgängesspråk i de högre kretsarna. I en instruktion för sin sons undervisning från omkring 1650 talar en far om att tyskan och franskan ingår i en adelsmans uppfostran⁶. I en anonym översättningsövning, gjord i Uppsala år 1685, påstår man att det franska språket nu fått en stor utbredning och att få människor vid hoven inte talar franska⁷. Enligt Ernst Meyer använde sig »den fina världen» helst av franska i sin korrespondens från början av 1660-talet, och det är inte svårt att hitta exempel på detta⁸. Men det var inte bara i korrespondensen som franskan trängde in. Johan Rosenhane,

född 1642 och död i början av nästa sekel, skrev till exempel sina memoarer på franska⁹. Franskan gjorde också sitt intåg i barnens värld: år 1662 skrev den 9-åriga Gustaf Horn en fransk dikt till sin styvmor på hennes namnsdag¹⁰. År 1700 talade Magnus Stenbocks 7-åriga Ulrika och 6-åriga Bengt flytande franska¹¹.

Önskan att briljera i sällskapslivet var en av orsakerna till att lära sig franska på 1600-talet. En annan började dock bli alltmer märkbar: viljan och behovet att studera. I ett tal i Uppsala 1657 framhöll universitetets f.d. språkmästare, Isaac Cujacius, att franskan var nyttigare att kunna än något annat levande språk, om man ville studera konst, litteratur och vetenskap, handel och krigsvetenskap; även om litteraturen, som behandlar dessa ämnen ursprungligen inte är gjord i Frankrike, sade han, finns den i alla fall att tillgå i fransk översättning¹². Samma tankar uttrycks i den tidigare nämnda anonyma översättningen från 1683, där man särskilt riktar uppmärksamheten på att fransmännen så väl behandlat politik, moral och de europeiska ländernas historia. Om ungdomen läste dessa böcker, försäkrar man, skulle den inte längre vilja slösa bort tiden på lekar och promenader¹³.

På 1700-talet fanns samma motiv att lära sig franska kvar som under föregående sekel, med den skillnaden att de var ännu starkare och berörde fler människor än förut. Kulmen för franskans hegemoni i Sverige inträffade under den gustavianska tiden. I sin bok om de franska förbindelserna med Sverige påstår August Strindberg, att Sveriges historia under frihetstiden och fram till Bernadotte bara var ett bihang till Frankrikes och att vi levde av smulorna från Frankrikes bord. Den franska smaken trängde igenom överallt, skriver han, och hälften av de offentliga och privata handlingarna avfattades på franska¹⁴. Strindberg gjorde sig skyldig till en överdrift, men hans ord ger trots allt en uppfattning om situationen¹⁵. År 1786 konstaterade i alla fall Carl Stridsberg i sitt skolprogram:

Fransyskan har nu en gång blifwit så til sägandes vårt andra Modersmål. Jag hwarken gläds eller klagar däröfwer. Låras måste det, ja med mera flit och ifwer är [!] något annat språk [...].

(Stridsberg, 1786)

Liksom i Europas övriga länder hade således det franska språket vunnit terräng. Inom diplomatin användes franskan mer och mer, även om det fanns krafter som verkade åt motsatt håll¹⁶. Vid hovet talade man franska¹⁷. I de adliga familjerna samtalade man med varandra och skrev man till varandra på franska, åtminstone försökte man. Inom borgerskapet följde man så gott man kunde adelns exempel. Mängden franska brev, dagböcker, rese- och levnadsbeskrivningar i de offentliga och privata arkiven i Sverige vittnar verkligen om i vilken hög grad man använde sig av franska i dessa samhällsklasser¹⁸. Det samlade, omedelbara intrycket av dessa vittnesbörd är att franskan förvånadsvärt ofta är oklanderlig och naturlig, och att exemplen på en god behärskning av språket förefaller fler än de som visar klumpighet och fantasifull stavning.

Med tanke på dessa omständigheter är det inte underligt att man lätt hittar exempel på tvåspråkiga personer; en del kunde bland annat slarva eller kokettera med sin tvåspråkighet. Författaren av ett brev, en dagbok eller några studieanteckningar växlade till exempel plötsligt från ett språk till ett annat under skrivandets gång¹⁹. Därifrån är inte steget långt till texter av följande typ:

[...] föllie der af iblandh annat, *profondement* och eftertryckeligen, *Considerera*, huru emillan dygden och *Comoditeten* altydh een stoor och *Irreconciliable Different* och strydh ähr, huru medh een Ung persohn och *Cavaler* måtte högeligen, såsom för een *mortell* fiende wachta sigh till att wania sigh att wara *a son aise & a sa Commodite*, uthan altydh *Incessament* och medh alle *Ocasioner* eftertrachta och *practicera* dygden *pour devenir Effectivement & point par Apparence Seulement*, icke alenast *Solid* och *Capable, mais aussi homme de bien & de honneur*: hwilkett en *Effect* ähr *le plus grand Secret & la plus grande finesse au monde*.

(RA Ericssbergsarkivet, Manuskript- och avskriftssamlingen, Vol. 105, odaterad.)

Denna »svenska» är inte alls ovanlig bland lämningarna från 1700-talet, så det är lätt att notera inflödet av franska ord och uttryck i det svenska språket under denna tid. Författaren av en brevställare från 1729 ansåg sig till exempel nödgad att lägga till en ordlista för att brevskrivaren skulle kunna orientera sig bland alla främmande ord²⁰, och år 1783 anmärkte en skolman, Johan Carl Höjer, utan synbar

kritik, att man måste lära sig franska för att förstå en svensk²¹. Det språk, som man såg ut att anse normalt och fullt korrekt, var en svenska som vi skulle stå ganska främmande inför²².

Ett annat exempel på utbredningen av det franska språket i det svenska kulturella livet är ett försök till en encyklopedi, där ingångsorden är franska, men förklaringarna ges på svenska. Den första och enda delen, som omfattar bokstäverna A – Ame, kom ut 1777–78. Enligt företalet har man två syften med verket: att lära ut vetenskaper och det franska språket, vilket man åter kallar »vårt andra modersmål»²³.

Det var trots allt bara de ledande klasserna som kunde göra anspråk på franskan som ett »andra modersmål». Franskan verkar bland annat ha fungerat som ett sätt att hålla andra på avstånd, till exempel tjänstefolk²⁴.

När ett samhälle blir så till den grad genomsyrat av ett annat folks språk och kultur, uppstår förr eller senare problem. I Carl Gyllenborgs *Svenska sprätthöken*, 1740, tog man upp frågan: Hur skall man ställa sig till detta starka franska inflytande? Pjäsen begabbar »sprätthöken», som slaviskt apar efter Frankrike, men också den obildade tölpén, som aldrig rest och bara kan tala svenska. Gyllenborg förespråkade ett ideal, som låg någonstans mitt emellan. Ett trettiotal år senare var motreaktionen mera markerad. Abraham Sahlstedt gav då ut ett *Dictionarium pseudosvecanum* med syftet att hjälpa svenskarna att hitta svenska motsvarigheter till onödiga utländska ord.

1.2. Behovet av franskundervisning

Många svenskar hade alltså ett behov av att lära sig tala och skriva franska under de ungefär två århundraden, som denna undersökning främst omfattar, från cirka 1600 till 1807. Men det är bara fråga om vissa svenskar. För adeln verkar franskkundandet praktiskt taget nödvändigt, åtminstone mot slutet av 1700-talet. Men det var också högst önskvärt för medlemmar av borgerskapet och för samtliga personer som hade ambitioner att komma sig fram i det dåtida samhället.

Adeln använde, som nämnts, franskan i sitt umgängesliv, talade

franska vid hovet och inom familjen och skötte sin korrespondens på franska. Adelsmännen behövde ofta franskan för att utöva sina yrken som diplomat eller militär. Av nödtvång fick de ofta bedriva sina studier på franska²⁵. Dessutom måste både en man och en kvinna ur adelsklassen vara väl bevandrad i fransk litteratur, vetenskap och konst för att kunna delta i tidens svenska kulturella liv.

De ofrälse ståndspersonerna, d.v.s. ofrälse ämbetsmän, officerare, brukspatroner, o.s.v., och det högre borgerskapet hade ungefär samma motiv. I umgängeslivet hoppades man kunna blanda sig med adeln, till och med assimilera sig med den, vilket med tanke på ståndscirkulationen inte var så orimligt²⁶. I sitt yrke och under sina studier behövde personer ur detta samhällsskikt kunna franska. Det kulturella livet var ju inte heller utan intresse för dem. Men även om motiven var desamma som för adeln, var de i de flesta fall inte lika starka.

För prästerna och de mindre bemedlade och lägre samhällsskikten var skälen för att lära sig franska inte längre desamma. Det fanns visserligen även bland dessa sådana som drogs till den rika franska litteraturen och som behövde den för sina studier, och sådana som hade ambitionen att bli en del av de världsliga ledande skikten. Men för dem som valde eller var hänvisade till den offentliga skolan, var fortfarande latinet det dominerande språket. Det fanns dock en annan faktor, som för somliga studenter gjorde franskstudier önskvärda och till och med nödvändiga: många kunde inte bedriva studier vid universitetet, om de inte samtidigt, eller före, kunde få arbete som informator i en adelsfamilj eller i ett annat förmöget hus. För en sådan »kondition» var franskkunskaper nästan oundgängliga. Det var också från denna del av befolkningen som de svenska guvernanterna oftast kom, och de svenska guvernanterna måste också kunna franska.

1.3. Franskan i det officiella undervisnings-systemet

För att tillfredsställa de ständigt ökande kraven på franskundervisning från en stor del av den svenska ungdomen, gjorde myndigheterna mycket litet. Det var prästerskapet som fattade praktiskt taget alla beslut vad det gällde undervisningsväsendet, och det var biskoparna

och prästerna, som var de största motståndarna till det franska inflytandet. Under hela den undersökta tidsperioden förblev skolorna vad som i det närmaste kan karakteriseras som förberedande prästskolor, där de språk som undervisades var latin, grekiska och hebreiska. Skolornas arbete och organisation bestämdes av skolordningar åren 1611, 1649, 1693 och 1724, men skolornas kvalitet ser ut att ha varit mycket skiftande. De lägre skolorna, trivialskolorna och särskilt katedralskolorna, verkar ibland ha förmedlat en undervisning, som inte stod gymnasiernas efter²⁷.

Det fanns dock sådana som ville införa franskan och andra levande språk i den offentliga undervisningen. Särskilt på 1700-talet diskuterade man, ofta livligt, undervisningsfrågor. I de många projekt och betänkanden, som utarbetades under detta århundrade, fanns nästan alltid de moderna språken med som önskvärda ämnen för åtminstone vissa av skoleleverna. Dessa strävanden utmynnade i skolordningen 1807, då tyska och franska infördes som officiella ämnen i de två sista klasserna i gymnasiet för de elever som valde bort hebreiska²⁸.

Vad beträffar universitetet var situationen något bättre. På den nivån spelade adelns bildningsbehov en större roll, och man erbjöd lektioner i franska vid sidan av den officiella undervisningsramen under nästan hela perioden. Franska språket, liksom de övriga levande språken, som man också då och då gav undervisning i, betraktades inte som ett akademiskt ämne, värdigt en professorsstol. Det inordnades bland de övriga »adliga exercitierna», fäktning, ridning och dans. Den som undervisade i franska kallades språkmästare eller fransk språkmästare, liksom till exempel läraren i ridning titulerades stallmästare.

1.4. Utvägar för att lära sig franska

Av vad som framkommit, står det ganska klart att det svenska skol-systemet inte på långt när motsvarade behovet av franskundervisning och att universitetet knappast kunde fylla tomrummet. Hur ordnade man då franskundervisningen för alla dessa personer, hovfolk, diplomater, militärer, köpmän, studenter från alla samhällsklasser, guvernanter och informatorer?

Adeln, som för övrigt hade många skäl att inte gilla den offentliga skolan, kunde ju knappast få sitt bildningsbehov tillfredsställt där. De förmögaste gav barnen en fransk uppfostran i hemmets sköte (kap. 2), skickade sedan sönerna till universitetet, ofta i sällskap med deras informator (kap. 4) och kostade slutligen på dem en resa i Europa, den s.k. peregrinationen, för att slipa av deras uppfostran (kap. 5). De som inte hade möjlighet att skaffa sina barn en guvernant eller informator som var tillräckligt duktig i franska, satte in dem i en »fransk pension» en tid (kap. 3.2.4). De mindre välbärgade kunde få den önskade undervisningen genom att låta gossarna bli pager vid hovet eller skicka dem till någon av de skolor som inrättades mer eller mindre särskilt för adeln, som militärskolorna (kap.3.1). Några sände sina barn till privatskolor av en mera allmän karaktär (kap.3.2).

De ofrälse ståndspersonerna och det högre borgerskapet gjorde ofta som adeln, ordnade undervisning i hemmet. De »publika» skolorna betraktades ofta också av dem som en mindre lämplig miljö för deras barns uppfostran, och de skickade dem till privatskolor i stället. Vissa av dessa hade dessutom inriktat sig på handelsundervisning. De borgarbarn som ändå gick i de offentliga skolorna, kunde skaffa sig enskild undervisning i franska, antingen av den egna skolans lärare (kap.3.3) eller av någon »språkmästare», som utlyste sina tjänster i pressen (kap.3.2.6).

Medlemmarna ur prästerskapet och det lägre borgerskapet och sämre lottade barn ur alla samhällsklasser fick uppbringa ännu större fantasi och initiativförmåga för att komma åt de viktiga franskkunskaperna. Visserligen fanns också bland dem sådana som kunde kosta på sina barn hemundervisning och privatskolor. Men de övriga måste gripa olika tillfällen i flykten. De deltog i de enskilt anordnade lektioner, som gavs av lärarna i de allmänna skolorna, ibland gratis, ibland mot en ofta ganska ringa ersättning (kap.3.3); de lärde sig franska av sina föräldrar eller gick till vänner och bekanta, ibland kamrater (kap.3.3.5. och 4.2.); de kostade då och då på sig en lektion hos en »språkmästare» eller någon annan person (kap.3.2.6. och 4.2.); de försökte skaffa sig kunskaperna helt på egen hand (kap.3.3.5.). Många informatorer lärde sig, eller åtminstone förkovrade sig i

franska genom sin vistelse i adelshuset, där både familjemedlemmarna och kanske särskilt anställda lärare eller tjänare talade franska (kap.2). Det allra bästa, slutligen, var att som »guvernör» få följa med en ung adelsman på dennes peregrination till Frankrike (kap.5).

2. Hemundervisningen

År 1651 skrev en ung adelsflicka, Beata Rosenhane, en liten uppsats över ämnet »informatorer» som övning i fransk skrivning. Man anställer informatorer, säger hon, därför att föräldrar inte alltid har tid att uppfostra sina barn själva och därför att de inte vill skicka sina barn till de offentliga skolorna. Där skulle de nämligen fara illa under lärarnas hugg och slag¹.

Men det var inte den enda orsaken, som vi redan har konstaterat. De offentliga skolorna lämpade sig illa för adelns och även i viss mån den borgerliga klassens bildningsbehov. Tid efter annan fanns skolor särskilt inrättade för adeln och privata skolor med olika inriktningar, men de var ofta kortlivade och av mycket skiftande kvalitet. Det var först under andra hälften av 1700-talet som dessa skolor erbjöd något som liknar en lösning på problemet.

Det är alltså inte så underligt att informatorn och guvernanten var en normal medlem av barnfamiljer ur de högre samhällsklasserna. De allmänt hållna instruktionerna för ett adelsbarns uppfostran verkar förutsätta hemundervisning, åtminstone tills barnet uppnår tioårsåldern². Nästan alla enskilda instruktioner, som utarbetats eller beställts av föräldrar och som finns kvar i arkiven, rör hemundervisning. Vid Åbo universitet, omkring 1785, höll professorn i vältalighet, Henrik Gabriel Porthan, en serie föreläsningar över en informators skyldigheter och ger sina elever råd om hur undervisningen skall bedrivas³. Det fanns också tryckta instruktioner speciellt för denna typ av undervisning⁴.

Den exakta omfattningen av hemundervisningen, som ibland benämns »privatissime», är troligen omöjlig att bestämma. De uppgifter som står till buds är sporadiska. År 1694 fanns 170 privata informatorer i Stockholm, år 1722 101, år 1728 124, år 1732 177 och år 1748 133⁵. Siffrorna blir mer talande, när man betänker att trivialskolan i Stockholm år 1702 hade 161 elever⁶, och de olika församlingsskolorna sammanlagda förmodligen inte fler. I Öster-

botten i Finland hade ungefär en femtedel av studenterna, som skrev in sig vid Åbo universitet under perioden 1722–1808, inte erhållit något annat än hemundervisning⁷. Tack vare en av rapporterna till Kanslergillet 1803 kan man bilda sig en uppfattning om vad som förefaller vara den totala pedagogiska verksamheten i en landsortsstad vid den tiden. Det gäller Karlskrona, och där fanns en trivialskola, fyra privatskolor och sex informatorer, varav en undervisade i endast en familj och de övriga barn från flera »förmårare familjer»⁸.

Med tanke på att det sociala skikt som hade mest behov av franskkunskaper samtidigt var det som företrädesvis valde hemundervisning för sina barn, måste franskundervisningen i denna miljö ha varit betydande. År 1636 skrev Schering Rosenhane till pfalzgreven Johan Casimir ett brev, som visar vilken överskuggande betydelse just övningarna i franska kunde tillmätas. Brevet är avfattat alldeles i början av franskundervisningens historia i Sverige, och eleven är den blivande Karl X Gustaf:

[...] puisque la mal-heureuse mort luy a ravi son Gouverneur, ie ne manqueray point, autant que ie pourray de luy rendre toutes sortes de service, tant pour luy entretenir en l'exercice de la langue Françoise, aussi bien en parlant, qu'en escrivant qu'a luy donner des autres bons enseignements selon ma petite capacité.

[[...] eftersom hans guvernör blivit av döden borttryckt, skall jag, så långt jag kan, inte underlåta att bispringa honom, såväl vad beträffar att upprätthålla hans övande av det franska språket, både muntligt och skriftligt, som att bibringa honom undervisning i annat, efter min ringa förmåga.]

(RA E 58. Brev 18.7.1636)

Vid en genomgång av platsannonserna för informatorer och guvernanter i *Politie- och Commerce Tidningar* under åren 1754–1757, visade det sig att de som erbjöd eller sökte en sådan plats vid 37 tillfällen preciserade vilka undervisningsämnen det gällde. Av dessa nämner 19 uttryckligen franska, och ytterligare tre talar vagt om kunskaper i de vanligaste språken. Man får nog dock ta med i beräkningen, att de som stod högst på samhällstoppen och hade störst behov av en fransk uppfostran för sina barn, hade andra möjligheter än tidningsannonser att skaffa sig den önskade informatorn eller guvernanten (jfr s. 27).

Man anställde alltså en informator eller en guvernant, och ansåg

man den franska fostran viktigast, försökte man få tag i en franskfödd person. Men oavsett svårigheterna att få tag i en sådan, var denna strävan inte utan problem. Prästerskapet tyckte nämligen att det var oroande redan med privatlärare, även om dessa måste underkasta sig kyrkans inspektion⁹. Men att utländska lärare infördes, var ännu mera betänkligt. I ett religionsplakat från 1667 uppmanas föräldrar vara noga med vem de anställer som lärare, så att barnen inte utsätts för religiös villfarelse

[...] hwaruthinnan så mycket större Fahra är medh the fremmende studenter, hwilka ifrån andra Ohrter hijt ankomma och till slijke Syslor sig uthbiuda pläga, som the äre okände, och offta under ett fagert skeen mycket ondt kunna hålla förborgat.

(Stiernman, 1744:119)

I skolordningen 1724 vill man att alla barn skall skickas till skolan. Om man ändå hade skäl att vilja anställa en privatlärare, skulle denne helst utses av konsistoriet. Det var helt förbjudet att anta en utlänning till lärare, om inte konsistoriet hade förvissat sig om hans eller hennes renlärighet¹⁰. Franska guvernanter av katolsk tro belades med lyxskatt vid 1765 års riksdag, trots adelns protester¹¹.

Att anställa en informator eller en guvernant, helst franskfödd, var inte det enda man gjorde för att barnen skulle få den önskade uppfostran i hemmet. För att skapa en fransk atmosfär anställde man franska barnsköterskor, hovmästare, betjänter eller andra fransktalande tjänare. Föräldrarna själva talade franska med sina barn och skrev till dem på franska.

Till denna hemundervisning för mer eller mindre utpräglade »lärare» räknas här även den som skedde i hemmets förlängning, i universitetsstäder och under resor i främmande land. Där är förhållandena nämligen snarlika. Ett studenthushåll kunde bestå av en student, som när det gällde adeln ofta inte var mer än ett barn, en informator, som själv var student, och en fransk betjänt. Samma, eller ett liknande hushåll, utgjorde ofta en resgrupp längre fram (jfr kap. 4 och 5).

2.1. Franskfödda lärare

2.1.1. Informatorer

Det verkar som om prästerskapets varningar, åtminstone när det gäller franska informatorer, var ganska omotiverade, eller också mycket effektiva. Det framgår nämligen ganska snart av undersökningsmaterialet hur ovanlig denna företeelse var. Medan man i Polen, till exempel, nästan hade problem med strömmen av franska lärare, som inte alltid var värdiga sin uppgift som uppfostrare¹², är en fransk informator, som hade ansvaret för hela eller en stor del av ett svenskt barns uppfostran, ganska svår att finna. Det finns troligen flera förklaringar till detta. Svenskarna var inte bara rädda att överlämna värden av sina barn till en kättare, katolik eller kalvinist, utan de vände till exempel aldrig helt och hållet ryggen till sin egen kultur.

Om en fransk informator anställdes, var det främst som biträdande lärare. Det säger sig självt, att detta bara var möjligt för personer ur det allra översta samhällsskiktet, som till exempel de kungliga barnen. Det första kända exemplet på en fransk informator i Sverige är följaktligen den som Gustaf Vasa inkallade år 1543 för att delta i hans son Eriks uppfostran. Erik var då 10 år¹³. Det var en kalvinist, Denis Beurrée, och han måste ha lärt den blivande kungen franska, även om hans brev till Erik är avfattade på latin¹⁴. År 1642 hade drottning Kristina en fransk lärare, som tydligen inte kunde undervisa franska annat än med hjälp av tyska. Denne lärare verkar även ha tagit emot elever från adeln¹⁵.

Till och med när det gällde den så franska uppfostran som gavs till den blivande Gustaf III, tillkallade man inte en infödd fransman förrän prinsen var 10 år¹⁶. Den som invigde honom i det franska språket och den franska kulturen från hans späda barndom var i stället en svensk, Carl Gustaf Tessin. Tessin var f.d. svensk minister i Paris, en stor beundrare av fransk litteratur, konst och vetenskap och utsågs till kronprinsens guvernör år 1747, då prinsen var ett år. Gustaf III:s son, den blivande Gustaf IV Adolf, fick dock en fransk informator, då han var sex år, en viss Desroches, som tre år senare avlöstes av Jean Baptiste De Chaux. De Chaux var prinsens lärare ända tills denne var åtminstone 16 år och hade blivit kung. Dessa två

informatörer anställdes inte enbart för prinsens skull. De var båda även »lektörer» vid hovet, och De Chaux var pagenas informator åren 1787–92¹⁷.

Magnus Gabriel De la Gardies far hörde till dem som kan tänkas ha haft möjligheter att anställa flera lärare för sin sons räkning. År 1632 hade den 10-åriga Magnus Gabriel redan haft »goda informatorer» i latin, tyska och franska¹⁸. Ett kontrakt cirka 150 år senare mellan en fransk informator och en trebarnsfar (barnen var mellan 11 och 13 år), visar dock att man åtminstone då kunde anställa en lärare enbart för det franska språkets skull i en familj som inte var omedelbart knuten till kungahuset¹⁹.

Det finns några exempel på fransmän, som inte bara verkar ha varit lärare i franska, utan möjligen stått för större delar av undervisningen, eventuellt hela uppfostran, men uppgifterna är ganska osäkra. En viss Jean Salon ser åtminstone ut att ha haft hand om några unga adelsmän, bröderna Cronström, under deras peregrination år 1669. Hans rapport är på svenska, men full av franska låneord²⁰. Pierre Allegre, som senare blev fransk språkmästare i Lund, hade cirka 1694–1701 ansvaret att undervisa tio barn Cedercrans i franska och latin²¹. En annan akademisk språkmästare, Pierre Renaut i Åbo, fick 1760 tillstånd att gå i tjänst hos en baron Clas Lybecker, eftersom han inte lyckades få några elever vid universitetet²². Det är dock möjligt, att han anställdes som hovmästare, liksom en annan akademisk språkmästare, Alexandre Du Cloux (se s. 31).

Namnet Jean George Gaillard ser ut att tyda på att det är fråga om en fransman. Om så är fallet, är han det säkraste exemplet på en fransman som lett nästan hela uppfostran av några svenska barn. Gaillard anställdes som »gouverneur» åt två bröder von Siegroth år 1731, då gossarna var fem och sex år. Under nio år undervisade han dem, i att skriva och räkna, i kristendom, franska, tyska, historia och geografi. Under de sista åren hade bröderna även en svensk lärare »som skulle lära oss latin och vetenskaperna samt rita och spela på Instrumenten», som Gustaf Adolf von Siegroth skriver i sin levnadsjournal. Det är möjligt att en syster också kunde dra nytta av pojkar- nas undervisning, åtminstone fram till 1739, då hon som 12-åring började i en fransk pension. Gaillard gick senare i tjänst hos andra, bland annat hos Erik Åkesson Oxenstierna omkring 1746, som vid tillfället hade en 11-årig dotter och två söner på sju och tre år²³.

2.1.2. Guvernanter

De franskfödda guvernanterna däremot verkar ha varit ganska talrika. De var ofta också ansvariga för hela uppfostran av sina elever, som var familjens flickor, och kanske också pojkar, så länge dessa var små. Trots det större antalet exempel på franska guvernanter, är uppgifterna, i synnerhet detaljerade sådana, om deras verksamhet mycket sällsynta. Detta beror dels på att kvinnors och barns liv under epoken är mycket dåligt dokumenterade och kartlagda över huvud taget, dels på att undervisningen skedde i familjens sköte och sålunda inte behövde planeras och redovisas för skriftligt. Dessutom var dessa guvernanters undervisningsmetoder sådana, att de lämnade ytterst få spår: de var förmodligen vad man kallar »naturliga» och grundade sig först och främst på konversation.

Man idkade således en omfattande »import» av »raisonnabla» och »anständiga» fransyskor, som var »lämpliga att informera ungdomen.» De togs hit till Sverige av sådana som själva varit på resa till Frankrike²⁴. Man använde sig av alla upptänkliga förbindelser för att få tag på en sådan person. Svenskar som befann sig i Paris, till exempel på ett diplomatiskt uppdrag, fick brev från Sverige, där de ombads söka reda på en dam med de önskade egenskaperna och skicka henne till Sverige²⁵. Fransmän och fransyskor, som redan fanns i landet, tjänade också som mellanhänder i denna förmedling²⁶.

Dessa guvernanters bakgrund och skälen för deras emigration eller tillfälliga vistelse i ett annat land är på grund av den allmänt dåliga dokumentationen svåra att komma åt. Ibland var de medlemmar av en familj religiösa eller politiska flyktingar, som redan bosatt sig i landet²⁷.

När de väl kommit in i karriären, gick guvernanterna från familj till familj, om inte annat så därför att barnen växte upp. En familj behöll inte heller alltid samma guvernant hela den tid de behövde en. Följden blev en veritabel »guvernantförmedling» även inom landet²⁸. Denna omsättning kunde få negativa effekter och en del sökte medvetet en förnyelse av beståndet²⁹.

Även med en franskfödd guvernant var det inte säkert att man fått någon som kunde lära barnen en felfri franska. Det kunde nämligen vara litet si och så med dennas formella bildning. Inte ens Fredrik Sparre, som dels borde ha haft utmärkta förbindelser som kunde

skaffa honom en god guvernant till hans döttrar, dels verkligen visar en stor omsorg om dessas uppfostran, hittade en fransk guvernant med god bildning eller ens tillräckliga kunskaper i det egna språket³⁰. Följande brev, skrivet av hans döttrars guvernant, Jeanette Remy Jacob, kan tjäna som ett exempel på hur bristfällig de franska guvernanternas kunskaper kunde vara, åtminstone i grammatikaliskt hänseende, och samtidigt som en skildring av hur en dag med en guvernant kunde te sig för några små adelsfröknar på 1770-talet. Dessa speciella fröknar hette Ebba och Ulrika Sparre, var 11 och 12 år gamla och bodde på slottet Åkerö i Södermanland.

[...] nous nous levons entre six et demi et cet heurs, après nous Etres un peu abillées, chacune fait sa priere, dans la quelle on oublie pas son papa, ensuite on vas se coïéfer, [...] chacun se frise sois même, ce qui est cause que la lecture est quelques fois interrompü, on descend à 9. on déjeune, en suite pendant que l'une touche du clavesin, l'autre lis, tout à tout, jus qu'à midy, alors ces Demoiselles Ecrives, et moi je lis et travaille à des petits bonets, à une heurs precise nous dinons, pendant le repas la conversation roule ordinairement sur les bonnes qualités, que chacun às remarquer dans son Papa, ou sur les lectures qu'on as fait le matin et quelques fois aussi sur la poupée. après le diner, on joue aux volants ou à la plotte, ensuite on travaille ou on vas promener, après la promenade on travaille jusqu'à six heurs, que l'on goute, en attendans que la bougie vienne et on recommence à travailler et chanter, en suite danser des menuer et des allemandes, quelques fois aussi on lis pour samuser, on soupes, après souper on danse des ronds, est puis on vas se coucher. les jours de postes on Ecris toute la matinée, et cequ'on n'a pas pu faire le matin, on tache de la faire l'aprediner, [...]

[[...] vi går upp mellan klockan halv sju och sju. Sedan vi klätt på oss litet, ber var och en sin bön, i vilken man inte glömmar sin Pappa, sedan kammar vi oss [...] Var och en krusar sig själv, vilket gör att läsningen ibland blir avbruten. Vi går ned klockan 9 och äter frukost, och medan den ena flitigt spelar klaver, läser den andra lika flitigt, ända till klockan 12. Då skriver fröknarna, och jag läser och arbetar på små mössor. Precis klockan ett äter vi middag. Under måltiden löper samtalet för det mesta om de goda egenskaper, som var och en lagt märke till hos sin Pappa, eller om förmiddagens läsning och ibland om dockan. Efter middagen spelar vi fjäderboll eller pelotaspel; sedan arbetar vi eller går på en promenad. Efter promenaden arbetar vi till klockan 6, då vi äter mellanmål medan vi väntar på att ljuset skall tändas. Så återupptar vi arbetet och sjunger, sedan dansar vi menuetter och allemander, ibland läser vi också, bara för skojs skull. Så

äter vi kvällsvard, och efter maten dansar vi ringdanser, sedan går vi och lägger oss. De dagar då posten kommer, skriver vi hela förmiddagen, och det som vi inte hunnit göra på morgonen, försöker vi göra efter middagen [...]

(RA E 2956. Brev från Jeanette Remy Jacob (dottern), 10.10.1774)

Ebba Bonde, född 1746, är ett annat exempel på en flicka, som uppfostrades av en fransk guvernant, Ebba hade denna guvernant i sju år, från nio års ålder. När hennes uppfostran avslutats, kunde hon ändå inte skriva en korrekt franska, trots att hon också, på grund av sin familjs ställning, borde ha fått tillgång till de bästa lärare. Ingenting hindrar dock att dessa flickor talat en utmärkt franska; Ebba Bondes språk skulle till exempel låta mera korrekt än det ser ut³¹. Men i en tid, då man, som vi sett, kunde tillbringa hela förmiddagen med att skriva brev, ofta franska brev, måtte denna oförmåga ha varit dem till förfång. Det finns givetvis exempel på motsatsen också: unga flickor som uppfostrades av franska guvernanter och som skrev en fläckfri franska³².

Uppfostran för de flickor det gäller här var koncentrerad på franska, musik, dans och sömna, där franskan verkar ha varit det allra viktigaste ämnet. När Fredrik Sparre skrev i sin dagbok om sina flickors framsteg, var det detta som han ansåg värt att nämna:

[Översättning från franska:] Ulla gör förresten goda framsteg i det franska språket och talar det nu flytande och gärna. Hon lär sig skriva av M. Jacobs son [...] Ulla läser utmärkt både franska och svenska och har en mycket vacker handstil och ett mycket gott musiköra, och ändå har hon inte övat musik i mer än fem månader. Hon kommer att dansa med stort behag. Hennes lilla syster lär sig också dansa med framgång. Hon börjar just nu att läsa franska med större lätthet [...] Hon börjar att skriva; få se om hon kommer att tycka om denna övning. [...] Hon har fortfarande denna svårighet att tala, som ger mig tusen bekymmer [...] Svårigheten ökar genom att hon inte vågar tala annat än franska, som hon kan dåligt än så länge, fast hon förstår det.

(RA Ea Fredrik Sparres samling, Vol.4 blad 49)

Gustaf Adolf Siegroths korta konstaterande beträffande sin systers, Catharina Gustava Siegroths, uppfostran är också talande. Hon var född 1727, hade satts i fransk pension vid 12 års ålder och sedan fått undervisning av tre olika guvernanter, varav två var fransyskor. När

han redogjort för detta, skriver brodern i sin levnadsjournal:

[...] sedermera behövde hon ingen Gouvernante, kunde ock tilträcket. Fransyskan, samt sitt kön anständiga vetenskaper och göromål.

(KB I.s.21:1)

2.1.3. Betjänter och andra tjänare

Närvaron av franskfödda informatorer och guvernanter i hemmet bidrog helt naturligt till att skapa en fransk atmosfär i barnets dagliga liv, även utanför den tid som uttryckligen ägnades åt undervisning. Men man anställde som tidigare nämnts även andra franskfödda personer än lärare för att förstärka denna franska miljö: barnsköterskor, betjänter, hovmästare, kammartjänare, sällskapsdamer. Detta underlättade givetvis att barnet lärde sig franska lika smärtfritt och på samma sätt som sitt modersmål. För de första svenskar som kände behov av att låta sina barn lära sig franska, var det förresten detta senare förfarande som verkar ha varit det första, om inte det enda, som fallit dem in. Det var inte så underligt, eftersom man då fortfarande ofta trodde att det enda sättet att lära sig ett levande språk var att använda det. Dessa nästan ofrivilliga lärares »undervisningsresultat» måtte ha varit tillräckligt goda för att uppmuntra kommande generationer att använda samma metod.

Det ser ut som om man mycket tidigt kom underfund med, att det är i de spädaste åren som undervisning genom daglig användning blir mest effektiv, och att denna s.k. naturmetod ju inte heller kräver någon större mognad av eleven. Man försökte således placera en franskfödd tjänare i barnets närhet, då detta var mycket litet. I sin instruktion för sonens uppfostran från ungefär 1650, vill till exempel Gustaf Bonde att en fransk betjänt anställs då pojken blir fyra år³³. Hans Gustaf Rålamb, född 1716, hade också, vid sidan av en svensk informator, en fransman, som skulle lära honom franska från samma ålder³⁴. Nils Palmstierna, född 1696, berättar i sin självbiografi:

När iag hade börjadt tala, har iag strax blifvit uti fransöska språket inöfvad, så att iag med lika färdighet både talte och tänkte på fransöska och svenska.

(RA E 4995)

»Läraren» kunde till och med finnas på plats före barnets födelse. Hans eller hennes troliga senare verksamhet som fransklärare var kanske inte det primära skälet för anställningen. Alexandre du Cloux, till exempel, författare till den första franska grammatiken som trycktes i Sverige och akademisk språkmästare i Uppsala 1647–55, anställdes detta senare år som hovmästare hos greve Christoffer Dohna och stannade troligen hos honom till 1669³⁵. Mellan 1660 och 1664 föddes tre barn i familjen, som kan ha dragit nytta av Du Cloux' undervisning eller närvaro³⁶.

De första exemplen på förekomsten av tjänare anställda som fransklärare, finns dock inte inom ramen för undervisning i hemmet, utan i dess »förlängning» i en universitetsstad eller under en resa. Sålunda skickade Axel Oxenstierna, en av de första inflytelserika personer som förfäktade att man måste lära sig franska, år 1625 en ung fransman till Uppsala, för att denne skulle undervisa hans två äldsta söner i detta språk³⁷. Klas Bielkenstiernas studieinspektör skrev också år 1630 till rikskanslern och klagade på den unge adelsmannens usla franska och föreslog att en fransk betjänt skulle anställas för att råda bot mot detta missförhållande³⁸. Vad beträffar Axel Oxenstiernas tredje son, Erik, anställde fadern en elsassare, Johannes Zeisholff, som hovmästare för den då 10-årige gossen. Denne Zeisholff, som hade hand om Erik i Uppsala i fem år, hörde dock inte till de mer eller mindre omedvetna »lärarna». Han fick instruktioner för sin undervisning, till och med metodiska anvisningar. Enligt Erik Oxenstiernas biografi, var han dock inte den förste fransman som undervisade den unge mannen i franska³⁹. Rikskanslerns systerson, Gabriel Kurck, hade också en fransk betjänt, Nicolaus Champagnie, vilken Gabriel Kurck tillgivet omnämner, när han berättar hur huset, i vilket hans studenthushåll var inrymt, rasade samman år 1642, vilket olyckligtvis orsakade betjäntens död⁴⁰.

Från allra första början tog ofta adelsmännen med sig utländska betjänter i sina följen under peregrinationen. Sten Bielke, Olof Lilliehöök och Svante Horn af Åminne, som inskrevs i Leidens studentmatrikel omkring 1630, hade var sin fransk betjänt, eller »famulus»⁴¹. Magnus Gabriel De la Gardies följeslagare tog sig genast »en fransösk dreng för språkets skull», när de kom till Orléans år 1646. En av dem, Johan Ekeblad, anställde en annan, när han skulle återvända till Sverige tre år senare⁴².

Detta sätt att få en ständig övning i det talade språket, ofta vid sidan av mera systematiska studier, tillgrip man även under det följande århundradet⁴³.

En helt annan grupp »elever» än de hittills nämnda kunde dra nytta av den franska miljö, som skapades av alla dessa tjänare i de adliga familjerna: de till huset knutna svenska informatorerna. Dessa unga män hade ofta följt en ganska slingrande väg mot sina franskkunskaper och grep antagligen med glädje detta kanske första tillfälle som erbjudits att öva sig i det talade språket. Carl Gustaf Leopold, som ändå lärt sig franska som barn av en fransman, kunde således förkovra sig i detta språk 1774–77, då han var informator, antagligen för den yngste av greve Douglas talrika barnaskara. Hos greve Douglas talade nämligen samtliga tjänare franska⁴⁴. Carl Fredrik Fallén kunde också förkovra sig i egenskap av informator, år 1783, med hjälp av en fransman vid namn Boucher, som fanns på en egendom i Värmland⁴⁵.

De rikaste ofrälse familjerna följde förmodligen adelns exempel när det gällde franska tjänare, men dokumentationen är dålig. Det finns dock spår av en fransk betjänt, J.F. Renaud, hos en viss doktor Stobaeus, omkring år 1784, men huruvida han haft några funktioner som introduktör eller vidmakthållare av kunskaper i franska är osäkert⁴⁶.

2.2. Icke franskfödda lärare

En stor del av hemundervisningen och den franskundervisning som skedde inom dess ram har dock förmedlats av icke franskfödda personer, av svenska eller tyska informatorer och guvernanter och av familjens övriga medlemmar.

2.2.1. Informatorer

De svenska informatorerna rekryterades oftast bland de universitets- och gymnasie-studerande som i brist på välsituerade föräldrar eller stipendium var tvungna att bekostna sina egna studier på detta sätt⁴⁷. I motsats till de franskfödda informatorerna ser de ofta ut att ha

haft ansvaret för hela den intellektuella fostran av familjens barn. Ibland hade en guvernant hand om flickornas uppfostran, men inte alltid. Även om det verkar troligt att en informators huvudsakliga uppgift för det mesta var att undervisa husets söner, och att han kanske förr eller senare följde dessa till universitetet, vilket uteslöt flickorna från hans undervisning⁴⁸, var det inte ovanligt att en informator anställdes enbart för flickors undervisning⁴⁹.

Dessa studenter förberedde sig för sitt arbete som informator på de olika sätt som skisserats i det förra kapitlet (ss. 20–21), och som behandlas grundligare i de kommande kapitlen. Jacob Berzelius, den blivande kemisten, berättar i sina självbiografiska anteckningar, att han under de första månaderna av sin universitetsvistelse, år 1797, ägnade sig enbart åt studier av främmande levande språk

såsom nödvändiga beting för enskild undervisning, åt hvilken jag måste egna mig, då jag saknade utväg att uppehålla mig vid universitetet.

(Berzelius, 1901:16 och 178 n 28)

Denna omständighet, att de levande språken var en nödvändig kunskap för många studenter, anfördes då och då som skäl för att man skulle införa dessa, särskilt franska och tyska, som officiella ämnen i de offentliga skolorna. De blivande informatorerna, påpekade man, lärde sig dem annars för fort och därför dåligt⁵⁰.

Det är uppenbart att franskkunskaperna hos en del av dessa unga informatorer lämnade mycket övrigt att önska. Därför valde man också ibland att anställa en franskfödd person vid sidan av dessa (se föreg. sidor) eller att ta kompletterande lektioner hos andra⁵¹. Men det är nog inte rättvist att betrakta de dåligt förberedda lärarna som typiska fall. Dessa fransklärares kompetens sträckte sig tvärtom över en ganska vid skala.

Om vi börjar med de mest kompetenta informatorerna, har vi först och främst de kungliga barnens guvernörer. Som vi sett (ss. 25–26), biträdde de sällan av franskfödda preceptorer⁵². Men andra finns: Christoffer Gertner, som var Magnus Gabriel De la Gardies söners informator till 1665, betraktades som en mycket skicklig lärare, förmodligen även i franska, eftersom han föreslogs som lärare i vältalighet, franska och italienska vid ett Collegium Illustre, som planerades vid den tidpunkten⁵³. Edvard och Carl Adolf Gyldenstol-

pe hade en av de få adliga preceptorerna, Daniel Niclas von Höpken, och denne visar prov på sin goda franska i en resebeskrivning från Paris år 1699⁵⁴. Om författaren till den franska läroboken från 1729 verkligen var Johan Biurman, hade denne förmodligen tidigare tjänat sitt levebröd som informator⁵⁵. En annan läroboksförfattare, Johan Wennerberg, skrev sin franska grammatik 1740 med tanke på baronerna d'Albedyll, förmodligen hans elever⁵⁶. Jacob Röding, redaktören för *Stockholm Gazette*, en franskspråkig tidning, hade varit informator hos Pierre Momma sedan 1743⁵⁷. Även om Johan Gabriel Oxenstierna sattes i pension hos Vilneuf vid 9 års ålder år 1759 (se s. 62), är det troligen av Olof Bergklint, hans informator 1764-68, som han lärt sig den goda franska han ger vittnesbörd om i sin dagbok 1766-68⁵⁸. Carl Gustaf Horns franska övningar, skrivna år 1767, är mycket väl gjorda för en pojke på 14 år och dessutom rättade på ett idiomatiskt och elegant sätt⁵⁹. Schüek-Warburg anger att Johan Henrik Kellgren skrev en mycket god franska redan 1770, då han tog sin första plats som informator⁶⁰. Detta är så mycket mer anmärkningsvärt som han förmodligen inte började studera franska förrän år 1768 i Åbo, antingen för språkmästaren vid universitetet, De La Mothe, eller på egen hand⁶¹. Nils Fredrik Palmstiernas skrivövningar slutligen avslöjar en systematisk och noggrann undervisning, antagligen förmedlad av Carl Almgren, Palmstiernas informator 1798-1803⁶².

Om dessa förmodat kompetenta fransklärare vet man mycket litet, eller ingenting, vad beträffar deras utbildning. Det finns dock två svenska informatorer, som ganska samvetsgrant redovisat för hur de erövat sina kunskaper innan de började undervisa. Deras berättelser får en läsare att förmoda, att de inte hörde till de mest kunniga fransklärarna. Den förste, Erik Eurén, född 1722, berättar i sin dagbok, att han anlände till Uppsala universitet i februari 1746, och att han använde juli och augusti månader för att lära sig franska och engelska, franska av Hilaire de Truchess (se s. 98). Han fick genast själv elever, de flesta kamrater, och i synnerhet i franska. Mot slutet av juli månad påföljande år fick han en »kondition» som informator »hvarmed fordrades fermhet i franska och tyska». Han förkovrade sig alltså i franska och lärde sig tyska under loppet av ytterligare två månader med hjälp av sin gamle lärare Truchess. Han »nyttjade en Fransos» också under dessa två månader, tillsammans med sin

elev⁶³. Ett prov på hans franska vid en senare tidpunkt, 1758, visar en varierad franska, men inte alltid korrekt⁶⁴.

Den andre informatorn som berättat om sin utbildning är Carl Fredrik Fallén, född 1764. När han 1783 fick plats som informator för »2ne små vackra fröknar» Löwenhjelm, kan han knappast ha haft några djupare kunskaper i franska. År 1781 hade han gjort sina första lärospån i Des Pepliers grammatik, hjälpt av en av sina lärare vid gymnasiet i Karlstad. Under sommaren skrev han »franska stilar» för sin fiollärare och läste sedan Fénelons *Télémaque* på egen hand. År 1783 satte han in en annons i *Dagligt Allehanda* och fick bland annat svar från överste C.G. Löwenhjelm. Hans franska uttal »avhördes», och han erhöll platsen mot att han skulle lära sig tala franska, vilket han gjorde under sommaren hos en Madame Forbitz i Uppsala⁶⁵.

Låt oss så övergå till några informatorer vars franskundervisning antagligen eller uppenbarligen varit synnerligen blygsam, till och med direkt vilseledande. En informator som var medveten om sina begränsningar och drog konsekvenserna av det var Johan Arent Bellman, Carl Mikael Bellmans farfar. Han var informator omkring år 1696 för den unge greven Herman Fleming. I sin rapport berättar han att hans elev tog lektioner hos en fransk språkmästare, och han föreslår att själv ge honom tillfälle till konversationsövningar, om det står i hans förmåga⁶⁶. Carl Reinhold Berch, född 1706, var nödgad att vänta tills han började Tyska skolan i Stockholm år 1720, innan han verkligen kunde ta itu med att lära sig franska. Han hade haft informatorer och lärt sig de allra första grunderna i hemmet, men inte mer⁶⁷. De tre bröderna Gyldenstolpe, födda mellan 1732 och 1738, har sparat koncept och övningar, som visar med all önskvärd tydlighet, att deras lärare inte varit besittning av annat än den mest rudimentära franska. Brevkoncepten är rättade, men blev inte korrekta för det. Nils Philip skrev 1748, mycket propert, en »Histoire qui traite de l'amour de Vertomné et de Pommone», tillägnad hans föräldrar. Olyckligtvis är språket mycket klumpigt, även för en pojke på 14 år, och fullt av fel. Eftersom arbetet ser ut som en renskrift och alltså förmodligen rättats av informatorn vid ett tidigare stadium, kan man inte annat än vara skeptisk gentemot dennes kunskaper⁶⁸.

Hur förlöpte då en dag för en informator och hans disciplar? Att döma av instruktioner, rapporter och arbetsordningar, som finns kvar i arkiven, omfattade den 6-9 timmar lektioner, med undantag av

onsdag och lördag, då eftermiddagarna var lediga, med franska 1–2 timmar om dagen⁶⁹. Barnen Klinckowströms dagar såg antagligen ut på följande sätt på 1780-talet:

- Kl. 7 gick de upp och klädde på sig.
- Kl. 8 bad de sin bön och läste ett kapitel i Bibeln och en gång i veckan bibliska historien på tyska.
- Kl. 9 intog de sin frukost, och genast efteråt läste de exempelvis Olof Bergklints *Sammandrag af alla wetenskaper*.
- Kl. 10 studerade de latin,
- kl. 11 historia och statskunskap och
- kl. 12 geografi, matematik eller fysik.
- Kl. 1 hade de en fristund.
- Kl. 1.30 skulle de inställa sig hos fadern.
- Kl. 2 åt de middag, sedan var de lediga till
- kl. 4 då de hade skrivövningar, kopierade eller skrev efter diktamen på latin, svenska, tyska och franska.
- Kl. 5 studerade de franska.
- Kl. 6 tillbringade de med läsning eller under »nyttiga och upplyftande samtal» och rekapitulerade vad man lärt sig under dagen.
- Kl. 7 blev de fria till att exempelvis promenera⁷⁰.

Studieplanerna och rapporterna ger inte mycket vägledning angående vid vilken ålder man brukade börja systematiska studier i franska inom hemundervisningen, vilken vanligen föll på den svenske informatorns lott. I de fall då det är möjligt att i någon mån följa en elevs studiegång och fastställa hans eller hennes ålder i de olika etapperna, verkar åtta år vara en ganska normal debutålder⁷¹.

2.2.2. Guvernanter

Guvernanten, i motsats till den svenske informatorn, verkar inte ha varit ansvarig för uppfostran av alla barnen i familjen, utom i de fall, där barnen varit små eller familjen bara haft döttrar. Flickornas utbildning i de sociala klasser varifrån guvernanterna rekryterades,

var förmodligen inte tillräckligt god för att de senare skulle kunna åtaga sig ansvaret att leda högre studier.

Det finns kvar, som vi sett, en viss mängd instruktioner, studieplaner och rapporter, som avsåg att reglera informatornas verksamhet, men när det gäller guvernanternas undervisning saknas sådana motsvarigheter. Orsakerna till denna brist har redan påtalats i avsnittet om de franska guvernanterna (s. 27). Förmodligen ansågs ofta inte utbildningen av så små barn och flickor tillräckligt angelägen för att man skulle göra sig besvär att upprätta ett sådant dokument, och personerna som bäst förstod sig på en sådan utbildning, modern och familjens övriga kvinnor, fanns för det mesta tillstädes, om guvernanten behövde rådfråga eller skulle rapportera. Det är sålunda främst i memoarer, dagböcker och brev som dessa uppfostrarinnor skymtar fram. Den sortens källor gör det svårt att få grepp om de närmare omständigheterna kring guvernanternas undervisning, inte minst dess kvalitet.

Före år 1600 undervisade en tysk »guvernant», Euphrosyna Heldt von Diffenau, de kungliga barnen, bland annat den blivande Gustaf II Adolf, i latin, franska och italienska⁷². Guvernanterna blev förmodligen allt vanligare, sedan man under 1600-talets gång blev alltmer uppmärksam på bildningens betydelse, även den något blygsammare, som en guvernant kunde erbjuda. I 1700-talspressen finns talrika annonser, där man antingen söker efter en guvernant till sina barn eller erbjuder sina tjänster som en sådan⁷³. De undervisningsämnen som nämns i annonserna är framför allt franska och sömnad. Man kan således förutsätta, att ett ansevärt antal av dessa guvernanter, även de icke franskfödda, kom att fungera som fransklärare. De kallades till och med ofta för »fransyskor». När Carl Bonde i sina självbiografiska anteckningar rörande år 1754 ville omnämna några unga flickors guvernant, kallade han henne först av misstag deras »fransyska», sedan har han strukit över detta ord och beskriver personen i fråga som en tysk mamsell, som undervisade flickorna i franska⁷⁴. I slutet av århundradet var en fröken Arndt från Pommern guvernant för Augusta von Fersens barn, Gustaf, Carl Axel och Sophie Löwenhielm, födda mellan 1771 och 1774; Carl Axel skriver i sina memoarer:

Denna Madlle Arndts skulle vara, hvad man kallar Fransyska, och lärde oss således franska språket, innan vi knappt kunde tala god svenska, men med den allra dåligaste prononciation.

(Löwenhielm, 1923:11)

Det är inte lika troligt som när det gäller informatorerna, att de icke franskfödda guvernanternas undervisning i franska väsentligt skiljde sig från de franskföddas. Ett rekommendationsbrev år 1788 från guvernanten Minette Jacob till Fredrik Sparre visar till exempel hur en svenska kunde använda samma undervisningsmetod, som den som fransyskorna troligen begagnade sig av, samtidigt som det avslöjar vilken betydelse, som tillmättes franskkunskaperna – några andra meriter anförs nämligen inte. Här är det visserligen snarare fråga om en barnsköterska än om en guvernant, eftersom »eleven», Fredrik Sparres son, bara var cirka ett år gammal:

[Översättning från franska:] [...] Madlle Bjork [...] skall sova och vistas från morgon till kväll i den stora och lilla barnkammaren [...] Hon är den enda som passar för att lära franska åt ett barn som börjar att prata, ty hon talar franska rent och har ett distinkt uttal [...] Jag kan slå vad om att er herr son om ett år kommer att kunna lika mycket franska som svenska utan att veta hur det har gått till; men man måste få Madlle Bjork att förstå, att hon inte får tycka det är oartigt att alltid svara på franska, fastän hon tilltalas på svenska.

(RA E 2956, brev 23.7.1788)

2.2.3. Föräldrar, släktingar och andra

Det har redan nämnts att man skapade en fransk atmosfär med hjälp av franska tjänare i vissa familjer. Olika franskfödda personer var emellertid inte de enda som fyllde en sådan funktion. Föräldrarna själva, tillsammans med mor- och farföräldrar, bröder, systrar, onklar, tanter och vänner i familjen spelade ibland en betydelsefull roll i ett barns franska utbildning, såväl när det gällde atmosfär som mera systematisk undervisning.

Samtalsspråket i familjen kunde vara franska, ständigt eller vid särskilda tillfällen. Av materialet i de svenska arkiven framgår, genom mängden brev på franska mellan föräldrar och barn och mellan andra familjemedlemmar, att franskan tjänat som umgängesspråk i ett ganska stort antal svenska familjer. Jean Colmart, den förmodade

författaren till en fransk lärobok omkring år 1700, *L'école pour rire*, tillägnar boken Ulrik Gyldenstolpe och påstår i dedikationen, att åtminstone dennes äldre bröder lärt en utmärkt franska tack vare att de »så att säga insupit den med modersmjölken», eftersom deras föräldrar talade franska som sitt modersmål.

Ibland tog föräldrarna och andra familjemedlemmar verkligen en mycket verksam del i barnens franskundervisning. Schering Rosenhane övervakade till exempel noggrant och aktivt sina barns franskstudier i mitten av 1600-talet⁷⁵. Edvard Ehrensten, som tidigare varit guvernör för två unga män på peregrination, undervisade omkring 1670 sin dotter⁷⁶. Omkring 1720 bad Erik Sparre sin son Axel Wrede Sparre att varje dag för honom skriva små stycken på något av de fyra språk, som de hittills använt för sin brevväxling. Ibland var det sonen, som skulle hitta på ämnet, men fadern kunde också anvisa något:

Mandez-moy mon cher fils en françois, l'idée que vous formez d'un parfaitement honest homme [...] pour demain 10e aoust.

[Tala om för mig på franska, min käre son, vilken föreställning ni bildar er av en fulländad bra karl [...] tills i morgon, den 10 augusti.]

(RA E 5487)

Den blivande skaldinnan Anna Maria Lenngren, född 1754, fick samma undervisning som sina bröder i latin och franska av sin far⁷⁷. Clasina von Rosenheim, av holländskt ursprung, undervisade troligen sina barn i franska; hon lärde i alla fall ut det språket till deras informator, Jan Eric Palmsvärd, på 1760-talet⁷⁸.

Ett av de mest utförliga vittnesbörden av hur en hemundervisning i franska förlöpte, härrör sig från en mormors lärarverksamhet: Wiveka Trolle Bondes »Ordabok» är produkten av hennes fransklektioner med dottersonen Gustaf Fredrik Adam Sture, och den låter oss följa, dag för dag, etapp för etapp, hennes samvetsgranna undervisning, som är späckad med förmaningar och moralkakor. En sekvens i boken, som kom till i början av 1780-talet, ser ut så här:

c'est amusant
il faut ecrire
& faire
ce qui est
utile
il ne faut pas

thett är roligt
man måste skrifu
och giöra
thett som är
nyttigt
man måste ey

toujours	alltid
passer le tems	låta tiden gå förbi
à rien faire	att göra intet
voyez	se
venez	kom
voir	att se
soÿez	var
sage	beskiedlig eller förnuftig
prenez garde à vous	achta Er
allez	gå
doucement	sachta
prudamment	försiktigt
ou	hwar
allez	går
vous	I
aurai-je	får jag
la permission	lof
d'aller	att gå
dans	uti
le jardin	trägården
dans le Parc	i diurgården
voir	att se
les Cerfs	hiortarne [...]

(Trolleholm)

Även bröder kunde förmedla sina franskkunskaper till sina syskon, möjligen på ett systematiskt sätt, vilket Schering Rosenhane gjorde till sin bror år 1631, när han själv just kommit hem från Frankrike⁷⁹. Det förekom också att en gäst i huset tjänstgjorde som fransklärare, som en dansk löjtnant för Metta Lillie, född 1709⁸⁰.

Hemundervisning var en förmån som tillkom ett begränsat antal av den svenska ungdomen eller förekom under ett begränsat skede av ett barns uppväxt. Denna undervisningsmiljö kan nog dock betraktas som den viktigaste, när det gäller franskundervisningen i Sverige under perioden. Låt oss nu övergå till olika skolor och deras undervisning och se litet på vilka möjligheter som kunde stå till buds för ungt folk med mycket blygsamma resurser.

3. Skolorna

3.1. Skolor för adeln och för militär undervisning

Adeln på den tiden hade flera skäl för att vilja ha särskilda skolor vid sidan av den offentliga undervisningen: dess bildningsbehov kunde inte tillfredsställas inom denna när det gällde franska, som redan konstaterats, men inte heller på de flesta andra punkter; dess bördstolthet kunde inte fördraga, att deras barn utsattes för skolmästarnas brutalitet – lärarkåren hade då för tiden, och med rätta, spöknippen som yrkessymbol; adeln ville inte heller att dess söner skulle komma i kontakt med de andra skolgossarnas grövre seder, men saknade ibland den goda verkan, som skulle kunna uppnås genom ädel tävlan och umgänge med andra unga män av samma samhällsklass. Hemundervisningen var således inte hela lösningen på adelns uppfostringsproblem, inte minst av ytterligare några anledningar, som var av praktiskt slag: somliga var inte tillräckligt välbärgade för att kunna anställa en egen lärare, och goda lärare var inte så lätta att få tag på.

Collegium Illustre i Riddarhuset¹ var den första av adelsskolorna² och troligen den som kom närmast idealet för en skola avsedd för denna typ av elever. Den instiftades 1626, då Riddarhuset invigdes, men slutade sin verksamhet redan 1629, då pesten bröt ut i Stockholm och hovet därför flyttade från huvudstaden. När man några år senare ville återuppta undervisningen, hade skolans lärare andra anställningar. Rektorn, Johannes Matthiae, var till exempel den unga drottningens guvernör. Skolans framgång under dess korta tillvaro är obestridlig. Efter ett halvår hade den åtminstone 30 elever, och man trodde att den skulle komma att överträffa Uppsala universitet i undervisningskvalitet³. Franska var inte upptaget på schemat, men i lektionsplanen, som skrevs av Matthiae, såg man till att eleverna hade fria timmar, som skulle användas till »ridderliga idrotter» och levande språk⁴. Man anställde från starten en lärare i franska, en viss M. CLAUS.

En institution som fanns nästan hela perioden i fråga, men som

växlade vad det gällde verksamhetens intensitet och kvalitet, var den undervisning som inrättades för hovets pager⁵. Ungefär 400 personer fick del av denna undervisning mellan 1650 och 1790. Pagerna stannade vid hovet i omkring sex år. Även om deras studier ibland hindrades av deras uppgifter, till exempel att deltaga i alla hovets fester eller att följa kungen ut i fält, var undervisningen antagligen oftast god. När de inte hade en särskild lärare i franska, lärde sig pagerna troligen detta språk av sina preceptorer eller hovmästare, eller också bekostade de sig en lärare själva⁶. År 1719 upptogs schemat 8 timmar franska i veckan, och efter 1751 6 timmar i veckan.

Wilhelm Sjöstrand har i sitt arbete om militärundervisningen (1941) gjort en uppställning av pagernas lärare i franska, och i nedanstående lista är namn och årtal i första hand hämtade därifrån⁷. Eftersom Sjöstrand framhåller att årtalen bara visar på den konstaterade tjänstetiden, är det möjligt att de namngivna lärarna tjänstgjort under en längre tid. Detta visar sig också ibland vara fallet, vilket kan konstateras nedan.

PORELL 1653–1655. Förnamn troligen Bertram, och hans efternamn kunde också skrivas Pourel. Han föll offer för ett dråp 1668, enligt ett brev skrivet av hans svågrar⁸. Det är frestande att förknippa detta namn med Bartholomé Pourel de Hatrize, författare till två franska grammatikor, tryckta 1650 och 1664.

JEREMIAS BAILLET 1655– omkring 1660. Ett brev skrivet av Baillet visar att en språkmästare också kunde vara inackorderingsvärd åt pagerna, och att han ibland kunde ha svårt att få ut sin lön⁹. Brevet anhåller om lön för fyra år, vilket skulle innebära, att Baillet varit i tjänst längre än vad som angivits av Sjöstrand (1941).

DAVID BARRY 1699 till hans död 1708.

GABRIEL DESTAIN 1729 (enligt Jacobson) – 1739. Kapten.

CHARLES LANGLOIS 1741–1757. F.d. skådespelare i en trupp från Bryssel, som anlände till Stockholm 1727. Bildade själv en teatergrupp 1737¹⁰. Ett brev från den 17 augusti 1741, där han tackar drottningen för att ha fått »une place aussi Importante que celle de donner une partie de l'Education à une brillante jeunesse qui a L'honneur d'approcher souvent de votre personne sacrée»¹¹ tillåter en tillbakaflyttning av året för hans anställning (år 1748 i Sjöstrand).

Langlois finns också med på listan över lärare vid Adolf Fredriks »Cadett Corps» år 1751 (se ss.45–46). Detta är kanske förklaringen till att tjänsten som fransklärare omkring 1750 delades mellan Langlois och pagernas hovmästare Clemens Eurenus, vilket Jacobson anger (s. 199). Var denne Langlois far till en viss L'Anglois, som undervisade i Thenstedts skola 1769¹²?

PIERRE LE FEBURE 1769–1776. Han var knuten till hovet åtminstone till 1792 som prinsarnas hovmästare¹³. Ett manuskript från 1798, »Principes d'écriture à l'usage de la Jeunesse», signerat Pierre Le Febvre, härrör sig förmodligen från denne lärare¹⁴.

PIERRE (?) JACOB 1778–1786. Sjöstrand nämner inget förnamn på denne lärare. Det ser dock ut som om det handlade om Pierre Jacob, maken och fadern till de guvernanter som omtalats tidigare (ss. 27–29+nn). Enligt ett brev från hans hustru, Jeanette Remy Jacob, den 2 oktober 1783, fick han lön »för pagerna»¹⁵. Det är dock möjligt att hans son, Dominique Remy Jacob, kan ha tagit del i undervisningen av pagerna, eftersom denne 1772 fått tjänst som förste kammar-tjänare och lektor hos Gustaf III, enligt ett brev från hans änka 1825¹⁶. Mellan 1791 och 1813 var sonen lektor hos drottning Sofia Magdalena.

JEAN BAPTISTE DE CHAUX 1787–1792. I sina biografiska anteckningar angående utlänningar i Sverige, berättar C.C. Gjørwell, att de Chaux kom till Sverige 1783, blev lektor för prins Fredrik Adolf, hovmästare för dennes pager, sedan bibliotekarie för prins Karl och slutligen lektor hos Gustaf III och fransklärare för kronprinsen Gustaf Adolf, som behöll honom som sin lektor, d.v.s. uppläsare, efter sin faders död¹⁷.

Kadettskolan i Karlskrona är den inrättning som näst efter pagernas utbildning tillhandahöll den mest långvariga och kvalificerade franskundervisningen under perioden¹⁸. Den startades 1756 och bestod till 1792, då krigsakademien på Karlberg öppnades. Cirka 200 officerare, troligen många fler, gick igenom denna skola. Eleverna tillbringade sju år i den (efter 1772 fem år), mellan 12 (14) och 19 års ålder. I den första klassen undervisades franska i 12 veckotimmar.

Den sammanlagda summan franska veckotimmar under skolgångens sju år uppgick till 29 och överträffades endast av summan veckotimmar i geometri och matematik tillsammans i schemat från 1759. År 1769 har dessa de två viktigaste ämnesområdena samma slutsumma: 28 veckotimmar. År 1770 vann ämnen som behandlar militär teori terräng, åtminstone för de kadetter som hade för avsikt att gå till landarmén. Slutsumman av veckotimmar i franska under hela skolgången understeg dock aldrig 23, och det var efter avskaffandet av de två första klasserna. Då krävde man i gengäld, att eleven skulle ha förkunskaper i franska, när han började skolan.

Tillsammans med matematik och militär teori var således franska språket alltid det viktigaste ämnesområdet vid skolan¹⁹. Man undrar om andra läroämnen möjligen kunde förmedlas på franska, med tanke på att eleverna mot slutet av sina studier måtte haft ansevärd kunskaper i det språket. Enligt Sjöstrand²⁰ var undervisningsspråket svenska, utom under lektionerna i levande språk, men detta hindrade tydligen inte att läroboken i experimentalfysik var avfattad på franska²¹. Efter 1758 undervisade man samtidshistoria med hjälp av tidsskrifter på franska²². Av antalet franska böcker i skolans bibliotek att döma, måste franskan ha betraktats som ett naturligt språk att bedriva studier på²³. Omkring 1770 innehöll det 117 volymer, varav 73 var skrivna på franska, 16 på engelska och resten på svenska, latin och danska. De franska böckerna behandlade krigsvetenskapliga ämnen, matematik, geografi (ofta i form av reseberättelser), astronomi, optik, mekanik och historia. Biblioteket var öppet för eleverna. De hade således möjligheten att där förkovra sig inom skolans ämnesområden, och om de tog det tillfället i akt, var goda franskkunskaper otvivelaktigt till stor hjälp.

Lärarna i franska vid kadettskolan i Karlskrona var, under dess 36-åriga tillvaro, bara två, nämligen:

DETLOF VON SALDERN 1757–1782. F.d. informator hos Fredrik I:s naturliga söner, grevarna von Hessenstein. Den omständighet att han också var skolans historielärare, kan ha bidragit till att han tog initiativet att låta eleverna studera samtidens historia i franskspråkiga tidskrifter. Med tanke på sina elever skrev han en fransk lärobok, som utkom 1770²⁴.

NILS HALLSTRÖM 1782–1792. Filosofie magister från Lund.

I Haapaniemi i Finland inrättades 1779 en militärskola²⁵. Den ägde bestånd till 1808 med ett avbrott under kriget mot Ryssland 1788–91. Ungefär 50 unga män, nästan alla ur adelsståndet, gick igenom denna skola. Enligt schemat från 1783 undervisades franska 8 timmar i veckan, och det var det enda moderna språk som lärdes ut. Man hade dock en del besvär med fransklärarna, vilket framgår nedan:

LOUIS GODEFROY ?1779–1783. Tjänstgjorde också som dans- och fäktmästare. Avskedades 1783 på grund av oduglighet.

MACDONELL 1783–1785. Var svag för alkohol och rönte samma öde som Godefroy, år 1785.

SAMUEL MÖLLER 1785–? Skolans inspektör och en stor beundrare av det franska språket. Tog saken i egna händer och började 1785 själv undervisa detta språk, troligen efter Des Pepliers' grammatik.

? [1798] Enligt en rapport från 1798 undervisade då en icke namngiven språk- och fäktmästare i såväl franska som tyska och ryska²⁶.

Den regerande kungen eller drottningen kunde ibland ta initiativet till en adelsskola, men de blev skapelser av kort livslängd och ser mest ut som en sorts förlängning till pageundervisningen. En av dessa var akademien i Rörstrand, instiftad av drottning Kristina 1649 och stängd två år senare²⁷. Den var inte, i likhet med Collegium Illustre, en skola som tog över en ung ädlings hela uppfostran, utan snarare en akademi för de »ridderliga exercitierna» fäkting, dans, fortifikation, moderna språk och naturligtvis ridning i alla dess former. Lärarna var nästan alla desamma som de som före och efter skolans existens finns med på utgiftslistorna för hovpagernas stat. Det är troligt att eleverna, åtminstone delvis, rekryterades från pagernas skara. Lärare i franska var **PORELL** (se s. 42).

Kanske för att ge en extra glans åt hovlivet inrättade Adolf Fredrik en »Cadett corps» år 1749 för egna medel²⁸. Det blev tydligen för

mycket för hans finanser i längden, och 1756 skingrades eleverna till olika regementen. Cirka 60 unga män fick dock utbildning vid skolan, varav Sjöstrand namnger 48.

CHARLES LANGLOIS var enligt ett dokument från 1751 lärare i franska (jfr ss. 42–43).

BLONDEL var enligt samma dokument skrivmästare, sannolikt även i franska. Det bör röra sig om samma person som 1728 angivits som fransk skrivmästare i Stockholm (se s. 67) och som 1738 gav ut *Methode claire, certaine et facile pour aprendre l'art d'écrire françois et suédois*.

Då och då förekom att fransklektioner gavs vid lägre militärskolor, som till exempel vid navigationsskolan i Karlskrona, mellan 1755 och 1785²⁹, och vid Skeppsgosseskolan på slutet av 1760-talet³⁰.

År 1792 inrättades krigsakademien på slottet Karlberg. Skolans första reglemente går tillbaka till 1799. Elevernas antal skulle vara 120, varav 40 gratister. För att bli antagen måste man kunna läsa och översätta en lättare fransk text. Av arbetsordningen framgår, att franska var huvudspråket och att det aldrig saknades under de fyra årens utbildning³¹.

ANTOINE FELIX var fransklärare vid akademien 1792–1816. Han var född i Frankrike³².

CARL GEORG WALLMAN biträdde Felix från 1803. Var lärare i matematik³². Skrev en *Abrégé pratique de la grammaire française*, som inleder den franska lärobok som Peter Moberg gav ut 1807. Moberg var också lärare vid akademien, men i svensk grammatik och engelska.

De adelsfamiljer som sökte skolinrättningar som kunde tillfredsställa deras utbildningskrav, kunde också, i likhet med andra samhällsmedlemmar med tillräckliga medel, välja en privat läroanstalt för hela eller en del av sina barns skolning.

3.2. Privatskolor och utbudet av fransklektioner

Eftersom de offentliga skolorna så dåligt tillgodosåg en del av befolkningens krav, uppstod ständigt privata inrättningar under hela den aktuella perioden. Dessa ökade i antal under 1700-talet, allt eftersom bildningskraven växte för allt större befolkningsgrupper och den allmänna skolan praktiskt taget stagnerade. Myndigheterna var fullt medvetna om dennas ofullkomligheter och motsatte sig allt mera sällan förekomsten av privata skolor. År 1803 ville till exempel inte amiralitetskonsistoriet i Karlskrona motverka privatskolornas verksamhet, trots att stadens trivialskola fick allt färre elever. Konsistoriet ansåg att privatskolorna fyllde ett behov och sköttes väl. Dock hyste man förhoppningen att de skulle försvinna i och med att de offentliga skolorna gjordes »lämpeligare för närvarande tider»³³.

Privatundervisningen, hemma eller i privatskolor, var verkligen väsentligt mer omfattande än den officiella under 1600- och 1700-talen. År 1694 fanns det 11 privata skolor i Stockholm och år 1703 18 skolor hållna av tyskar. I Klara församling hade man en offentlig skola 1713, men nio privatskolor, med ett medeltal av åtta elever per skola³⁴. Det uppskattas att bara omkring 13% av Stockholms barn mellan 6 och 15 år gick i offentliga skolor år 1800. De övriga fick ingen undervisning alls eller stod under privatundervisning, av en informator eller i en privat skola. Detta år var det beräknade antalet privatskolor i huvudstaden 100³⁵. De offentliga skolorna var däremot bara 12. I landsorten verkar situationen ha varit liknande. Jämte en trivialskola hade Karlskrona till exempel, år 1803, en tysk församlingsskola och tre andra privatskolor³⁶.

Vilka var det då som öppnade dessa skolor? Det var församlingsprästen, en lärare vid trivialskolan eller gymnasiet, en student, en f.d. handelsman, kanske av tyskt ursprung, som så många andra handelsmän i Sverige vid den tiden; eller också en »språkmästare», ibland godkänd av stadens råd, några franska flyktingar, man och hustru, en f.d. guvernant eller en änka, som sökte tjäna sitt uppehälle på detta sätt. Som undervisningsämnen erbjöd dessa lärare åt pojkarna moderna språk, matematik, handelskorrespondens, historia, geografi och latin; åt flickorna franska, sömnad och vad som man i annonser

och rapporter brukade kalla »alla sorts nyttiga vetenskaper».

De privata skolornas storlek och livslängd varierade i mycket hög grad. Å ena sidan fanns sådana som Jonas Silvius' skola: den bestod i ett 40-tal år och hade, åtminstone år 1769, 90 elever (se s. 51). Den tyska församlingsskolan i Stockholm startade redan 1612 och hade under åren varierande antal elever. I slutet av 1700-talet omorganiserades den och tog emot cirka 150 elever; många ansåg den vara den bästa skolan i Sverige (se s. 53). Å andra sidan fanns mycket anspråkslösa skolor, som är svåra att skilja från informatorsundervisning av barn från flera familjer. De skolor som figurerar i Stockholms Consistorii Acta från 1803 hade till exempel 5 - 10 elever och ser inte ut att ha lämnat andra spår av sin verksamhet än just dessa handlingar. Slutligen fanns s.k. franska skolor och pensioner, som nämns av en tillfällighet i någon ung flickas eller ung mans dagbok eller memoarer. Om dem finns oftast ännu färre uppgifter och omdömen, och deras undervisning kan ha varit ännu blygsammare och kortvarigare.

Presentationen av de nästan 70 privata skolor, som ser ut att ha undervisat franska i Sverige någon gång mellan omkring 1600 och 1807, har för klarhetens skull givits formen av tabeller. Numreringen av skolorna och det allmänt välordnade och slutgiltiga intryck, som tabeller kan ge, får dock inte leda läsaren att tro, att listorna kan vara fullständiga. Med tanke på det slumpartade sätt, varpå kännedom ibland vunnits om en speciell skola, måste man dra slutsatsen att detta bara är en del av dem. Tabellerna avser endast att ge en provkarta på företeelsen och en uppfattning om undervisningen i dessa skolor, särskilt undervisningen i franska.

Överblickaren har ytterligare underlättats genom att skolorna indelats i fyra kategorier, nämligen:

1. De större privata »allmänna» skolorna (d.v.s. sådana som varken hade en utländsk församling bakom sig eller hade franska som huvudämne). Kriterium för storleken har varit elevantalet, och gränsen är satt vid 25 elever.
2. De utländska församlingarnas skolor. Vad deras storlek beträffar kan flera av dem jämföras med skolorna i den första kategorien. Dessa skolor är dock ur många synpunkter så pass speciella, att de bör inordnas i en egen

kategori.

3. De mera anspråkslösa privata »allmänna» skolorna, med färre än 25 elever. Dessa är i föreliggande uppställning de mest talrika³⁷.
4. De »franska» skolorna, d.v.s. de skolor som förefaller ha haft franska som huvudsakliga, ibland enda undervisningsämne³⁸.

Inom varje kategori har skolorna ordnats i kronologisk ordning, trots att årtalen i somliga fall är hypotetiska (se n. 40).

3.2.1. Privata »allmänna» skolor med mer än 25 elever

Skola ³⁹	Uppgifter om föreståndaren /-innan/	Plats	Tid ⁴⁰	Elever ⁴¹	Detaljer om undervisningen ⁴²	Källor ⁴³
1. Messenius' »politiska» collegium	Johannes Messenius, professor i Uppsala 1608-13	Uppsala till 1613, sedan Sthlm	Ung. 1610-1614	Ung. 100	Adliga exercitier	Schück-W. II:98
2. Collegium Illustre Claraemontanum	Grundare: Joh. Elai Terserus, präst	1sta vån. i Klara skola, Sthlm	1669-93	1674:100	Ingen studieplan, men inrättad för barn från de högre stånden.	Nordberg (1727:175-78) Stridsberg (1880:15) Hollander (1884:400-01)
3. Gouvert Silentz Larsson Skola och internat	Stadspråkmästare sedan 1751. Predikade ibland i franska kyrkan.	Västerlångg. Stockholm	1756-64 (internat 1757-64)	Pojkar o. flickor	Pojkar: Ffr allt moderna språk. Flickor: franska och sömnad. 4 lärare. Offentligt hållna tal på flera språk.	Politie- och Commerce Tidningar (Sthlms Weko-blad) 9, 16.10. 1756, 9.4, 24.9, 10.12.1757. Wiberg (1950 ² A: 40-45), Sthlms Post Tidningar 22.5 och 30.10 1758.
4. Jonas Silvius	Prost	Tun, nära Lidköping	1763-	1769:90 1802:47	Som trivialskolan, men med undervisning i tyska och franska. År 1802 verkar den snarare vara en fattigskola.	Lärda Tidningar 11, 14.3.1771 Sjöstrand III:1 s.204 RA Kanslereg. arkiv 9 d.
5. Thenstedt Skola och internat	Nathanael Thenstedt, hovpredik.	Stockholm	1767-77	Ung. 100	Uttal, formlära, vokabler, dialoger, översättning, syntax, konversation. Aisopos' fabler, Luther, Rambach ⁴⁴ , »tienlige Auctores». Lärare: L'Anglois, Bellefroid.	Hall (1935:3-70) Kaleen (1952: 370-80) Sjöstrand III:1 ss. 199-200
6. Steens handelsexercitiekontor	Carl David Steen, handelsman, fabrikör	Stockholm	1770-72	Stor framgång enl. Wiberg: 13 enl. Kaleen	Översättning, skriva, korrespondens, tala, sedan grammatik.	Wiberg (1950 ² A) Kaleen (1952: 359-65)
7. Stridsberg Skola, internat, halvinternat	Carl Stridsberg, senare kronprinsens informator, författare till en fransk grammatik 1793.	Stockholm	1782, 1786-89	30 till att börja med	»Franska bör studeras med mera flit än något annat språk.» Efter någon tid bör man tala franska på lektionerna. Skriftliga översättningar.	Stridsberg (1786) Kaleen (1952: 380-81) Sjöstrand III:1 ss. 200-01

Skola	Uppgifter om föreståndaren /-innan/	Plats	Tid	Elever	Detaljer om undervisningen	Källor
8. Wurmb Handelsskola, internat	F.Chr. Wurmb, kommerseråd från Hamburg	Vilhelmsdal, Hallands län	1784-87	1786: 23 1787: 40	Studieplan på franska. Praktisk undervisning, särskilt i handelskorrespondens. Särskilda lärore i bl.a. moderna språk. Lärare i franska: W.J. Leche, J.H. Denell	Wurmb (1787) Kaleen (1952: 386-408, 474-75) Bratt (1977:58)
9. Societetsskolan vid evangeliska brödraförsamlingen		Göteborg	1787-	Flickor. Pojkar från 1799	Tre moderna språk, franska huvudämne. Troligen särskilda lärare i franska.	Hedin (1967:38-43) Sjöstrand III:1 s. 209
10. Brändströms elementarskola	Grundare: Pet. Brändström, kommerseråd	Gävle	1797-	Ung. 50	Explication ⁴⁵ , grammatik, muntlig och skriftlig översättning, brev. Des Pepliers och <i>Télémaque</i> ⁴⁶ . Lärare: Richard Ahlman 1797-1802 Sven Johan Collin 1802- (Magnus Ullsten 1802-03, Johan Thorsander 1803-05 ?).	Elfstrand (1928) Hall (1935:71-81) RA Kanslery. arkiv 9 a Sjöstrand III:1 ss. 204-05
11. Uddén Internat	Johan Uddén, bataljonspredikant	Jacobs församling, Stockholm	Ung. 1802	25-30 gossar	Franska och tyska.	Sthlms Cons. Acta 1803 no 29 (W) Hall (1935:116)

3.2.2. Utländska församlingsskolor

Skola	Uppgifter om föreståndaren /-innan/	Plats	Tid	Elever	Detaljer om undervisningen	Källor
12. Tyska församlingsskolan	Omorganisation av C.W. Lüdeke år 1773	Stockholm	1612-	1776-87: ung. 90 1787-1802: 150/år Flickor 1773-	Ung. 1670: »de tre moderna språken». År 1720 undervisade rektorn, J.B. KB 0 30 Steinmeyer C.R. Berch i franska. År 1802 6 vtr franska. Uttal, stavning vokablar, formlära, muntliga (?) och skriftliga översättningsövn. Ung. 1796: Des Pepliers (<i>Schulbuch</i> ?), <i>Magazin des enfans</i> ⁴⁷ . 1802: <i>Erster Unterricht, Amusemens philologiques</i> ⁴⁸ . Lärare: (Carl Stridsberg 1778-82 ?), Susemihl 1782-83, Eschen 1783- ?, Gerken 1796.	Josephson (1930:31) Schück (1923:7) Ohlson (1928) Kaleen (1952: 332-35) Sjöstrand III:1 ss. 202-03 Hall (1939: 453-57) Wiberg (1950 ¹ : 20-36)
13. Tyska församlingsskolan		Göteborg	Ung. 1623-	Efter 1750: ung. 60	Franska som frivilligt och privat ämne efter kl. 4 på e.m.; nämnt som önskvärdt ämne i skolordningen 1729. År 1802 undervisas franska. Grammatik, text, skrivövningar. Stridsberg, <i>Télémaque</i> , <i>Amusemens philologiques</i> , (Des Réaux ?)	Kiesow (1942:16, 27-28, 44) Kaleen (1952: 335-37) RA Kanslery. arkiv 9 d

Skola	Uppgifter om föreståndaren /-innan/	Plats	Tid	Elever	Detaljer om undervisningen	Källor
14. Tyska församlingsskolan Skola, internat och halvtinternat	Omorganisation av F.D.D. Ulrich 1787	Norrköping	Ung. 1650-	Omkr. 1790: ung. 50	Tala och skriva efter regler. Lärare: En infödd fransman.	Sundelius (1798:587-88) Kaleen (1952:337-38, 408-10) Dagl. Allehanda 18.9.1790 [Ulrich] (1890)
15. Franska lutherska församlingsskolan	Rektorer: Samuel Enander 1697, André Flinck 1721, 1727, Samuel Anguilin 1743-åtminstone 1750, Frédéric Borin 1764	Stockholm	Omkring 1680-	Mycket få. 1750: Johan Tobias Sergel, 10 år.	I en insändare 1775 föreslår man att franska kyrkan skall göras om till en skola för moderna språk. Svenskarna går i alla fall bara dit för att lära sig franska, och lutherska fransmän finns inte i staden. 1749: Förmodligen Laloüé de Mont-Louis' grammatik.	Schück-W. III:6 Serfass (1924:28) KB I.s.18 Wiberg (1942:20) Anteckning i KBs ex. av Laloüé de M.-L. RA Biographica A 14 a
16. Tyska församlingsskolan	1803: Hans Thorn	Karlskrona	1752-	Omkr. 25	Skrivövningar. Von Aphelens grammatik, <i>Magazin des enfans</i> , <i>Télémaque</i> , <i>Amusemens philologiques</i> .	RA Kansterg. arkiv 9 c
17. Franska reformerta församlingsskolan	Ferrier, urmakare från Genève; M. Guy	Stockholm	1761-			Puau (1892: 99-100)

3.2.3. Privata »allmänna» skolor med mindre än 25 elever

Skola	Uppgifter om föreståndaren /-innan/	Plats	Tid	Elever	Detaljer om undervisningen	Källor
18. Hertig Karls adelsskola	Den blivande Karl IX		Före 1599	Ung. 12 adelsmän	Franska av en infödd fransman	Brandell I (1931:381)
19. Schola Rhalambiana	Bror Andersson Rålamb, far till 3 av eleverna; anställde Jonas Hambræus som lärare.	1620: Sthlm 1622: Örebro	Ung. 1617-1624	5 adelsmän		Hollander (1884:337) Brandell I (1931:458)
20. »Adelig societets» Skola och internat	Albert Giese, förf. till en flerspråkig vokabelsamling 1732	Stockholm	1729-ung. 1730	10	4 vtr franska. Text, sedan grammatik. Mycket tidigt undervisning på franska.	Hernlund (1892: Bil. VI) Wrangel (1895: 19-20) RA Biogr. G 6
21. Adlerstolpe Internat	Fru Adlerstolpe, änka	Stockholm	1732	Flickor		Wrangel (1895:20)
22. Murén Internat	Olof Murén, rektor för trivialskolan; privat internat i bostaden.	Stockholm	Ung. 1748-ung. 1752	11-15 »förnämne mäns barn», 10-17 år gamla.	Språken huvudsaken. Eleverna fick »mycken färdighet» särskilt i »Fransöskan». 11 elever »orerade» 1749 offentligt på franska.	UUB X 262 h (eleven Georg Gezelius) Lärda Tidn. 17.12.1749
23. Kinmansson	Gustav Kinmansson, »pedagog»	Stockholm	1775-åtminst. 1803	1803:17	Franska, troligen för 11 elever.	Hall (1935:116) SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29

Skola	Uppgifter om föreståndaren /-innan/	Plats	Tid	Elever	Detaljer om undervisningen	Källor
24. Wählin	Otto Christian Wählin, lärare vid Helsingborgs skola 1770-82	Helsingborg	1776-81		<i>Magazin des enfans, Têlêmaque.</i>	Peterson (1953:130-31) Wählin (1954:5-9)
25. Gymnasium illustre		Karlskrona	Omkring 1776			Wählin (1954:69)
26. Lunell Internat	Professor	Kristianstad	Omkring 1776			Wählin (1954:69)
27. Gustavsbergs barnhus	Läraren utsågs av staden.	Uddevalla	1776-	Inte mer än 25 gossar	De levande språken.	Santesson (1807:161) Gertz (1930:98-99) RA Kanslery. arkiv 9 d
28. Bruzelius	Johan Bruzelius, magister, f.d. informator	Riddarholmsförs., Stockholm	1781- åtminst. 1803	10-12 gossar	Franska	Hall (1935:116) SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29
29. Linnelöf	Johan Linnelöf, »pedagog»	Hedv. Eleon. församl., Stockholm	1782- åtminst. 1803	6	Franska enda främmande levande språk. Explikation, grammatik, brevskrivning. Des Pepliers, Aisopos' fabler, <i>Magazin des enfans</i> , Gedike (1802).	Hall (1935:117) SSA Sthlms Const. Acta 1803 no 29 RA Kanslery. arkiv 9 d
30. Skola för det »civile och militaire ståndet» Internat eller halvinternat?	Beskyddare: Biskopen. Lärare: Swante Winnermark och Hesselgren	Linköping	Omkring 1785	12 gossar	Översättningsövningar från svenska till franska. Disputationer på franska. Franska under måltiderna.	Sthlms Posten 13.5.1785 (W)
31. Drottningholm	Kungens hovpredikant	Slottet Drottningholm	1787- åtminst. 1802		Franska	RA Kanslery. arkiv 9 a
32. Söderlund Internat och halvinternat	Lars Söderlund, lärare vid trivialskolan.	Gävle	Omkring 1795- åtminst. 1802	1-12	»Elementerna af både lärda och moderna Språken».	RA Kanslery. arkiv 9 a
33. Fribyggare Sällskapets (Ordens) Lyceum		Stockholm	1796-	14-20	1797: C:a 10 vtr franska 1802: 4-5 vtr franska. Grammatik, explikation, skriftlig översättning, konversation, helst med en fransman. Des Pepliers, <i>Magazin des enfans</i> .	Journal för allm. uplysn. (1796:161-68 + tab. 1797:116-27) Hall (1935:103-10, 113-14) Kaleen (1952:382) Sjöstrand III:1 ss. 201-02 RA Kanslery. arkiv 9 d
34. Hovpredikanternas skola Internat	Carl Fredrik Blom -1798, Anders Knös 1798-1802, Jonas Enwall 1802-	Maria församling, Stockholm	Före 1798-	10 (Blom) 1802: 32 (Knös)	Vid inträdesprövningen skulle man kunna läsa franska. Explikation, skriftliga översättningar svenska-franska, franska-svenska. <i>Têlêmaque, Lettres a Emilie sur la Mythologie</i> av de Moustier. Lärare: Guillaume R. Jacob	Hall (1935:116-17) SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29 Westrén (1799-1850)

Skola	Uppgifter om föreståndaren /-innan/	Plats	Tid	Elever	Detaljer om undervisningen	Källor
35. Sjökadettskola	J. Wirgander, magister, amiralitetspredikant	Karlskrona	1797-	Ung. 20	Franska var huvudspråket. Språken lärdes »på ett grammaticaliskt sätt», explikation, skrivövningar, talövningar. Stridsberg, <i>Télémaque</i> .	Hall (1935: 96-102)
36. Lindström-Göransson	Anders Lindström-Göransson, f.d. handelskassör	Stockholm	1800-	Troligen fler än 10	Studiet av de levande språken kombinerades med övningar i handelskorrespondens.	Kaleen (1952: 365-67)
37. Nording Internat och halvvinternat	Jonas Georg Nording, notarie	Katarina församling, Stockholm	1801-04	Ung. 20	Grammatik, översättning franska-svenska, sv.-fr., tyska-fr., konversation. Stridsberg, Gedike (1802), La Fontaines fabler. Lärare: Nording, senare ev. en fransman.	Hall (1935: 110-13, 117) Kaleen (1952: 367, 381-82) Sjöstrand III:1 s. 202 SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29
38. Linneus (Lenneus)	Sven Linneus (Lenneus), magister, huspredikant	Klara församling, Stockholm	Omkring 1802	5	Franska det enda främmande levande språket. Författare enligt föräldrarnas val och elevernas framsteg.	Hall (1935:116) SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29
39. Thigurell (Phigurell enl. Hall)	Carl Fredrik Thigurell, f.d. sidenfabrikör	Maria församling, Stockholm	Omkring 1802	10-12, de flesta under 12 år	Stridsbergs grammatik, Nyströms lexikon, <i>Le Monde Visible</i> ⁴⁹ , <i>Magazin des enfans</i> , <i>Dialogues domestiques</i> .	Hall (1935:117) Kaleen (1952: 381-82) SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29
40. Bolander	Carl Christoph Bolander, »esquadrons predikant»	Katarina församling, Stockholm	Omkring 1802	10	Grammatik, explikation, översättning. Stridsberg, <i>Encyclopedie des Enfans</i> , <i>Du spectacle de la Nature</i> ⁵⁰ , <i>Télémaque</i> , etc.	Hall (1935:117) SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29
41. Knös	Anders Knös, som sedan han lämnat internatet (nr 34) till Enwall, grundade en mindre skola.	Klara församling, Stockholm	1802- ?	5	Lärare: Dominique R. Jacob	SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29
42. Dahlin	Birger Dahlin, bataljonspredikant	Katarina församling, Stockholm	Omkring 1802	10 gossar	Des Pepliers grammatik, <i>Télémaque</i> , <i>Contes moraux</i> av Marmontel, <i>Magazin des enfans</i> , Aisopos' fabler.	Hall (1935:117) SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29
43. Dahlström	Johan Fredrik Dahlström, vice collega	Maria församling, Stockholm	Omkring 1802	18	Explikation, muntlig eller skriftlig översättning, skrivövningar, konversation. Stridsberg, Nicolas (1798), <i>Magazin des enfans</i> , <i>Télémaque</i> , etc.	Hall (1935:117) SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29
44. Söderberg (enl. RA, Hall och Kaleen), Söderberg (enligt SSA)	Pehr Söderberg/ -skog/, extra kammarskrivare och studerande	Adolf Fredriks förs., Stockholm	Omkring 1802	Ung. 20, de flesta pojkar	Skriftlig översättning svenska-franska, franska-svenska. Des Pepliers, Stridsberg, <i>Magazin des enfans</i> , <i>Télémaque</i>	Hall (1935:117) SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29 RA Kanslery. arkiv 9 d

Skola	Uppgifter om föreståndaren /-innan/	Plats	Tid	Elever	Detaljer om undervisningen	Källor
45. Ståhlin	Johannes Ståhlin, först bara informator i 2 familjer, men elevantalet växte	Norrmalm, Stockholm	Omkring 1802	6 gossar från 7 till 14 år	Franska 4 vtr., dessutom övningar.	Hall (1935:114-15) RA Kanslery. arkiv 9 d
46. Henschen och Schrevelius	W.P. Henschen och Schrevelius, amiralitetspredikanter	Karlskrona	Omkring 1803	Ung. 10	<i>Magazin des enfans, Télémaque, Contes moraux.</i>	RA Kanslery. arkiv 9 c
47. Bäckström	Bäckström, informator vid Skeppsgosseskolan (se sid. 46)	Karlskrona	Omkring 1803	Ung. 10	<i>Magazin des enfans, Télémaque, Contes moraux.</i>	RA Kanslery. arkiv 9 c
48. Witt	P.G. Witt, amanuens	Karlskrona	Omkring 1803	Ung. 10	<i>Magazin des enfans, Télémaque, Contes moraux.</i>	RA Kanslery. arkiv 9 c
49. Henschen-Ullstén Internat	W.P. Henschen (se nr 46), M. Ullstén, f.d. lärare vid Wurms och Brändströms skolor (nr 8 och 10) och P.G. Witt (se nr 48).	Karlskrona	1804- ?	1804: 17 gossar	Kraaks grammatik, <i>Magazin des enfans.</i> En lärare i franska, en annan för att leda dikta- men i språken. En »med- hjälpare» lärde dessutom nybörjarna att läsa språ- ken innantill.	Hall (1935:149-51) Kaleen (1952:415-16) Carlskrona Wecko- blad 14.12.1803
50. Silverstolpe Internat	Gustaf Abraham Silverstolpe. Ville införa moderna språk i de offentliga skolorna	Stockholm	1804-08			Sjöstrand III:1 ss.116-18, 202

51. Häggman Internat	Häggman, kyrkoherde	Stockholm	Före 1805- ?		Annonserar 1805 efter ett biträde, »en studerad man som obehindrat talar Fransyska och väl förstår att undervisa såväl däruti, som i andra moderna språk.»	Sthlms Posten 18.2.1805 (W)
----------------------	---------------------	-----------	--------------	--	--	-----------------------------

3.2.4. »Franska» skolor

Skola	Uppgifter om föreståndaren /-innan/	Plats	Tid	Elever	Detaljer om undervisningen	Källor
52. Pension för Hög-Förnämt, Ädelt och Hederligt Ungdoms Fruntimmer. Internat	Marguerite de la Caze ⁵¹ ?	Stockholm	1732- ?	Unga flickor	Sömnad och franska. Det är osäkert huruvida denna pension förverkligades.	Stockholmske Post-Tidningar 20.12.1731 och 10.1.1732 (W)
53. Chef de Ville Internat	Daniel Antoine Chef de Ville, konkurrent till Papi 1730-33 (se sid.97) och akademisk språkmästare i Åbo 1740-52 (se sid.105).	Stockholm	Omkring 1735	»En hoper herrar», omkring 10 år gamla	Ingen disciplin. Chef de Ville var sällan hemma och satte sin svägerska att se efter de bångstyriga gossarna.	KB I.r.20 (Eleven C.F. von Rööks memoarer)
54. Coffey Internat	Madame Coffey	Stockholm	Omkring 1739	Cath. Gustava v. Siegroth, 12 år		KB I.s.21:1 (G.A. von Siegroths memoarer)

Skola	Uppgifter om föreståndaren /-innan/	Plats	Tid	Elever	Detaljer om undervisningen	Källor
55. Martinaud-Bourgoin	Förmodligen 2 systrar, Suzanne, g.m. perukmakaren Martinot, och Catherine-Charlotte Béraud, g.m. musikmästaren Bourgoin. Mme Martinaud »bestyrde Informations wärket» och Mme Bourgoin »war sysselsatt med hushållningen.»	Regeringsg., Stockholm	Före 1746- åtminstone 1753	12-15 ganska små barn, varav de flesta flickor.	Metod för gossarna: Läs franska och lära sig den franska katekesen utantill.	RA Sävstaholms-saml. I 106 [Vol.60½] (Carl Bondes memoarer) Serfass (1924:36, 59, 64)
56. Lang	Madame Lang	Stockholm	Omkring 1756		Franska och sömnad.	Politie- och Commerce Tidningar (Sthlms Wekoblads) 3.4.1756
57. Vilneuf Internat	»den förnämste af det slag såväl i kunskaper som seder, som sig inom våra gränser infunnit.»	Stockholm	Omkring 1759	Johan Gabriel Oxenstierna, 9 år		Gyllenberg (1885:43)
58. Moulin Internat	Madame Moulin. En elev togs ur skolan efter 1 år »eftersom hon inte trivdes hos fransyskan» ⁵² .	Stockholm	Omkring 1761	Beate Sophie Lewenhaupt, 7 år		RA Sävstaholms-saml. I 109 [Vol.131] (Ebba Bondes dagbok)
59. Langloise Internat	Madame Langloise	Stockholm	Omkring 1763-65	2 systrar Lewenhaupt, 7 och 9 år		RA Sävstaholms-saml. I 109 [Vol. 131] (Ebba Bondes dagbok)
60. Chatillon Internat	Madame Chatillon. Hennes man var först »den bästa pension som finns att få i Stockholm för barn i mina döttrars ålder» ⁵³ .	Stockholm	Omkring 1770- åtminstone 1773	Fredrik Sparres döttrar, 8 och 10 år	Läsa, förstå och tala franska. »Små teaterstycken» ⁵³ .	RA Ea Fredrik Sparres saml. Vol.4
61. Brakel Skola och internat	F.d. löjtnanten von Brakel och hans hustru (se sid.82).	Göteborg	Omkring 1774	Flickor	Franska 4 timmar om dagen.	Berg I (1896:117 n.)
62. Knöppel Skola, internat och halvinternat	Christopher Knöppel, översättare, författare till en grammatik 1766 och en vokabelsamling 1767. Hans döttrar undervisade vid skolan. Knöppel var född 1717 och dog 1800.	Stockholm	1788 - åtminstone 1790	Flickor	Tala, särskilt vid måltiderna; skriva, tillräckligt för att kunna söka plats som guvernant efter ett år. Vid examen: muntlig översättning franska-svenska och svenska-franska.	Serfass (1924:43) Dagl. Allehanda 19.9.1788 och 29.10.1790
63. Jacob ⁵⁴ Internat	Minette Jacob, dotter till Pierre R. Jacob och Jeanette R. Jacob (se sid. 27 - 29 + noter).	Stockholm ?	Omkring 1788			RA E 2956 (Minette Jacob till Fredrik Sparre 23.7.1788)

Skola	Uppgifter om föreståndaren / -innan/	Plats	Tid	Elever	Detaljer om undervisningen	Källor
64. D'Arriés Skola, internat och halvtinternat	Joseph Louis och hans hustru Maria Antonia Gertrude de la Fitte D'Arriés, flyktingar p.g.a. »deras fäderneslands olyckor». 1794. J.L. d'A. gav 1797 ut en »méthode» för att lära substantivens genus i franska.	Drottninggatan, Stockholm	1794 - åtminstone 1801	Flickor i internat. Unga män kunde komma 2 tim./per efter sina kunskaper, 10.5.1799 och dag. »inbördes täflan». En viss 26.10.1801	Halvinternat mellan kl. 9-11 och 15-19. Eleverna var indelade i gruppdag. Allehanda franska texter vid studiet av historia, geografi, matematik, etc.	Sthlms Posten 28.2. och 7.12.1797.
65. Paban	Louis Paban	Stockholm	Omkring 1806 -	8 unga flickor, unga män sent på eftermidd.	Texter, även poesi. Muntlig och skriftlig översättning svenska-franska, franska-svenska. Konversation. Grammatik. Gallicismer, ordspråk. Uttal. Franska var undervisningspråket.	Inrikes Tidn. 25.11.1800 (W) Företal till d'Arriés (1797) RA Biogr. D 3 Sthlms Posten 19.5.1806 (W)

3.2.5. Slutord om de privata skolorna

Trots förteckningens ofullkomligheter är det möjligt att urskilja några inslag, som skulle kunna vara betecknande.

Det rör sig således om ett tiotal större, »allmänna», skolor, med fler än 25 elever, om sex utländska församlingsskolor, ett trettiotal mindre, »allmänna», skolor och fjorton »franska» skolor.

De större och mindre skolorna, som inte var knutna till en utländsk församling eller var s.k. franska skolor, d.v.s. kategorierna 1 och 3, ser inte ut att ha uppträtt som en normal företeelse förrän efter 1750 eller 1760. De utländska församlingsskolorna förefaller inte heller ha varit särskilt betydande före den sista fjärdedelen av 1700-talet. Belägg för »franska» skolor finns däremot mera regelbundet redan från 1730 och framåt.

Sex av elva större skolor var belägna i Stockholm, de andra i Uppsala, Göteborg, Gävle och två på landet. De tyska församlingsskolorna fanns i de stora handelsstäderna Stockholm, Göteborg, Norrköping och Karlskrona, de franska endast i Stockholm. Av de 34 mindre skolorna hade 21 sin verksamhet i Stockholm och 8 i sydsvenska städer, varav 6 i Karlskrona. En var belägen i Västsverige, men inte i Göteborg, utan i Uddevalla, en i Linköping och en i Gävle. Alla »franska» skolor, utom Brakels i Göteborg (nr 61), fanns i Stockholm, vilket förmodligen kan förklaras med att adeln främst var knuten till huvudstaden. Detta innebar besvär för landsortsfamiljerna, som måste sända sina barn till Stockholm för att de skulle kunna få den önskade franska uppfostran⁵⁵.

De uppgifter om metoderna som ges i förteckningen är ofta de enda som finns angående franskundervisningen i skolan i fråga. Det är följaktligen mycket svårt att dra några slutsatser om dem. I de fall det är möjligt och där uppgifterna är fylligare behandlas de i Hammar (1980).

Låt oss ändå stanna för ett ögonblick vid de läroböcker som användes i skolorna. Före ungefär 1770 finns det inga uppgifter om dem, med undantag av den svaga indikationen på Laloüe de Mont-Louis' grammatik (1739) som lärobok i franska lutherska församlingsskolan (nr 15) år 1749⁵⁶. Före den rundfråga som gjordes inför den nya skolordningen, vilken trädde i kraft 1807, och som bl.a. resulterade i det förhållandevis rika materialet för åren 1802-03, är

valet av franska läroböcker bara känt beträffande fem skolor, nämligen nr 5 (Thenstedt), nr 10 (Brändström), nr 12 (Tyska församlingsskolan i Stockholm), nr 24 (Wåhlin) och nr 35 (Sjökadettskolan i Karlskrona) mellan åren 1770 och 1797. Som grammatik hade tre valt Des Pepliers (nr 5, 10 och 12) och en Stridsberg (nr 35)⁵⁷. I tre skolor studerade man *Télémaque* som text, i två *Magazin des enfans*, och i en skola bågge dessa texter (nr 24).

Läroböckerna nära 25 år efteråt är fortfarande desamma, av rapporterna från 1802–03 att döma. Av 16 skolor som namnger sina läroböcker använde sig fyra av Des Pepliers' grammatik och sex av Stridsbergs. Det är bara de tyska församlingsskolorna i Stockholm (nr 12) och i Karlskrona (nr 16) och även Henschen-Ullsténs internatskola (nr 49), som valt annorlunda. När det gäller texterna, läste man *Télémaque* i tio skolor och *Magazin des enfans* i elva; de övriga titlar som nämns är främst Marmontel, *Contes Moraux*, (fyra skolor), *Amusemens philologiques* (tre tyska församlingsskolor) och Gedikes *Fransyska läsebok* (två skolor). En enda skola anger att man begagnade ett lexikon (nr 39).

Lärarna och lärarinnorna i franska nämns sällan, förmodligen bl.a. därför att de ofta var desamma som skolinrättningens föreståndare eller föreståndarinna. Deras kompetens för denna syssla torde ha skiftat i mycket hög grad. Några av dem som nämns och vissa av grundarna av de franska skolorna har förvisso varit väl kvalificerade⁵⁸. Av de 65 skolorna ser 19 ut att ha haft franskfödda lärare⁵⁹.

3.2.6. Utbudet av fransklektioner

Från en tidsrymd på ungefär 200 år (c:a 1600–1807) har det således gått att dra fram en hel rad privata skolor, och det är inte svårt att föreställa sig en mängd andra, som fört en än mer undanskynd tillvaro. För de elever som kunde betala fanns dessutom utbudet av enbart fransklektioner. Omfattningen och utformningen av denna undervisning är ännu svårare att komma åt, men låt oss se på det material som finns.

Det går att träffa på yrkesbeskrivningar som »Linguae Gallicae Informator Holmiensis» på 1650-talet⁶⁰, vilket skulle kunna tyda på att man redan då kunde ha som sin huvudsakliga sysselsättning att

lära ut franska utan att vara bunden till en skola eller ett universitet. Dessa »lösa» fransklärare blev naturligtvis fler allteftersom behovet växte under det följande seklet, men kan ha varit mer talrika under 1600-talet än vad som, helt enkelt på grund av bristande material, går att påvisa nu.

Tack vare en adressbok över Stockholm, som utarbetats av A.J. Henel år 1728 går det att bilda sig en ganska klar uppfattning om antalet personer som bjöd ut den sortens tjänster i huvudstaden det året. Under titeln »Af befintelige Exercitie-Mästare» räknar Henel upp två tyska, en engelsk och tre franska språkmästare, nämligen:

Hr Luis Boucle, Reg.Gatan / Mischels huus.
Hr Carles Philip, Jöran Helsings-Gränd / wid Wästerlång- Gatan.
Hr Pierre Werners, Capit., S.M. St Pauls-Gatan / wid Env. Rumpfs huus.
(Henel, 1728:207)

Dessutom nämner Henel en »informatör i bokhålleri», en fäktnästare, tre dansmästare och tre »skrif- och räknemästare», en i tyska språket och två i franska språket, nämligen:

Hr Roimont Alaret, stora Torget Bedoireske huuset.
Hr Jean Blondel, wid Norrebro, Paruque-Makare Meyers huus.⁶¹
(Henel, 1728:208)

Omkring mitten av 1700-talet började de som ville skaffa sig elever i franska att låta införa annonser i tidningarna. I en huvudstadstidning från 1754 kan man hitta följande, ganska typiska annons:

Herrar, som åstunda af grunden at lära Engelska, Fransöska och Tyska språket &c. medelst öfning i läsande, tal, skrifwande och *Nativ Pronunciation*, kunna dertil äga tillfälle hos Kyrkoherden *Mag. Gabriel Näsman*, nyligen hemkommen ifrån England, *America* eller *West-Indien*, Holland och *Paris*, [...]
(Stockholms Wekoblads och Politie- och Commerce-Tidningar 7.12.-1754)

Under loppet av åren 1754–57 finns i samma tidning ytterligare fyra, men anonyma, annonser som erbjuder fransklektioner. Två av dem har insatts av franskfödda personer, en man och en kvinna⁶².

I sin avhandling om handelsundervisningen i Sverige före 1830 har Gustaf Kaleen kartlagt utbudet av språklektioner efter annonserna i

Dagligt Allehanda under perioden 1767–1821. Annonserna ökade från sju om året 1771 till mer än två hundra år 1801. Frekvensen av fransklektioner i förhållande till lektioner i de två andra viktigaste europeiska språken, tyska och engelska, var sådan att den översteg hälften av den totala summan moderna språklektioner under hela perioden⁶³.

Dessa mer eller mindre tillfälliga lärare, som i annonserna ofta föredrog att vara anonyma, hade förmodligen samma sorts bakgrund som privatskolornas föreståndare och föreståndarinnor. Det är för övrigt många gånger svårt att se skillnaden mellan dessa olika undervisningsformer. Så snart som en »tillfällig» lärare gav regelbundna lektioner till flera elever samtidigt, blev ju verksamheten förvillande lik skolundervisning. Bland de av den här sortens lärare som man i alla fall känner till namnet, finns till exempel Johan Casper Springer, omkring 1734⁶⁴, på 1770-talet Christopher Knöppel, senare föreståndare för skola nr 62, Hericourt, Pierre Jacob och Devilleneuve⁶⁵ och i början av 1800-talet Signoret de Villier, som gav en kurs i »läsning och deklamation af de bästa Franska Theater», och abbé Poulin⁶⁶. Samma typ av privata fransklärare finner man igen i universitetsstäderna (se sid. 109).

Efter vad som framkommit av detta kapitel, hade de som kunde betala något så när ett antal privata skolor och lärare att välja på, åtminstone i slutet av den aktuella perioden. Men det fanns andra med behov av undervisning i franska, vilkas resurser inte tillät de utgifter som det troligen varit fråga om här: den »publika» skolans elever.

3.3. De offentliga skolorna och de fattiga elevernas utvägar

Från mitten av 1600-talet till slutet av den undersökta perioden, och även efter den, skiljde man på fyra kategorier av allmänna inrättningar inom det svenska undervisningsväsendet. Högst upp stod akademierna, d.v.s. vad vi nu kallar universiteten. Närmast under dem kom gymnasierna och sedan trivialskolorna. Längst ned fanns mera anspråkslösa skolor, som man ibland kallade pedagogier eller barnaskolor. Skiljelinjen mellan skolorna under gymnasienivå var inte

sällan ganska diffus, och den var inte heller absolut mellan gymnasium och trivialskola⁶⁷.

Det fanns tolv gymnasier inom svenskt territorium sedan slutet av 1600-talet, var och en med ungefär sju lärare, vilket kan förefalla förvånande med tanke på att elevantalet per gymnasium var cirka 50 under hela perioden.

De större trivialskolorna hade ofta fler elever än gymnasierna, ungefär 100 och till och med upp till 300. Antalet lärare växlade efter elevantalet, med ett medeltal av omkring fem, vilket sålunda innebär i det närmaste 20 elever per lärare. I slutet av 1600-talet fanns det ett trettiotal trivialskolor och hundra år senare ett fyrtiotal. Vissa trivialskolor verkar ha haft en lika kvalificerad undervisning som gymnasiernas. Trivialskolorna i de stift som inte hade gymnasium, ibland kallade katedralskolor, hade till exempel rätt att dimittera sina elever direkt till akademien.

Pedagogierna eller barnaskolorna ser sällan ut att ha haft mer än 50 elever, ett tjugotal förefaller normalt och ett tiotal inte enastående. Lärarnas antal översteg inte tre. Ibland vilade ansvaret för skolan på en enda lärare. Antalet skolor av denna typ ökade också något: de var omkring 70 vid slutet av 1600-talet och omkring 80 i slutet av påföljande sekel.

Ökningen i antal och storlek när det gäller alla tre typerna av skolor är förvånande blygsam, eftersom städernas befolkning väsentligt ökade under de två århundradena. Det verkar troligt att de privata skolorna, som visar en större tillväxttakt, svalde en del av elevunderlaget.

En ökning kan också ha skett inom en annan elevgrupp: den samling privata elever som den offentliga skolans lärare ofta hade vid sidan om de »publika». Privatisterna, som ibland till och med kunde vara fler än de inskrivna lärlingarna och undervisas i klassrummet samtidigt med dessa, räknades nämligen inte in i elevantalet⁶⁸.

Som man kan vänta sig av vad som tidigare sagts, visade eleverna i den »publika» skolan en social snedfördelning. Mot mitten av 1700-talet kom 1 % av skolungdomen från adelsklassen och 20 % från borgarklassen. Resten av de studerande, 79 %, tillhörde således de övriga samhällsklasserna, nämligen prästerskapet (15 %), bondeståndet (24 %) och de ofrälse ståndspersonerna och andra (40 %). En okänd mängd av eleverna sökte sig till den lärda banan och många av

dem behövde franskkunskaper för att nå sitt mål, helst redan under skoltiden. Adels- och borgarbarnen kunde ha andra skäl för att önska sig fransklektioner, men klart är att ett behov fanns.

När franska språket först genom 1807 års skolordning infördes som regelrätt skolämne i de allmänna skolorna, visserligen i blygsam skala, innebar det inte att skolungdomen tidigare saknat tillfälle att lära sig detta språk i skolan. Materialet visar att man ändå undervisade franska i den allmänna skolans hägn, undantagsvis redan på 1600-talet och som en alltmer utbredd företeelse under 1700-talets gång. Man kan säga, vilket Sjöstrand också påpekar när det gäller även andra ämnen, att den nya läroplanen bara fastställde vad som i själva verket redan undervisades, i alla fall om man ser på gymnasiet. Den undervisning som skedde i franska vid trivialskolorna och pedagogerna fick däremot inte officiell status.

Skälen för detta avsteg från 1724 års skolordning, i den mån de uttrycktes, var för trivialskolans del behovet för de elever som inte skulle fortsätta till gymnasiet och tänkte ägna sig åt till exempel handel⁶⁹, för gymnasiet att de blivande informatörerna inte kunde undvara kunskaper i franska och i de andra moderna språken⁷⁰.

Man lärde sig alltså, i en viss utsträckning, franska i den publika skolan. Men franskan ersatte inte ett ämne som föreskrivits av myndigheterna. Det undervisades utom schemat vid tidpunkter som ibland fastställts och reserverats av skolans ledning för extra lektioner. Ibland fanns plats för extralektioner i varje dags schema, ibland var ett par eftermiddagar i veckan avsatta för dem, eller också gav man extra kurser under ferierna. Det händer att en hel klass fick gratislektioner, antingen som en ren välgärning från lärarens sida eller på grund av en donation; oftast handlade det dock om ett urval elever, som betalade läraren för hans tjänster⁷¹.

Precis som de privata skolorna, skall de offentliga skolorna vid vilka franskundervisning förekom, redovisas i en förteckning. Det handlar om ett femtiotal av den totala summan av cirka 130 statliga skolor vid slutet av 1700-talet. Även här måste man hålla i minnet, att förteckningen endast tar upp den konstaterade undervisning som förmedlats av till skolan knutna eller av skolan rekommenderade lärare. Studier i franska, mer eller mindre bundna till skolan, kan således ha bedrivits i större utsträckning än vad som anges och i andra skolor, men utan att detta lämnat några spår i det undersökta

materialet⁷².

De »publika» skolorna har delats in på ett delvis liknande sätt som de privata skolorna, nämligen efter betydelse. I detta fall är dock betydelsen inte enbart mätt genom elevantalet, utan även genom antalet lärare, vilket när det gäller de här skolorna är lättare att påvisa, eller genom hur man kallade dem. Detta medför att indelningen också ser ut som, och i viss mån även är, en nivågruppering. De olika kategorierna blir följande:

1. Gymnasierna.
2. De större av de lägre skolorna, oftast trivialskolor, som hade åtminstone tre lärare och ett elevantal som översteg vad som angivits för pedagogerna (se sid. 69).
3. De mindre skolorna, (pedagogerna, barnskolorna), med tre eller färre lärare.

Ordningsföljden inom varje kategori är kronologisk efter det första konstaterade året då franskundervisning förekommit.

Eftersom den ekonomiska sidan av undervisningen har ett visst intresse, finns en särskild kolumn, där det redovisas huruvida eleverna betalade eller inte för sina fransklektioner. I många fall saknas dock uppgifter om detta. Dessutom förekom det att somliga betalade, andra inte, i en och samma grupp⁷³.

3.3.1. Gymnasier

Stad	Tid	Elever	Uppgifter om ersättning	Detaljer om undervisningen	Källor
1. Västerås	1625-38? 1787, 1799, 1803	»De flesta» (1787)	Osäkert »Privat»	Lärare: J.E. Ramström (1787) »Flere Lectoren» (1799, 1803)	Brandell II (1931:153-54) Schück-W.II (1927:103-04) <i>Camenae</i> (1923:63) Liedgren (1929:53) RA Kanslerg. arkiv 9 d
2. Dorpat	1630-32		Förmodl. fri undervisning		Bergman (1932:22) <i>Tartu</i> (1927:75)
3. Växjö	1636-39? 1740-t. 1799 och före.		Fri underv.? »Arfvode» Fri underv.?	Lärare: M. Vexionius ? (1636) Lärare: E. Lannér. Text, grammatik. <i>Amusemens des jeunes étudiants.</i>	Hollander (1884:358 n.) Rosengren I (1914:401) RA Kanslerg. arkiv 8 Virdestam (1925:193)
4. Skara	1800- 1690-t. C:a 1740-1757 C:a 1790		Både fri och privat underv.	Lärare: P. Ahlström (1799) Lärare: 2dre adjunten och S. Eklin	
5. Strängnäs	1701-02 1759, 1798?	66?	Privat, ibland gratis »Privatlekt.» Hjälp av skolan? »4 disciplar gratis av 20.»	Lärare: M. Detterberg Lärare: S. Hof Lärare: A. Thunberg Rekommenderad språkmästare. Lärobok: Sjöbeck (1759) Lärare: J.B. de Lacroix	Sandblad (1975:123, 140) <i>Skara</i> (1941:40) Hof (1949:57) Löfberg (1949:344-45) Falk (1926:102) Sjöbeck (1759) Falk (1926:136-37)
6. Linköping	C:a 1750 1788 1799	En klass	Privat	Uttal <i>Télémaque</i> . Lärare: Bibliotekarien	Levertin (1896:23) Löfberg (1949:346) RA Kanslerg. arkiv 8
7. Karlstad	1759 C:a 1780	12-14	Privat	Grammatik, brevskrivning. Des Pepliers. Lärare: P.P. Ekelund	Löfberg (1949:345) Fallén (1914:19) KB I.f.5
8. Göteborg	1774-? C:a 1803		Lärarna anställda av skolan. »Terminlig betalning»	Eleverna spelade Molière offentligt för läraren Brakel 1774-76. Lärare: J Molin 1776-79? En eftermiddag i veckan. Lärare: En adjunkt.	Fredén (1947:245-46) Gbg's stads- och stiftsmat-rikel 1776-79 v. Platen
9. Borgå	1786? 1802		Privat Privat	Lärare: Bibliotekarien, som också var lärare vid skolan.	UUB U 7 RA Kanslerg. arkiv 9 d
10. Kalmar	1793 1797-		Privat Gratis	Lärare vid skolan, 2 vtr. Grammatik, text, skrivövn. <i>Télémaque</i> .	Löfberg (1949:346)

Stad	Tid	Elever	Uppgifter om ersättning	Detaljer om undervisningen	Källor
11. Härnösand	1797- (förmodl. äv. tidigare)		Undervisnings- ämne vid skolan.	2 vtr. + skrivövningar. Lärare: Historiarum lector skiftesvis med adjunkten. (Historiarum lector 1796- 1800: C. Stridsberg). Från 1797 konsistorienotarien.	Löfberg (1949:346) Norberg (1896:44)
12. Gävle	1800		Privat	Lärare: Skolans lärare.	Löfberg (1949:345)

3.3.2. Trivialskolor och andra större skolor

Stad	Tid	Elever	Uppgifter om ersättning	Detaljer om undervisningen	Källor
13. Frösö	1741 1801	6	Privat Privat	Lärare: Rektor H. Tideman Lärare: A. Burman Lärobok: Stridsberg	Hasselberg (1935:123, 170)
14. Stockholm Storskolan	1747, 1750 1789-	En klass Alla elever?	Gratis? Gratis	Lärare: Rektor O. Murén Grammatik, text, skriv- övningar. Des Pepliers, Aisopos, La Fontaine, <i>Télémaque</i> .	Solders-Wiberg (1951:197, 199), Wiberg (1942:45-48) SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29 och Sthlms domkapitels arkiv D VII 125:4
15. Skara	1751 ?				Löfberg (1949:344-45)
16. Stockholm Klara församl.	1759 ? 1776- c:a 1780 1785-	Alla elever 5+5+13+13 4de klassen, c:a 10 elever	Gratis Privat Gratis?	2 vtr av rektorn. Uttal och explikation. Grammatik, text. Des Pepliers, Aisopos, <i>Télémaque</i> . Grammatik, text. 1785-89: Des Pepliers, Aisopos, Comenius (1775). Lärare: D. Djurberg. 1790-1803: Des Pepliers, Aiso- pos, <i>Télémaque</i> , <i>Contes moraux</i> , <i>Amusemens des jeunes étudians</i> , Florian (1803), <i>Nouvelle encyclopédie</i> , <i>Nouveaux contes moraux</i> . Lärare: H. Ekström. La Fontaine, <i>Télémaque</i> .	Löfberg (1949:347) Hall (1939:226) SSA Sthlms domkapitels arkiv D VII 125:4
17. Stockholm Jakobs församling	1783-87	2 extra klasser	Kvartalsavgift	Text, skrivövningar. <i>Magazin des enfans</i> , <i>Maga- zin des adolescentes</i> . Lärare: O. Hambræus 1783- 85, D.W. Böttiger 1785-87	Hall (1939:292-99)
18. Karlskrona	1784	2 klasser? (1784)		1784: Uttal, skrivövningar. Lärare: Rektorn och andre collegan.	Anderberg (1896:280) Staaft-Martin (1922) Bratt (1977:70)

Stad	Tid	Elever	Uppgifter om ersättning	Detaljer om undervisningen	Källor
18. forts. Karlskrona	1791 1796	22 5+2 andra klasser	»Privatim»	Lärare: Rektorn. Text och skrivövningar. <i>Magazin des enfans, Télémaque, Amusemens des jeunes étudiants</i> . Lärare: Rektorn och förste och andre collegan.	Wadstein (1888:9)
	1799	En klass?		Grammatik, text. Kraak, Aisopos, <i>Télémaque, Magazin des enfans</i> .	RA Kanslery. arkiv 8
	1804		Gratis? (examensprotokoll)	Text, översättning tyska-franska. <i>Amusemens des jeunes étudiants</i> , de Manstein: <i>Mémoires sur la Russie</i> .	
19. Västervik	1786 1799		»Enskilda föreläsningar»	Lärare: Rektorn	UUB U 7 RA Kanslery. arkiv 8
20. Norrköping	Omkring 1797-	Alla elever?	Gratis p.g.a. donation	Uttal, formlära, vokabler, syntax under läsning av text. Stridsbergs grammatik. Lärare 1798: P.J. Hertzman.	Sundelius (1798:557-61)
21. Kuopio	1799 -	19 (1802)	»Fri undervisning»	Grammatik, text. Stridsberg, <i>Télémaque</i> . Lärare: Rektor och conrektor. 1802: D. Wynquist.	RA Kanslery. arkiv 8 och 9 d
22. Söderköping	1799? -		Gratis p.g.a. donation		RA Kanslery. arkiv 8

23. Malmö	1802	6	Privat	Grammatik. Lärare: D. Ekman, J. Myrman och C. Svenonius.	RA Kanslery. arkiv 9 c
24. Visby	1802		Privat		RA Kanslery. arkiv 9 d
25. Uleåborg	Omkring 1802			Gedikes och Stridsbergs läroböcker.	Svanljung (1895:154)
26. Vasa	Omkring 1802			Gedikes och Stridsbergs läroböcker.	Svanljung (1895:154)
27. Kristianstad	1803	31	»Privat undervisn. gratis»	Under ferierna, »då wanligen i sådana stycken, som ej uti Kongl. Schole-Ördningen äro påbudne, men som tidernas omständigheter och en ändrad smak gjort oundvikliga och nödiga för dem att känna».	RA Kanslery. arkiv 9 c

3.3.3. Mindre skolor

Stad	Tid	Elever	Uppgifter om ersättning	Detaljer om undervisningen	Källor
28. Skeninge	1761	1			Westlind (1912:22)
29. Borås	1770 1783	1 Några flickor			Löfberg (1949:348)

Stad	Tid	Elever	Uppgifter om ersättning	Detaljer om undervisningen	Källor
30. Södertälje	1770-88? 1802-		Betalning »à part»	Lärare: M. Boman	Holm (1913:16-17, 46)
31. Uddevalla	1771-72	13+15	Privat	Lärare: Edström, tillförordnad vid skolan.	Kristiansson (1931:37, 42, 79)
32. Torneå	Omkring 1775-			Grammatik, text. Des Pepliers, sedan Stridsberg, <i>Télémaque</i> .	Svanljung (1895:154)
33. Stockholm Adolf Fredriks församling	1790, 1793, 1797, 1803	1+3+ 6+2	»Privatister»	Grammatik, text. Des Pepliers, Aisopos. Skolans lärare.	SSA Sthlms domkapitels arkiv D VII 125:4
34. Stockholm Hedvig Eleonora församling	1794 -	»Några»		Dialoger, brev, fabler, annan text. Des Pepliers?, » <i>Abregé de toutes sciences</i> », » <i>Magazin historique pour l'esprit et le cœur</i> .»	SSA Sthlms Cons. Acta 1803 no 29 SSA Sthlms domkapitels arkiv D VII 125:4
35. Karlshamn	1796 ? -	»Flertalet»	»Privatim»	Text.	Rosengren (1928:326-27) RA Kanslery. arkiv 8
36. Stockholm Allmänna barnhusets skola	1797	2		Uttal, formlära, text. Des Pepliers, Aisopos.	SSA Sthlms domkapitels arkiv D VII 125:4
37. Simrishamn	1799 1802	12		Önskade böcker för de fattigare barnen: Des Pepliers, Kraak, <i>Télémaque</i> , Björkergrens lexikon.	RA Kanslery. arkiv 8 RA Kanslery. arkiv 9 c
38. Varberg	1799			Lärare: Rektorn	RA Kanslery. arkiv 8
39. Jakobstad	Före 1800			Gedikes och Stridsbergs läroböcker, <i>Télémaque</i> .	Svanljung (1895:154)
40. Alingsås	1800	15-20?	Gratis ?	<i>Télémaque</i> . Lärare: Rektorn.	RA Kanslery. arkiv 8
41. Falköping	1800	»En del som ämnas till handlande»		Skolans lärare.	RA Kanslery. arkiv 8
42. Vänersborg	1800	»En del av eleverna»		Lärare: Rektorn.	RA Kanslery. arkiv 8
43. Åmål	1800	»Några»		Text. <i>Télémaque</i> .	RA Kanslery. arkiv 8
44. Sölvesborg	1802		Privat		RA Kanslery. arkiv 9 c
45. Ystad	1802	61	Privat, men de fattiga gratis.		RA Kanslery. arkiv 9 c
46. Stockholm Johannes församling	1803	7		Uttal, grammatik.	SSA Sthlms domkapitels arkiv D VII 125:4
47. Helsingborg	1804-06	4+1 (1805-06)	Gratis	Läsa och skriva. 1806 höll en elev en oration på franska. Lärare: Rektor M. Stoltz.	Petersson (1953:152) Wägner (1898:24)

3.3.4. Slutord om de offentliga skolorna

För att förtydliga franskundervisningens spridning i tid och rum inom den offentliga skolan kan ytterligare en tablå behövas. På denna tablå (nedan) har den undersökta tidsrymden indelats i fyra perioder; den första omfattar 1600-talet och de övriga perioderna 1700-1769, 1770-1789 och 1790-1807. Dessutom har skolorna grupperats efter det stift de hörde till⁷⁴.

Stift	1600-talet	1700-1769	1770-1789	1790-1807
Stockholm		14. Storskolan 16. Klara?	14. Storskolan 16. Klara 17. Jakob	14. Storskolan 16. Klara 33. Adolf Fredrik 34. Hedv. Eleonora 36. Allm.barnhuset 46. Johannes
Uppsala				12. Gävle
Strängnäs		5. Strängnäs	30. Södertälje	5. Strängnäs? 30. Södertälje
Linköping		6. Linköping 28. Skeninge	6. Linköping 19. Västervik	6. Linköping 19. Västervik 20. Norrköping 22. Söderköping
Västerås	1. Västerås		1. Västerås	1. Västerås
Göteborg			8. Göteborg 31. Uddevalla	8. Göteborg 38. Värberg
Skara	4. Skara	4. Skara 15. Skara?	29. Borås	4. Skara 40. Alingsås 41. Falköping 42. Vänersborg
Karlstad		7. Karlstad	7. Karlstad	43. Åmål
Växjö	3. Växjö?	3. Växjö		3. Växjö
Kalmar				10. Kalmar
Visby				24. Visby
Lund			18. Karlskrona	18. Karlskrona 23. Malmö 27. Kristianstad 35. Karlshamn 37. Simrishamn

Stift	1600-talet	1700-1769	1770-1789	1790-1807
				44. Sölvesborg 45. Ystad 47. Helsingborg
Härnösand		13. Frösö	32. Torneå	11. Härnösand 13. Frösö 32. Torneå
Åbo				25. Uleåborg 26. Vasa 39. Jakobstad
Borgå			9. Borgå	9. Borgå 21. Kuopio
Dorpat	2. Dorpat			

Den sammanfattande tablåen visar, att det var särskilt i Stockholm, Linköpings och, i slutet av den undersökta perioden, Lunds stift som franska undervisades i de »publika» skolorna. Det står också klart, att man de sista tjugo åren kunde erhålla fransklektioner inom skolan i alla stift⁷⁵.

Låt oss återvända till de stora tablåerna över de tre kategorierna av skolor. Vad beträffar gymnasier, erbjöd de alla, förr eller senare, tillfällen att lära sig franska. De första belägen kräver kanske en närmare förklaring. I Västerås reserverade man, under Johannes Rudbeckius' biskopstid 1623-46, en timme om dagen till studiet av främmande levande språk. Det är möjligt att Gabriel Holstenius, lektor vid skolan, var den som undervisade, eftersom han, enligt uppgift, var verserad i »alla kultiverade europeiska språk», inte bara de lärda⁷⁶. I Dorpat undervisade man franska den korta period som denna skola var gymnasium. Redan 1632 blev den förvandlad till akademi. När det gäller Växjö, bad Michael Vexionius, gymnasiet rektor 1636-39, Axel Oxenstierna om tillåtelse att få »inplanta både inhemska lagen och de vanligare främmande språken». Han ville få rikskanslerns samtycke, så att han inte skulle skyllas för att vara nyhetsmakare. Huruvida han fick tillståndet är oklart.

Franskundervisningens historia vid gymnasiet i Strängnäs är särpräglad och dunkel. År 1701 talades det i protokollet om att en fransman »som passerade för språkmästare» fanns tillgänglig i staden, och han rekommenderades för de elever som ville lära sig

franska. Nästa år diskuterade man till och med inom kollegiet möjligheten att locka språkmästaren att stanna kvar genom att bidra till hans uppehälle ur gymnasiets medel. Lärare vid skolan 1762–66 var Erik Eklund, som tjugo år tidigare skrivit en av de intressantaste läroböckerna i franska under perioden⁷⁷. Det vore ganska överraskande om han inte givit fransklektioner till sina elever, särskilt som skolans lärjungar några år tidigare visat ett så pass stort intresse för att lära sig franska, att de bidrog till tryckningskostnaderna av en »lärobok». Det gällde visserligen bara en stor tablå över de franska artiklarna, Sjöbeck (1759), men de namngivna prenumeranterna, »af Kongl. Gymn: Strengn: Discentes», var 66 till antalet. Slutligen, år 1798, erbjöd en fransk dansmästare, Jean Baptiste de Lacroix, konsistoriet att han kunde vistas i staden vartannat år för att instruera gymnasieungdomen i dans och franska språket. Om han fick tjugo elever, skulle fyra av dem få gratis undervisning.

I Linköping vidtog man omkring 1760 en åtgärd som synes ha varit unik: eleverna fick utbyta ämnet grekiska mot franska.

En originell metod var den som praktiserades vid gymnasiet i Göteborg 1774–76. En f.d. löjtnant i österrikisk tjänst vid namn Brakel, anställd som fransklärare vid skolan 1774, lät sina elever offentligt spela Molières *Les fourberies de Scapin* och *Le mariage forcé*. Biskopen blev upprörd över tilltaget, och Brakel var 1776 ersatt av en annan lärare.

När det gäller de större skolorna under gymnasienivå, främst trivialskolor, går det att konstatera att femton gav någon undervisning i franska, vilket gör ungefär 35 % av alla trivialskolor i landet. Denna undervisning infördes senare än vad som var fallet vid gymnasier. År 1790 hade en tredjedel av gymnasierna ännu inte börjat undervisa franska, om man får döma av materialet. Vid den tidpunkten hade över hälften av de sedermera franskundervisande större skolorna fortfarande inte tagit något sådant initiativ. Vad beträffar de mindre skolorna, ser man ytterligare en fördröjning. Av de tjugo mindre skolor som gav undervisning i franska, hade femton inte påbörjat den före 1790, d.v.s. tre fjärdedelar. De mindre skolor som undervisade franska utgjorde cirka 25 % av det totala antalet inom denna kategori.

Man kan alltså fastslå, att det var gymnasierna som tog de första stegen, följda så småningom av trivialskolor och likställda, särskilt

Stockholmskolorna, och sedan av de mindre skolorna.

Detaljerna om undervisningen i de offentliga skolorna är ännu mer tunnsådda och ofullständiga än i de privata. De använda läroböckerna anges dock i 21 av skolorna. Det visar sig att läroböckerna i stort sett var desamma som vid de privata skolorna. De namngivna grammatikorna är Des Pepliers (8 skolor), Stridsberg (7 skolor) och Kraak (2 skolor). *Télémaque* studerades i 11 skolor och Aisopos' fabler (utgivna tillsammans med Des Pepliers) i 5 skolor. I ett fall har man dock valt annorlunda: *Magazin des enfans*, med dialoger mellan en guvernant och några högre ståndsflickor, var en ofta förekommande bok i de privata skolorna, men den rapporteras som lärobok i bara två offentliga skolor. Bland de övriga nämnda läroböckerna märks, liksom i privatskolorna, *Amusement des jeunes étudiants* (3 skolor), Gedike (3 skolor) och *Contes moraux* (1 skola).

Fransklärarna verkar, med få undantag när, ha varit skolans ordinarie lärare, som för övrigt inte var speciellt ämnesbundna vid denna tid. De kända undantagen är lärarna i Strängnäs, där personer bara var knutna till skolan genom rekommendationer och möjligen någon ekonomisk uppgörelse, och de i Göteborg, som anställdes särskilt som fransklärare (jfr sid. 72, 73, 81–82).

3.3.5. Övriga vägar till kunskaper i franska

Om lärjungarna i den offentliga skolan inte inom dess hägn fick tag i någon lärare som ville eller kunde introducera dem i franska, sökte några av dem andra utvägar. Hade de något att betala med, kunde de naturligtvis vända sig till någon språkmästare i staden som hade utbudit sina tjänster (se sid. 66–68). Men sådana fanns inte alltid tillgängliga, och pengar fattades ofta. Det var för övrigt inte bara skolornas elever som kunde befinna sig i denna trängda situation, utan barn, ungdomar och vuxna som inte gick i någon skola alls.

Det som ibland låg närmast till hands för denna grupp presumtiva franskelever, var att deras föräldrar hjälpte dem, vilket inte bara skedde i adelsfamiljer. Vi har bland annat sett hur Anna Maria Lenngren undervisades av sin far (sid. 39). Men sedan kunde också kamraterna hjälpa till och förklara elementära regler, så snart de själva lärt sig dem. När det gällde franskan, var det troligen mera ovanligt att

man hann så långt redan under skoltiden, utan denna undervisnings-situation uppkom snarare i universitetsstäderna (se sid. 108-111).

Den sista utvägen var att lära sig franska språket själv, utan hjälp, »såsom dageligen händer eftersom det inte läses i skolorna» enligt Anders Schönberg, en av de många som skrev om uppfostran på 1700-talet⁷⁸. Det säger sig självt, att denna undanskymda inläring är ännu svårare att spåra, än den som hittills beskrivits. Det är främst i memoarer och dagböcker som man finner vittnesbörd om den. Georg Henrik Jägerhorn, född 1747, lärde sig till exempel franska genom att läsa militärens levnadsbeskrivningar⁷⁹. Efter att ha fått sina första lärospån i franska av en rådman och en irländsk soldat på Sveaborg, studerade Johan Albert Ehrenström, född 1762, helt själv. Flera år hade han inte ens ett lexikon »emedan min bror bortfört det enda vi hade»⁸⁰. Denna kombination, först biträdd inläring, främst av uttal, sedan självstudier, var lösningen för många, till exempel för Carl Fredrik Fallén och Esaias Tegnér, i slutet av 1700-talet. Den lärobok de båda gav sig på i sin ensamhet var *Télémaque*. Tegnér hade åtminstone ett lexikon, »som företrädde lärarens ställe»⁸¹. Carl David Skogman, som tydligen var ansvarig för sig egen uppfostran vid 16 års ålder, skrev enligt sin dagbok från 1802 ibland »fransyska»⁸².

Även läroböckerna visar att självstudier inte var ovanliga. Några talar redan i titeln om att de främst riktar sig till sådana som inte har någon lärare: Blondels »skrivmetod» för franska och svenska från 1738, Wellingks *Anvisning at kunna lära sig sielfläsa och explicera det fransyska språket*, från 1762, den anonyma *Genväg, at lära fransyska språket utan informator. Til den fattigare ungdomens tjenst, som ej har tillfälle och råd at skaffa sig information* (1773) och den likaledes anonyma *Le passe partout de la langue françoise eller Fransyska språkets hufwud-nyckel* från 1775. Två av dem har till yttermera visso ett mycket blygsamt format, 40 sidor och mindre, förmodligen för att inte fresta för hårt på elevens kassa.

Ankomsten till universitetet innebar för samtliga studerande nya möjligheter att skaffa sig vägledning i sina franskstudier, vilket vi kommer till i nästa kapitel.

4. Universitetet

Uppsala akademi var det största universitet inom svenskt territorium under hela den undersökta perioden. Den grundades 1477 och förde en vacklande tillvaro under sina 150 första år. Under denna tid betraktades den knappast som något annat än en möjlighet att bedriva vissa förberedande studier innan det var dags att ge sig av till utländska universitet. Från 1620-talet ökade dock vårt första universitet i betydelse. Fram till 1740 kunde antalet närvarande studenter i Uppsala överstiga 1.000, och det fanns ett tjugotal professorsstolar. Under andra hälften av 1700-talet inträdde en markant tillbakagång: mellan 1761 och 1805 var medeltalet närvarande studenter endast 545¹.

Det andra universitet i betydelse var Lunds akademi. Det grundades 1668, bara tio år efter freden i Roskilde och var ett led i försvenskningen av de södra landskapen. Fram till den andra hälften av 1700-talet kom elevantalet knappast upp till mer än en tredjedel av Uppsalas, men efter ungefär 1760, med Uppsalas sjunkande och Lunds stigande elevrekrytering, var Lunds medeltal studenter nästan hälften av Uppsalas.

I Finland instiftades Åbo akademi år 1640. Mot slutet av den undersökta perioden hade den samma antal professorer som Lund, d.v.s. ett femtontal, men något färre studerande. De 50 sista åren var studentmedeltalet ungefär en tredjedel av Uppsalas.

Verksamheten vid Dorpats akademi i Estland, grundad 1632, avbröts av den ryska invasionen 1656. Den ryska tiden blev kort, men universitetet återupprättades inte på allvar förrän 1690. Universitetet flyttades 1699 till Pernau, och 1710 var Estland inte längre svenskt territorium. Så länge akademien var belägen i Dorpat, var de svenska studenterna hela tiden i majoritet, och sammanlagt omkring 1.000 svenskar följde undervisningen vid detta universitet.

Slutligen fanns universitetet i Greifswald, i Pommern, som låg under svensk administration mellan 1637 och 1815, med några korta

avbrott på grund av utländsk ockupation. Det förblev dock huvudsakligen ett tyskt universitet. För vissa svenskar var det visserligen bekvämt, dels som ett tryggt lutherskt fäste innan man vågade sig ut i det övriga, inte minst religiöst farliga, Europa, dels som ett lärosäte där man snabbt kunde skaffa sig en akademisk grad. Tidvis uppgick antalet svenskar till 60 % av det totala studentantalet (omkring 1760), annars var andelen svenskar obetydlig. Under den undersökta perioden torde omkring 1.500 svenskar ha passerat genom detta universitet.

Under andra hälften av 1700-talet inträdde inte bara en gradvis förändring när det gäller universitetens popularitet, särskilt tydlig i Uppsalas fall, utan också en utveckling i den sociala fördelningen. Till att börja med kom majoriteten av studenterna från prästhem, men i slutet av 1700-talet utgjorde prästsönerna bara ungefär 30 %. Det skedde en tillbakagång även för adeln, en grupp som är dåligt dokumenterad (adelsmän inskrevs nämligen inte i nationerna) och visserligen liten till antalet, men som har sitt speciella intresse för detta arbete. Efter att i slutet av 1600-talet och i början av 1700-talet ha representerat omkring 7 % av studenterna, verkar adeln inte ha nått upp till mer än 1 - 2 % mot slutet av 1700-talet, vilket i absoluta tal visar på en stor nedgång.

De samhällsklasser som ökade vid universiteten var borgarna, de ofrälse ståndspersonerna och bondeståndet. I slutet av 1700-talet stod de fyra stora socialgrupperna, prästerskapet, de ofrälse ståndspersonerna, borgerskapet och bondeståndet, nästan i jämvikt, med ett något större procenttal för den första och lägre för den sista gruppen. Man kan således tala om en sekularisering av universitetsmiljön.

Det var i denna miljö som man erbjöd, om också oregelbundet, den enda officiella undervisningen i franska före 1807, med undantag av militärskolorna.

4.1. Den officiella undervisningen

4.1.1. Införandet av språkmästare.

Det var först och främst för att tillfredsställa adelns behov som franskundervisning infördes vid universiteten. I början av stormaktstiden tog man itu med att försöka få till stånd en fullständig utbildning inom landet, vilket medförde en granskning av undervisningsväsendet och de undervisade läroämnena. Om detta ideal inte gick att förverkliga, ville man i alla fall sträva efter att uppskjuta peregrinationen till en mer mogen ålder, vilket skulle minska föräldrarnas utgifter och de risker som en vistelse i det papistiska Europa medförde².

Man underströk dock tidigt hur nyttigt det var med franskkunskaper även för andra än adelsmän, bland annat för att kunna bedriva alla sorters studier³. De som måste tjäna sitt uppehälle som informatorer visste redan till vilken nytta det franska språket var för dem. I ett reglemente med råd om hur man skulle bedriva sina studier, utfärdat 1742, sägs beträffande tyska och franska, att alla var så medvetna om hur oundgängliga de var att »enhvar opåmint lärar beflita sig der om»⁴.

Trots det växande och alltmer allmänna behovet behöll språkmästarna under hela den undersökta perioden sin ställning av exercitiemästare för adeln, vid sidan av universitetets egentliga verksamhet. Den dominerande plats som intogs av de teologiska studierna, vilka minst av alla krävde kunskaper i franska, var så obestridlig och prästerskapets konservativa inställning så grundmurad, att det finns få tecken på försök till reformer. År 1709 utarbetade dock Israel Nesselius, professor i Uppsala, ett projekt till ett nytt universitet, i vilket bara en tredjedel av studenterna skulle studera teologi. De två tredjedelarna som ville ägna sig åt världsliga yrken skulle studera de levande språken⁵.

Det var Axel Oxenstierna (trots att han visat motstånd mot franska som diplomatspråk, se sid. 14) som lät kalla den förste franske språkmästaren, den förste språkmästaren över huvud taget, till Uppsala, år 1637. I Lund anställde man en fransk språkmästare genast efter

grundandet av universitet, d.v.s. 1668. Vid de andra universiteten infördes franska språkmästare senare och mera tveksamt. I Åbo hade man en då och då sedan 1660, men det var först år 1684 som någon lön avsattes till en språkmästare, och lönen utbetalades inte regelbundet ens efter detta. På 1700-talet ser de franska språkmästarna ut att avlösa varandra ganska regelmässigt. Trots att man från 1630 lärde sig franska i Dorpat, så länge det var gymnasium, finns det inga spår efter någon fransk språkmästare vid universitetet före 1690. I Greifswald beslutade man 1702 att införa en tjänst för undervisning i moderna språk, och år 1706 anställdes en fransk språkmästare.

4.1.2. Språkmästarnas villkor

Trots den synbarligen obrutna följd av franska språkmästare vid de två största universiteten (se sid. 93–102), var det inte säkert att undervisningen var kontinuerlig, bland annat därför att villkoren var hårda. Den lön som avsattes för språkmästarna var blygsam, och fastän dessa även hade rätt att ta emot en viss bestämd summa i månaden direkt från varje elev, verkar de nästan ständigt ha haft penningbekymmer. Det allvarligaste skälet för dessa bekymmer var dock att lönen inte ens utbetalades till dem. Det är förvånande att se med vilken lätthet Uppsala konsistorium överlät denna lön på andra, som inte hade något att göra med undervisning i franska, och detta för lång tid: på professorn i teologi, Petrus Rudbeckius, från 1656 till 1664 och på stallmästaren från 1671 till 1682. Vid sin avgång tillerkändes Gaspard Raibaud förmånen att bibehålla sin lön, vilket innebar att hans efterträdare, Jacques François de La Bourdonnière, arbetade utan lön de tio första åren av sin tjänstgöringstid⁶. I Lund var man mera subtil. Under förevändning att professorn i matematik var kvalificerad för att undervisa i franska på grund av den rika franska litteraturen i detta ämne, gav man denne språkmästarens lön år 1682. Lönen bands vid denna professor till 1703, då det behövdes en stor strid för att avskilja den därifrån⁷.

Mot denna bakgrund är det inte underligt att de officiella akademiska språkmästarna var måna om sina elever och dåligt fördrog intrång på sina privilegier. Ett av de utmärkande dragen i de franska språkmästarnas historia vid Uppsala universitet är de klagomål som

riktades till konsistoriet med anledning av någon rival. De mest långvariga och uppseendeväckande striderna var de mellan Papi och Chef de Ville 1730–33, Raibaud och Truchess 1743–45 och La Bourdonnière och Du Moitié 1761, 1767–68 och 1770–74⁸. Konsistoriet sökte skydda sina språkmästare så mycket som möjligt och dömde konkurrenterna strängt. De förbjöds först att inlåta sig på undervisning i franska, och om de ändå fortsatte bannlystes de från staden⁹. Men man lyckades inte alltid hejda den konkurrerande undervisningen (jfr t.ex. sid. 98).

Ibland blev språkmästarna föremål för en välvilja utöver det vanliga. Därför att han hade varit hennes fransklärare en gång i tiden, fick Papi från 1719 lika mycket pengar ur drottningens handkassa som han uppbar i lön från universitetet¹⁰. När La Bourdonnière, förmodligen trött på att inte få någon lön och på striderna med Du Moitié, avreste till Frankrike, där han stannade två år, fick han understöd till resan från universitetet. När han kom tillbaka, avsattes äntligen en summa pengar åt honom utanför den ordinarie budgeten, eftersom hans pensionerade företrädare fortfarande uppbar språkmästarlönen¹¹. Efter en lång strid, som Papi förde, fick den franske språkmästaren år 1720 rätt till gratis bostad i exercitiehuset¹².

Utom lönen fick läraren, som tidigare nämnts, en bestämd summa av nästan alla elever¹³. Somliga kritiserade detta förhållande¹⁴, men enligt språkmästarna själva var det lika omöjligt att leva enbart på lönen som på de betalade elvernas avgifter¹⁵.

Vad var då en språkmästares skyldigheter? Utom den att stå till förfogande för privata lektioner, föreskrevs tid efter annan, att de skulle hålla »publika» föreläsningar, vilket dock inte verkar ha förekommit mera regelbundet förrän under andra hälften av 1700-talet¹⁶. Raibaud, i Uppsala, ser ut att ha lyckats komma undan genom att föreslå privata, men kostnadsfria, lektioner till sex studenter, som skulle utväljas genom lottning; han redogjorde för sådana studenter åren 1750, 1755, 1758 och 1763¹⁷. Kraak i Lund däremot meddelade att han haft »publika elever» under hela perioden 1760–80¹⁸. Raibauds efterträdare i Uppsala, La Bourdonnière, ålades 1785 att hålla offentliga föreläsningar onsdagar och lördagar, men av hans rapporter att döma gjorde han det bara under perioden 1793–95¹⁹.

Rapporter från de franska språkmästarna föreligger inte förrän från ungefär 1760 i Lund och 1785 i Uppsala, och de är inte uttömmande.

Medan universitetens professorer, ibland utförligt, redogjorde för vad de gått igenom med eleverna varje termin, beskrev exercitiemästarna, med få undantag när, sin undervisning mycket knapphändigt, La Bourdonnière inte alls.

Denna skillnad i rapportering mellan professorer och exercitiemästare, d.v.s lärarna i de adliga exercitierna moderna språk, ridning, fäktning och dans, belyser ytterligare de franska språkmästarnas ställning, som var betydligt lägre än professoremas. En professur i moderna språk inrättades inte förrän 1815 i Lund och 1858 i Uppsala. En språkmästare, nämligen Raibaud i Uppsala, erhöll dock titeln professor alldeles före sin pensionering²⁰.

I Uppsala upprätthölls under hela den undersökta perioden den franske språkmästarens ensamrätt till undervisning i franska från universitetets sida, men i Lund tillät man från 1770-talet vissa att ge privata lektioner under titeln docent.

4.1.3. Språkmästarnas kompetens

I vilken grad motsvarade de akademiska språkmästarna de förväntningar som naturligt nog fästes vid dem, vad beträffar deras kunskaper? De flesta av Uppsalas språkmästare, liksom de i Åbo, var franskfödda, medan det i Lund bara anställdes två fransmän under hela perioden. Man hoppades dock också att läraren i franska skulle besitta grammatiska kunskaper och ha förmågan att förmedla vad han kunde till eleverna. Det räknades tydligen även som en merit att han kunde svenska. I början underkastades han en prövning och en viss kontroll, men från 1700-talet finns få spår efter dylika granskningar²¹. År 1784 förordade Uppsala universitetskansler att man skulle övervaka och uppmuntra exercitiemästarna, men nöjde sig med att som praktisk åtgärd föreslå att de skulle inlämna åhörarlister²².

Frånvaron av kontroll och redogörelser gör det svårt att utvärdera språkmästarnas kunskaper och skicklighet. De sällsynta omdömen som gavs var nästan aldrig samstämmiga²³. Fyra akademiska språkmästare har emellertid skrivit franska grammatikor. Du Cloux, språkmästare i Uppsala 1647–55, sammanställde 1646 den första franska grammatik som trycktes i Sverige. Teppati, vid samma universitet i

början av 1670-talet, utgav en annan år 1672. Lunds språkmästare Treutiger och Kraak lät publicera var sin grammatik, 1739 respektive 1746. Kraaks utkom ytterligare två gånger²⁴. Med sin överskådliga och uppskattade lärobok, sin samvetsgranna undervisning och sitt ständigt ökande elevantal, verkar Kraak ha fullgjort sitt värv på ett mer obestridligt sätt än de andra språkmästarna under perioden.

4.1.4. Språkmästarnas elever

Hur många elever begagnade sig av de akademiska språkmästarnas undervisning? Det är inte förrän mot slutet av perioden som man tack vare de obligatoriska rapporterna kan skaffa sig något så när kontinuerliga uppgifter. För tiden före finns bara tillfälliga upplysningar. År 1666, till exempel, hade språkmästaren i Uppsala 15 elever²⁵. De Courcelles däremot hade inga elever alls under hösten 1680²⁶. På 1760-talet ser Renaut i Åbo ut att ha samma problem²⁷. År 1731, i Uppsala, tycktes det möjligt att eleverna kunde räkna till för två lärare²⁸, men ett tjugotal år senare anspelade Raibaud på sina företrädares låga elevantal²⁹. Han undervisade själv, som vi sett, sex gratiselever, men hur många privatelever han hade, angavs aldrig.

De mest regelbundet avgivna rapporterna beträffande antalet elever är Kraaks i Lund mellan 1760 och 1780 och La Bourdonnières i Uppsala mellan 1785 och 1801. Enligt honom själv hade Kraak ett tiotal »publika» elever i början av 1760-talet och något färre privata, utom år 1763, då de uppgick till 17. Mot slutet av 1770-talet var de »publika» eleverna ofta fler än 20, medan antalet privatelever aldrig översteg 13. Man får dock ta med i beräkningen att docenten i tyska och Kraaks efterträdare, Denell, redovisade privatelever i franska under samma tidrymd. Kraaks sammanlagda medeltal av franskelever mellan 1778 och 1780 var 33, Kraaks och Denells tillsammans 44. Enligt Fallén³⁰, hade Leche, Denells efterträdare, tio år senare 100 elever per termin i franska och tyska skrivövningar. Docenten Bunth, som i motsats till Leche redovisade sin undervisning, hade 24 elever i franska år 1787 och 19 år 1797³¹. La Bourdonnières totala antal elever i Uppsala uppgick ömsom till 36, ömsom till bara 7. Hans

undervisning verkar ha haft störst tillväxt i början av 1790-talet, det enda skede han skilde på »publika» och privata elever, vilka utgjorde ett femtontal vardera. Sedan sjönk antalet, ökade till ett tjugotal omkring 1800 och sjönk åter till 16 de tre sista terminer som det finns rapporter från, nämligen 1800–1801³².

Åhörarlistorna ger också en bild av den sociala fördelningen bland de akademiska språkmästarnas elever. Även där framträder en skillnad mellan Uppsala och Lund. Medan antalet adliga elever hos Kraak i Lund minskade och antalet ofrälse, särskilt sådana med akademisk titel, ökade, var La Bourdonnières elever, i Uppsala, nästan uteslutande hämtade ur adelsklassen, ända till slutet³³.

4.1.5. Undervisningen

År 1646 lovade Du Cloux konsistoriet i Uppsala att undervisa sina elever hela dagarna³⁴, vilket leder till antagandet att det var vad som krävdes av den akademiska språkmästaren. Om Du Cloux' undervisning inskränkte sig till de elever som han räknar upp i början av sin grammatik, som trycktes samma år, torde franskkursen ha varit tämligen intensiv, med tanke på att de bara var tretton. Men detta överensstämmer ganska väl med de enda rapporterna beträffande hur många undervisningstimmar som ägnades varje privatelev, nämligen Kraaks redovisningar. Denne undervisade 1 timme om dagen, troligen måndagar, tisdagar, torsdagar och fredagar, vilket ofta var de enda dagar som räknades inom den akademiska undervisningen, med grupper på tre eller fyra elever eller med bara en elev³⁵. När det gäller Papi också, talade man om ett maximum av två eller tre elever per grupp³⁶. De offentliga lektionerna gavs dock bara två gånger i veckan vid alla universiteten, i Uppsala onsdagar och lördagar, vilka var just de dagar som allmänt var fria från akademiska föreläsningar³⁷.

Det normala för en språkmästare verkar ha varit att ta emot eleverna hemma hos sig eller att uppsöka dem i deras hem³⁸. På 1720-talet fick likväl språkmästarna i Lund och Åbo tillstånd att hålla sina offentliga föreläsningar i en av universitets salar, utan att för

den skull tillåtas tala från professors kateder³⁹. I Uppsala planerade man redan 1640 att sätta i stånd »tvenne kamrar i öfre våningen på Communitet» till de två språkmästarna i förhoppningen om att undervisningen då skulle bli mer regelbunden⁴⁰. Från och med 1663 är det möjligt att undervisningen huvudsakligen försiggick i det nyinrättade exercitiehuset, där ett rum reserverats för fransklektioner. Detta rum fungerade också oftast som bostad åt språkmästaren⁴¹. Men eftersom förmånen att ha gratis bostad var eftertraktad, hände det att den tillskansades av andra, som till exempel av dansmästaren⁴² eller av den franske språkmästarens änka⁴³, vilket tvingade den tjänstgörande språkmästaren att söka skaffa sig en lektionssal på annat håll, som Teppati, år 1671⁴⁴. Från och med 1785, då man strävade efter att reglera exercitiemästarnas undervisning i Uppsala, gavs de offentliga föreläsningarna »in Auditorio Ecclesiast.»⁴⁵.

Nivån på franskundervisningen vid universiteten var många gånger inte högre än den i skolorna; metoderna kunde emellertid skilja sig därifrån. När det talas om de franska språkmästarnas undervisning, nämns ofta inte annat än »explication»⁴⁶, vilket ansågs tillräckligt i somliga fall, men för litet i andra⁴⁷.

De akademiska språkmästarna och lärarna i franska vid de fem svenska universiteten under dessa 170 år var en brokig skara, och vi skall nu komma till var och en av dem⁴⁸.

4.1.6. Språkmästarna i franska vid Uppsala akademi

ISAACUS CUJACIUS (DE CUYAUX) 1637–1638. Från Genève. Man vet ingenting om hans undervisning, som för övrigt inte kan ha varit betydande. Han utnämndes i september 1637, och i april 1638 fanns det, enligt ett brev från en informator⁴⁹, ingen fransk språkmästare i Uppsala. I november samma år utsågs en ny språkmästare. Cujacius återfinns senare i Leidens universitetsmatrikel, men 1657 höll han ett tal över franska språket i Uppsala⁵⁰. Han ville komma tillbaka som universitetets språkmästare, men lönen hade redan överlåtits på en teolog (se sid. 88). Cujacius gav privatlektioner i Uppsala, erhöll åtminstone en gång penningunder-

stöd från universitetet och dog 1664 i armod. Återstoden av hans bibliotek, minst 121 volymer, finns fortfarande i Uppsala universitetsbibliotek⁵¹.

MICHAEL STOKADE 1638–1643. Förmodligen en lärd man. Tack vare universitetskanslerns, Johan Skyttes, beskydd var det nära att han blev utnämnd till professor i medicin. Han ombads översätta Luthers katekes till franska med anledning av de talrika invandrarna⁵², och en tvåspråkig upplaga av detta arbete utkom verkligen i Uppsala år 1643. De få uppgifter som står till buds om hans arbete som fransklärare inger dock inte något förtroende. Han underlät att fullgöra sina tjänstgöringsskyldigheter (se n.18), och bemödandena år 1640 att iordningställa en föreläsningssal åt språkmästarna tyder på att man inte var helt nöjd med deras undervisning⁵³. År 1639 tillerkände universitetet en penningssumma åt en viss Laurentius Carlostadius, som bett om lov att få ge fransklektioner »privatim». Denna ovanliga välvilja gentemot en konkurrent förefaller avslöjande.

TOUSSAINCT 1643–1644. Fransman. Ansökte om tjänsten i september och fick den i november 1643. Men i mars 1644 blev Du Cloux extraordinarie språkmästare.

ALEXANDE DU CLOUX⁵⁴ 1644–1655. Författare till den första franska grammatik som trycktes i Sverige. Han ser ut att ha undervisat sedan 1644. År 1646 hade han inför konsistoriet »uthwist sin Grammatik» och visat sig »färdigh» och antogs provisoriskt till »praeceptor Gallicae Linguae». Enligt dedikationen i sin lärobok hade han vid den tidpunkten tretton elever, nio adliga och fyra ofrälse. Han lämnade universitetet år 1655 på grund av en nedskärning av lönen och gick i tjänst som hovmästare hos greve Dohna. Efter Boissards död år 1663 fick han åter fullmakt att undervisa i Uppsala, men verkar inte ha infunnit sig, kanske därför att konsistoriet inte ville betala vad han begärde. Sju år senare blev det åter fråga om att kalla honom tillbaka, men Teppati fick posten och Du Cloux inställde sig för att granskas vid universitetet i Åbo⁵⁵ och antogs på prov. År 1672 begärde han ett intyg från konsistoriet i Uppsala för perioden 1646–55.

? **NICOLAUS BOISSARD** 1655–1663. Fransman, vid sin död magister och teol.kand. Redan 1644 skickade universitetet honom respengar och han föreslogs till språkmästartjänsten samma år. Därefter finns inga spår efter honom förrän vid hans död, år 1663.

GERARD CANTER⁵⁶ 1664–1667. Svensk, »den franske bokhandlaren Jacques Morels svärson»⁵⁷. Han anhöll 1664 om »ämbetet som en annan, vilken heter de Cloux, har försummat sedan ett år»⁵⁷, och fick det. Han hade tidigare fått tillstånd att ge privata lektioner, men kunde inte leva på dem. År 1666 upptäcktes att han var av »papistisk religion», vilket inte statuterna medgav. Dessutom hade han berusad ridit genom gatorna i Hedemora på gudstjänsttid. Han avskedades året därpå.

PAUL PREVOST 1667 – ? 1670. Prévost, som nyss hade utnämnts till musikmästare, visade sig vara katolik han också bara några veckor sedan han fått fullmakt som språkmästare. Det är osäkert huruvida han undervisade efter detta.

BLASIVS LUDOVICUS TEPPATI 1671–1672. Från Turin. Två år i Danmark, troligen någon tid i Tyskland, där han gav ut översättningar⁵⁸, och omkring 1667 till Sverige. Han fick snart förbindelser i högre kretsar och skrev tillfällighetsdikter. Blev språkmästare i italienska och franska i Uppsala 1671 och uppbar i två år den italienske språkmästarens lön. (Den franske språkmästarens lön hade tilldelats stallmästaren, se sid. 88.) Han fick förmånen att hålla ett invigningstal, vilket han gjorde 1671 på latin, men inte i egenskap av lärare, utan bara som student⁵⁹. Följande år utgav han en fransk grammatik, men försvann förmodligen också från Uppsala och dog i Stockholm 1676.

ANDREAS EMANUEL DE COURCELLES 1678–1682. Från Savoyen. Han var den förste språkmästaren i Lund, där han antogs på prov i januari 1669 och fick tjänsten i september samma år »för sin snelheet skul». Under åtta år skötte han tydligt sin tjänst väl, men kriget 1677 tvingade honom att fly från staden. Samma år fick han vitsordet: »Han kan sin Latin, Italienska ok Fransyska ok Tyska wäl, ok temligh Svenska, haffwer han redan gjort wakra disciplar»⁶⁰. År

1678 erhöill han privilegiet att undervisa franska i Uppsala, men eftersom stallmästaren fortfarande uppbar lönen, fick språkmästaren bara rätten att ta emot privatelever och bebo exercitiehuset. Men eleverna betalade dåligt eller inte alls, och var inte heller talrika, så de Courcelles levde i armod. Han fick dock då och då litet pengar ur studenternas kassa av konsistoriet. Dessutom försökte andra ta ifrån honom de elever han hade. År 1681 anhöll någon om att få undervisa under förevändning att de Courcelles »som förr wore här [...] intet wore capabel der till» och att hans elever var missnöjda. För att rättfärdiga sig visade de Courcelles rektor brev, som hans elever förfärdigat, och några medlemmar ur konsistoriet menade, att de som ansåg att de inte lärde sig något, bara var lata. Samma månad klagade de Courcelles på nytt över intrång, denna gång av en tysk som hette Skeel, och konsistoriet varnade denne. De Courcelles dog följande år, i största fattigdom.

DAVID ROYARD 1682–1701. Fransman. Inskreven vid medicinska fakulteten i Uppsala år 1678. Fick fullmakt att undervisa 1682, men började inte tjänstgöra förrän påföljande år. I början fick han bara ut en del av lönen. Han var på gränsen att bli avskedad för sitt »otidiga lefverne och yppighet» och för att han rest bort och stannat i Stockholm ett år utan tillstånd, under förevändning av att vara sjuk, då man fick meddelandet att han just dött. En månad senare försvarade konsistoriemedlemmarna honom (eller sig själva?) och medgav att man visserligen vetat att ungdomen föredragit andra fransklärare, men att man trott att Royards undervisning i alla fall varit nöjaktig. På 1690-talet beskyddades också hans privilegium från inkräktare minst två gånger, även från den som bara ville undervisa två eller tre månader. Professor Olof Celsius gav fransklektioner i Royards frånvaro, och han var kanske en av de lärare som studenterna föredrog framför Royard.

D'AUNETZ (Daunette, Daunetz, Daunet, D'Aunet) 1701–1705. Fransman, titulerad doktor. År 1701 fick han fullmakt och tillstånd att bo i exercitiehuset. Dog år 1705.

ANTONIO PAPI 1705–1740. Född 1659. Italienare, kapten i venetiansk tjänst. Till Stockholm 1683. Knuten till flera inflytelsrika

familjer, troligen som lärare i italienska och franska; undervisade också åtminstone en page 1697⁶¹ och eventuellt alla senare, vid sidan av universitetsundervisningen, till exempel år 1719⁶². Blev italiensk språkmästare i Uppsala 1692 och fransk och italiensk språkmästare i Åbo 1694. Han fick inte många elever vid den senare akademien och tillbringade det mesta av sin tid i Stockholm, där han tjänstgjorde som prinsessornas fransklärare mellan 1701 och 1705. Detta senare år blev han fransk språkmästare vid universitetet i Uppsala och stannade i den tjänsten i 35 år. Han var 81 år, när han dog. Utan tvivel en lärd man, behärskade väl latin, italienska och franska, var en »felix poeta» på de tre språken. Ser ut att ha ansetts som en god lärare. Under striden mot Chef de Ville anklagades han icke desto mindre för att inte kunna skriva franska korrekt, och under de sista tio åren torde hans undervisning ha lidit av att han knappt hade några tänder kvar. Papi var en stridbar man, vilket lämnat spår i universitetets arkiv, och hans envishet, men kanske också hans avväpnande humor, hämtade hem segrar. Av drottningen, sin f.d. elev, lyckades han inte bara utverka extra löneförmåner (se sid. 89), utan även en högre rang för sig personligen, och av universitetet vann han rätten att bo i exercitiehuset (se sid. 89) och till och med ett skadestånd för den hyra han tvingats betala innan han fick den rätten. Ur striden med Chef de Ville mellan 1730 och 1733, vilken konsistoriet ville tillåta att undervisa barn och unga flickor, som inte kunde infinna sig i Papis kammare, avgick han också med segern. Om titeln professor verkligen tilldelades honom är osäkert (se n.20), men materiella förmåner, som han fick 1739, tröstade honom antagligen, om han förlorade den striden. Han skrev själv:

Si vous vous opposez a mon intention,
Donnez moi cent ecus plus de pension!
Car je préfère enfin, pour finir ma harangue
A pauvre professeur riche maitre de langue⁶³.

Sista året före sin död blev han nödgad att acceptera ett biträde, Baltzar Weduwar (jfr n.24), vilken undervisade ända fram till Raibauds utnämning.

GASPARD RAIBAUD 1741–1766. Fransman, löjtnant. Mellan 1743 och 1745 var han invecklad i en strid med Hilaire de Truchess, universitetets italienske språkmästare. De Truchess påstod att vissa studenter trugat honom att ge dem lektioner i franska, därför att Raibaud inte var en bra lärare, i synnerhet inte gav dem förklaringar. Enligt vittnesbörd, som avgavs inför konsistoriet hade dessa elever aldrig tagit några lektioner av Raibaud. Omkring 1745 ser Raibaud ut att ha tjänstgjort som hovmästare till en ung adelsman, Fredrik Sparre⁶⁴, men behöver för den skull inte ha avbrutit sin tjänst som akademisk språkmästare. År 1749 beskrev han den metod han ville använda för sina offentliga föreläsningar, en metod för ganska avancerade elever, men tillade att han skulle lära sex fattiga studenter att uttala, tala och skriva franska på en mera elementär nivå⁶⁵. Det är säkert att han lärde ut konsten att skriva franska till privata elever, åtminstone år 1743 och 1765⁶⁶. När lektionerna i franska 1765 för första gången annonserades i universitetets tryckta föreläsningsskatalog, lovade Raibaud lära sina elever att läsa, skriva och tala franska. Han klagade på konkurrenter 1763 och 1764. Konsistoriet gav honom sitt beskydd och tilldelade honom 1765 titeln professor på grund av hans mångåriga tjänst och goda uppförande. Han ansökte om och fick avsked påföljande år med bibehållande av lönen. Han dog först 1781.

JACQUES FRANÇOIS DE LA BOURDONNIÈRE 1766--1809. Född 1739. Fransman, vid franska marinen. I föreläsningsskatalogerna mellan 1767 och 1771 erbjöd han att förmedla sina kunskaper i att läsa, skriva och tala sitt språk, men efter 1774 beskrev han inte alls sitt sätt att undervisa, han bara »stod till tjänst» för dem som önskade lära sig språket⁶⁷. Utan lön från universitetet, blev han till råga på allt från början hotad genom konkurrensen från Antoine du Moitié, sergeant och stadsspråkmästare. Denne bannlystes från staden 1768, men kom tillbaka omkring 1771 som kaféidkare, vilket hindrade konsistoriet från att vidtaga några åtgärder. I Frankrike 1772–74 (se sid. 89). Under tiden fungerade f.d. dansmästaren och dåvarande tyske språkmästaren vid universitet, Carl Fredrik Ristell, som vikarie. När La Bourdonnière återkom, var Du Moitié fortfarande kvar, till och med ytterligare en rival, men han fick äntligen 1776 en lön som i storlek motsvarade den som Raibaud alljämt

uppbär. Han avgav ganska regelbundet åhörarlister, särskilt från och med 1792, men han talade inte alls om undervisningen, och hans »college françois» ser inte ut att ha haft större framgång (se sid. 91–22). Elevantalet hos de övriga exercitiemästarna (i ridning, teckning, fäktning, dans och tyska) var betydligt större. När det gällde fransk konversation, påstod ett vittne att det omkring 1783 inte fanns någon i staden som kunde leda en sådan undervisning annat än en viss Madame Forbitz⁶⁸, och på 1790-talet klagade han flera gånger över konkurrenter.

4.1.7. Lärarna i franska vid Lunds akademi

Språkmästare:

ANDREAS EMANUEL DE COURCELLES 1669–1676. Se sid. 95–96. Hans liv var inte lätt i Lund heller. Lönen utbetalades inte alltid och några månader före krigets utbrott klagar han på intrång i sin undervisning.

MARTIN NORDEMAN 1682–1683. Svensk. Professor i matematik. När universitetet återupprättades efter kriget, anslog man den franske språkmästarens lön till professorn i matematik (se sid. 88), men Nordeman avstod från undervisningen till förmån för Lascaris.

MELCHIOR DE LASCARIS 1683–1684. Från Dalmatien. Eftersom han var »papist» beviljades han avsked efter litet mer än ett år.

ANDREAS WETTERHAMN RIDDERMARCK 1685–1703. Född 1651. Svensk. Elva års resor i Europa, tillfällighetspoet på sex språk. Utnämndes till professor i matematik år 1684, åtog sig att skaffa en efterträdare till Lascaris, men utnyttjade detta till att utverka lönen åt sig själv. På 1690-talet erbjöd han två gånger fransklektioner i föreläsningsskatalogen, men några andra spår efter hans franskundervisning har inte påträffats, med undantag av ett anonymt brev (se n.7). Det är däremot mycket troligt att andra undervisade

studenterna i franska under denna period⁶⁹. År 1703 försvarade Riddermarck envist sitt privilegium, även sedan han blivit professor i juridik (se n. 7), men blev till slut tvingad att träda tillbaka och lämna plats åt en fransman.

PIERRE ALLEGRE (Peter Aleger) 1703–1739. Fransman, protestantisk flykting. I Sverige förmodligen från 1694, som lärare i franska och latin i en familj med tio barn⁷⁰. År 1700 bad han universitetet om tillstånd att undervisa i franska, men fick avslag. Han höll 1702 ett högtidstal på franska, då man firade Karl XII:s seger vid Klissow. Det var första gången som franska förekom i officiella sammanhang vid universitetet. Vid hans utnämning talades det om hans kunskaper i franska, latin och engelska. Eftersom franska språket åter blivit ett ämne utanför professorernas område, infördes inte längre några meddelanden om franskundervisning i föreläsning-katalogerna. Efter krigsåren, omkring 1720, reglerades språkmästarnas skyldigheter, och Allegre fick sig tilldelad en föreläsningssal och bestämda tider för sina offentliga lektioner. År 1727 förekom han i konsistorieprotokollen vid flera tillfällen: hans ansökan att få franska allt som trycktes på franska vid akademien bifölls, men man avböjde en viss M. Destiguières erbjudande att fungera som språkmästare i Lund, och man tillrättavisade några ynglingar, som hade spelat tärning under fransklektionen. Allegre tog avsked 1739 på grund av ålderdom, men fick behålla hälften av lönen livet ut.

ISRAEL TREUTIGER 1739–1747. Löjtnant, tio år i Frankrike, Allegres svärson. Utom i franska, var han kunnig i italienska, engelska och spanska. Författade en grammatik 1739, *Essai d'un grammairien philosopant françois*, ty han hade, enligt honom själv, »icke funnit något tienligt hielp-medel at dymedelst rätt kunna wägleda dem, som min underwisning i Fransyska Språket åstundat.» Han planerade att även utarbeta ordböcker, men några sådana blev aldrig utgivna. Vid hans död 1747 fick sergeanten Daniel August Pellegrin tillstånd att ge offentliga och privata gratislektioner, tills en ny språkmästare kunde utnämnas. Denne Pellegrin hade förmodligen givit s.k. »collèges françois» även före Treutigers död⁷¹, och han försökte få befattningen själv, men misslyckades.

IFVAR KRAAK 1748–1781. Född 1708 i Köpenhamn, student vid universitetet i Köpenhamn 1728. Hade inte rest i Europa, utan lärt sig de moderna språken (han kom sedermera att undervisa i franska, engelska, tyska och italienska) genom att umgås i en berest familj och genom att göra övningar för en fransk flykting. Informator i svenska familjer. Utnämnd 1738 till tillförordnad språkmästare av universitetskanslern, på grund av Allegres ålderdom, men konsistoriet hade redan bestämt sig för Treutiger som Allegres efterträdare. Två år senare kallades Kraak till Göteborg, där han var språkmästare och translator publicus. År 1746 gav han ut sin grammatik, som trycktes ytterligare två gånger, 1773 och 1788, trots Des Pepliers' popularitet, och år 1755 *Correspondance Historique et Critique entre deux Suédois, au sujet de la Bataille de Pultava, & de ce que s'est passé à Bender, [...]*, vilken också skulle användas som hans lärobok vid universitet. Kraak verkar ha varit en samvetsgrann och arbetsam man. Det sägs att han inte uteblev från en enda lektion, varken offentlig eller privat, under de 33 år han var i tjänst. Tack vare rapporterna som började avkrävas exercitiemästarna under denna period, finns fler uppgifter om elevantalet (se sid. 91) och undervisningen⁷² än förut. Av hans grammatik att döma, var Kraak en praktisk lärare, angelägen att inte stöta bort eleverna med för mycket regler, men samtidigt mån om att de skulle kunna de viktigaste. Hans sätt att presentera syntaxen i sin lärobok och hans rapporter visar att det var texten som stod i centrum för hans undervisning. Kraak var inte ensam om att undervisa franska i Lund under sin tjänstgöringstid. Utom Denells och andra universitetslärares privatlektioner fanns också »franska soldater». Man var rädd att dessa skulle lära ut felaktiga regler till ungdomen, och kanslern föreskrev 1754 att det var tillåtet att lära sig konversation av dessa lärare endast under Kraaks överinseende och på villkor att först ha bedrivit åtminstone en termins grundläggande studier för den akademiske språkmästaren. Avgick till Denells förmån, men bibehöll lönen på livstid (vilket blev till 1795) och i ytterligare två år för sin änka. Han fortsatte att ge lektioner även efter sin pensionering.

JOHAN HENRIK DENELL 1781–1786. Svensk, magister. Docent i tyska 1776–1781, men redovisade även lektioner i franska 1778 och 1779 (jfr sid. 91), då han använde *Télémaque* och *Contes moraux* som texter. Fullmakt 1781 att tjänstgöra utan ersättning tills lönen blev tillgänglig, vilket skulle visa sig vara svårt. Det finns inga rapporter från hans verksamhet som språkmästare. Publicerade 1784 *Öfningar till stilar för akademiskt och enskilt bruk*, vilka kunde användas för flera språk. Han klagade i november 1785 över konkurrenter, »en del oantagne docentes», och ett halvår senare begärde han tjänstledighet på ett år, därför att samma lärare och dessutom Kraak fortfarande undervisade ungdomen »giärna och trågt». Han beviljades bara sex månader, och då föredrog han en tjänst vid Wurmb's handelsseminarium (jfr sid. 52) varifrån också hans efterträdare hämtades.

WILHELM JULIUS LECHE 1786–1815. Svensk, juris studerande. Lärare i tyska, franska och engelska vid Wurmb's skola 1785 (jfr sid. 52). När Denell avgick från sin tjänst till förmån för Leche, vitsordade Kraak Leches »grundeliga insikter i franska och engelska». Leche fick således privilegiet, men ingen lön, precis som Denell, ända till 1795. Han har inte efterlämnat några rapporter, men elevantalet minskade troligen inte under hans tid (jfr sid. 91). Vid sidan av språkmästarens offentliga och privata lektioner fanns under Leches hela tjänstgöringsperiod docenter i engelska och franska (se sid. 103). I början av 1800-talet blev Leche examinator i engelska, tyska och franska i en nyinrättad pedagogisk examen.

Docent i teologi, vitterhet och europeiska språk:

GUSTAF ERNST VON BILDSTEIN 1733–1735. Född 1703, svensk. Studier i Lund och Uppsala, sekreterare hos den svenske envoyén i Köpenhamn, informator i en grevlig familj, där han träffade sin blivande hustru, en språkkunnig guvernant. När han kom tillbaka till Lund, blev han docent i teologi, vitterhet och europeiska språk. Det var första gången som en universitetslärare officiellt tilläts undervisa moderna språk vid sidan av språkmästaren. Det finns dock inte kvar några vittnesbörd om hans undervisning i franska, men

däremot uppgiften att han senare, som professor i teologi, vid något tillfälle föreläste detta ämne på franska med tanke på de unga adelsmännen, som inte förstod latin.

Docenter i engelska och franska:

CHRISTOPHER DANIEL BUNTH 1786–1799. Född 1761, svensk, magister. Lärde sig språk av Kraak och av infödda engelsmän och fransmän, då han var informator i familjer i Göteborg. Vid hans utnämning konstaterades att hans kunskap var »regelbunden». Mellan 1787 och 1794 erbjöd Bunth i föreläsningsskatalogen lektioner i fransk litteratur en timme om dagen, och hans lärobok var då *Les Incas, ou la destruction de l'empire de Pérou* av Marmontel. Han gav ut häften med franska texter 1792 och 1793. År 1794 vikarierade han för Leche, som var sjuk, och avgav vid det tillfället en noggrann rapport om sin undervisning, som bestod av grammatikstudier och »explikation» av *Télémaque*. Tre år senare var textboken han undervisade efter fortfarande *Télémaque*. Det förekom också att han övade elever i att skriva franska.

HÅKAN FREDRIK SJÖBECK 1800–1824. Född 1768, svensk, magister. Publicerade 1799 översättningsövningar i engelska, franska och tyska, år 1800 *Voyage sentimental* av Sterne och år 1801 *La Henriade* av Voltaire med historiska noter. Enligt katalogen gav han varje dag föreläsningar i fransk litteratur eller lektioner med skrivövningar. Läroböcker att »praelegere et exponere» var *La Henriade* av Voltaire och *Nouveaux contes moraux* och *Bélisaire* av Marmontel. År 1805 inbjöd han i katalogen eleverna att själva välja efter vilken text han skulle undervisa.

4.1.8. Språkmästarna i franska vid Åbo akademi

ALEXANDRE DU CLOUX 1670–?1672. Se sid. 94. Han anställdes på prov och klagade ett halvår senare på att han inte fått

någon lön, men universitetet hade ingenting att ge honom. Han begärde 1672 ett intyg både från Åbo och från Uppsala.

ANTONIO PAPI 1694–1705. Se sid. 96–97. Redan 1696 bad han om tillstånd att få fara till Stockholm för någon tid, mitt i terminen. År 1701 hade han »en lång tid dröjt i Stockholm utan tillstånd» och kom tillbaka inför hotet att mista sin lön, men återvände till Stockholm efter sex månader, troligen därför att lönen i alla fall var osäker.

SAMUEL FLORIN 1705–1706. »F.d. studerande». Lämnade befattningen på egen begäran.

ELIE BONTEMPS 1706–? Fransk flykting. Hade tidigare verkat i förnåma kretsar i Stockholm. Inga spår av honom i konsistorieprotokollen. År 1718 var språkmästartjänsten vakant.

JOH. FRID. HERMET 1722–1727. Tillhörde den franska lutherska församlingen i Stockholm⁷³. Tilläts fara till Stockholm sommaren 1724 för att bota sitt ben. Han var borta från akademien i ett år och kom inte tillbaka förrän konsistoriet föreslog att låta privilegiet gå över till en annan, Jacob Ruth, som vistades vid akademien och, utom franska, behärskade flera språk. Trots Hermets återkomst åtnjöt Ruth alltjämt konsistoriets beskydd, särskilt som han inte begärde någon lön. Man tog tillfället i akt att fastslå språkmästarens skyldigheter, men Hermet försvann åter och var borta följande läsår.

JACQUES DE L'ECLUSE 1727–1744. Född omkring 1697 i Normandie, filosofie magister från universitetet i Paris, övergick till lutheranismen i Stockholm 1724. Hette egentligen Jacques Fleury⁷⁴. Rekommenderades av »pastorn vid franska församlingen» Laurent Arnell. Fullmakt daterad i oktober 1727. Från allra första början var han missbelåten med sin låga rang vid universitetet, klagade på sin föreläsningssal och på den plats som anvisats honom där, på sin plats i kyrkan och i processionerna. Han var en besvärlig och bråkig man och figurerar i konsistorieprotokollen bland annat för att han inte betalade avgiften till brandvakten, för att han haft »beblandelse» med en »qwinsperson», för att han slagit sin hustru, för att han »låt it genom trycket utgå sådane skriffter, som nödvändigt bordt förut wara av

wederbörande [rektor] censurerade». Hans uppförande inför konsistoriet lämnade mycket övrigt att önska, och det ansågs vid några tillfällen påkallat att försäkra sig om hur han skötte sina åligganden. Från 1737 finns ett vittnesmål hur hans offentliga lektioner gick till (han hade då tre å fyra elever). Han lät var och en »läsa up och explicera något af den bok, de sielfwa kunna hafwa, och derwid rettar dem uti det de felå». Han hade »flitigt läsit» hela terminen och bara försummat en offentlig lektion. Dessutom hade han ett par privata elever. Konsistoriet lät sig nöja med detta⁷⁵. År 1739 klagade han över intrång av den tyske prästen Johan Philip Lytke, och denna angelägenhet var fortfarande inte avslutad 1742. L'Ecluse dog 1744.

DANIEL ANTOINE CHEF DE VILLE 1744–1752. Fransman. År 1730 föreslog Uppsala konsistorium att han skulle biträda den gamle Papi, men denne opponerade sig. Trots att han fått ett kungligt brev som gav honom tillstånd att undervisa, bannlystes Chef de Ville från Uppsala 1733. I Stockholm öppnade han en »fransk» skola (se sid. 61). Vid Papis död 1740 försökte han få tjänsten som språkmästare i Uppsala, men kom först på tredje plats bland de sökande, efter Raibaud och Weduwar. Konsistoriet i Åbo ville gärna ha en svensk språkmästare, helst född i Finland, som L'Ecluses efterträdare, men kanslern utnämnde ändå Chef de Ville. Han begärde avsked 1752, därför att han inte kunde leva på den magra lönen och hade fått lov att skuldsätta sig. Det finns inga vittnesbörd från hans undervisning, men vid tiden för striden med Papi, ansåg konsistoriet att han var en »mycket förfaren skrifware».

PIERRE RENAUT 1752–1765. Fransman. Rekommenderad av Carl Gustaf Tessin⁷⁶. Det sades att han var kunnig, men att han inte förstod svenska så bra. Liksom flera tidigare språkmästare var han ofta borta från akademien, antagligen för att tjäna sitt uppehälle någon annanstans. Eftersom han hade få, ibland inga, elever, fick han tillstånd att ta tjänst hos baron Clas Lybecker. En docent, David Deutsch, ombads biträda dem som ville lära sig franska. Renaut begärde avsked på grund av sjukdom, men dog innan det beviljades.

PIERRE LOUIS DE LA MOTHE 1766–1781. Fransman, kapten. Bad 1762 Fredrik Sparre om tillstånd att få undervisa franska i Åbo⁷⁷.

Samma år gav honom konsistoriet rätt att ge privatlektioner. År 1766 ville konsistoriet påskynda hans utnämning, därför att undervisningen i franska en tid hade försummats. De la Mothe kunde svenska, och han rekommenderades på grund av sin vandel och sitt sätt att undervisa. Han »explicerade» 1768 *Les fables politiques de Pilpay* under sina offentliga lektioner och från och med 1769 till sin död *Télémaque*. Han preciserade 1780 vad han ämnade lära ut till sina privata elever, nämligen det franska språkets »elementa, usum & delicias».

GEORGE DANET 1782-?. Hans lärobok vid de offentliga lektionerna var alltid *Télémaque*.

4.1.9. Språkmästare i franska i Dorpat och Pernau

Dorpat:

? 1690-?

Pernau:

HENRIK ULRIK SLUTER ?1699-? Språkmästare i franska och italienska. Hade tidigare undervisat i Stockholm.

JACQUES MASSOT 1701-1709. Medlem av franska lutherska kyrkan i Stockholm, där det finns anteckningar om honom 1703 och 1707⁷⁸. Språkmästare i enbart franska.

4.1.10. Språkmästarna i franska vid Greifswalds akademi

JEAN D'HOUSELL (Drussel) ?1706-? Från Wismar. Universitetet skaffade en fransk språkmästare 1706, eftersom en av anledningarna till svenskarnas peregrination, som ofta påbörjades i Greifswald, just var att förkovra sig i franska. Han placerades vid

svenskarnas bord i kommuniteten⁷⁹. Vid visitationen 1708 hette han Jean d'Housell, senare omnämnd som »Mons. Drussel från Wismar».

RITTEROW omkring 1730. Förekommer i en skriftväxling, där det tvistades om rang.

J.H. MELLENDORFF omkring 1756. Från Pommern. Vid visitationen 1756 var man missnöjd med hans »accent», vilken ansågs bero på hans ursprung och på att han lärt sig franska i Sachsen. Visitationskommissionen ville inte godkänna honom.

VON BERLITZ ?1792- åtminstone 1805. Lektor i franska språket. Förekommer i föreläsningkatalogerna från 1792 och 1805, de enda tillgängliga på KB. En professor vid universitetet, Ernst Moritz Arndt, erbjöd sommarterminen 1802 »Erklärungen italienischer und französischer Meisterwerke».

4.2. Den privata undervisningen i universitetsstäderna

Ett av de stora problem som de officiella språkmästarna vid universitetet hade att kämpa med var att de sällan förblev de enda som undervisade franska i staden. I sitt verk *Uppfostringsläran* från 1746 ville Erik Eklund till och med dra in de akademiska språkmästarnas löner, eftersom det enligt honom fanns hundratals tillfällen att lära sig moderna språk i universitetsstäderna för samma pris av andra personer⁸⁰.

Skälen för denna konkurrens är delvis lättförklarliga: det stora behovet av undervisning i franska, ett ansevärt antal personer med erforderliga kunskaper som var tvungna att tjäna sitt uppehälle, de officiella språkmästarnas inkompetens eller frånvaro och vissa personers välvilja att gratis ställa sina kunskaper till förfogande.

De auktoriserade extralärarna är redan nämnda, docenterna i Lund i slutet av 1700-talet, biträdena och vikarierna⁸¹. I Uppsala anställde dessutom stadens myndigheter 1756 en språkmästare för »stadens barn», men efter protester från universitetet blev man tvingad att avskeda honom. Staden försökte igen 1767, vilket föranledde striden mellan La Bourdonnière och Du Moitié (se sid. 98).

En annan grupp av fransklärare var universitetets lärare⁸². En stor del av dessas undervisning bestod av privatlektioner, och eftersom kunnandet hos en professor ingalunda var begränsat till den disciplin som han för tillfället var representant för, bestämdes innehållet i dessa privatlektioner väsentligen efter den studerandes behov. Universitetslärarnas lektioner drogs likväl inte upp, när de officiella språkmästarna klagade över intrång i sitt ämbete. Den enda som uttryckte missnöje över konkurrens från det hållet var Denell i Lund, som för övrigt själv undervisat i franska i egenskap av universitetslärare i ett annat ämne (jfr sid. 102).

Man förbigick också med tystnad den troligen betydande undervisning som studenterna meddelade varandra, gratis eller ej. Det verkar ha funnits en tyst överenskommelse om att denna utväg att förbättra antingen kunskaperna eller den ekonomiska situationen skulle betraktas som oundgänglig för studenterna, som ofta levde på armodets rand. En enda gång har denna åsikt påträffats i ett officiellt sammanhang, nämligen då Du Cloux sökte tjänsten i Åbo 1670. Konsistoriet anställde honom på prov och på villkor att han inte skulle dra till sig de fattiga studenternas elever⁸³. År 1743 påstod Truchess att ett hundratal studenter undervisade franska i Uppsala⁸⁴. En student, Eric Eurén, berättar om sin ankomst till Uppsala år 1746:

Jag använde Julii och Augusti månader på att lära Fransyska och Engelska språken. Gjorde äfven däri de framsteg, som sedan tjent andra till undervisning i bemälte språk: Ty jag har alt sedan agerat språkmäster, i synnerhet uti det förra, såsom mera allmänt, och varet öfverhopad med Lärjungar, ehuru jag ej haft mera kunskap däri än jag sjelf haft nödig. Jag har dock icke gjort detta för profitens skul; Ty jag mins icke att jag taget en styfver af någon, efter de fleste varet mina Landsmän.

(Eurén, 1927:25)

Eurén var inte ensam om att hjälpa sina »landsmän», d.v.s. sina nationskamrater. Det var gammal hävd att de äldre nationsmedlem-

marna handledde de yngre i deras studier⁸⁵. Långtifrån att hindra detta, uppmuntrade tvärtom universitetets myndigheter verksamheten genom att anmoda en student från varje nation att följa språkmästarens lektioner⁸⁶, förmodligen för att sätta honom i stånd att undervisa i sin tur. På Smålands nation föreslog man 1769 en examen inför nationsinspektorn, vid vilken man bland annat skulle utvärdera kunskaperna i franska. Denna examen skulle vara obligatorisk för den som ville bli rekommenderad till en tjänst som informator⁸⁷. Från slutet av århundradet finns fler och fler tecken på en organiserad undervisning eller på examina inom nationernas ram, och franska var alltid ett av de ämnen som ingick⁸⁸.

Bland studenterna som undervisade franska i universitetsstäderna fanns också de privata informatorerna, som hade förmånen att tillbringa terminerna vid akademien med sina unga elever.

Lärare som inte föredrogs lika bra var av en annan sort: dansmästare, ofta infödda fransmän, kunde tjänstgöra som fransklärare också⁸⁹, den italienske språkmästaren fick inte tillräckligt med elever för att klara sin försörjning⁹⁰, f.d. språkmästare fortsatte att ge lektioner⁹¹. Därutöver figurerar i protokollen en hel rad personer med brokig och dunkel bakgrund, infödda fransmän, isynnerhet soldater, men även till exempel en murare, italienare och tyskar, som alla utövade läraryrket i den mån de kunde⁹². Till denna grupp sällar sig även en del kvinnor, eftersom undervisning var en av de få passande utkomstmöjligheter som stod till buds för en medellös dam⁹³. Det var personer ur denna föga enhetliga grupp som ådrog sig språkmästarnas harm och som förbjöds av konsistorierna att »befatta sig med den studerande ungdomens information». Men det förekom också att de fick undervisa i fred, ibland visserligen under ett uttryckligt förbud, men utan att universitetet vidtog ytterligare åtgärder. Kvinnorna tycks till exempel inte ha betraktats som lika allvarliga konkurrenter som sina manliga kollegor, eftersom de inte anklagades för att ha gjort sig skyldiga till intrång på språkmästarnas ämbetsområde.

På de följande sidorna ges en översikt över de befullmäktigade språkmästarna i franska vid universiteten i Uppsala och Lund och deras tjänstetid, samt över alla övriga personer som visat sig undervisa i franska i dessa städer under samma perioder. Man måste dock hålla i minnet att uppställningen på intet vis är fullständig. De inofficiella lärarna utgör endast en provkarta på företeelsen.

Lärare i Uppsala⁹⁴

	Språkmästare med fullmakt	Auktoriserade docenter	Biträden, vikarier	Stadsspråk- mästare	Universitets- lärare	Studenter	Andra exerci- tiemästare	Övriga	
1630	Cujacius 1637-38 Stokade 1638-43								1630
1640	Toussaint 1643-44 DuCloux 1644-55					Laurentius Carlostadius ?1639			1640
1650	? Boissard 1655-63						Cujacius 1659		1650
1660	Canter 1664-67 Prévost 1667-?70					Lasse Lucidor 1668-69	?Hector 1664		1660
1670	Teppati 1671-72								1670
1680	de Courcelles 1678-82 Royard 1682-1701							Skeel 1681	1680
1690									1690
1700	D'Aunetz 1701-05 Papi 1705-40				Olof Celsius	Ausen 1697			1700
1710									1710
1720									1720
1730			Chef de Ville 1730-33						1730
1740	Raibaud 1741-66		Weduwar 1739-41			Höckert 1735 (UUB X 303)			1740
1750					Wargentín 1746	Eurén 1746-58 ? Sjöbeck 1757	de Truchess 1743-45		1750
1760	La Bourdonnière 1766-1809					Hultin 1762 (UUB U 40:70 p.15)	Ristell 1763	Rabio 1764	1760
1770			Ristell 1773					Du Moitié -71 En murare -74	1770
1780					Westerlind 1785 (KB I.f.5)			Forbès 1780 Forbitz 1783	1780
1790					Aurivillius 1792 Götlin 1796			Changeux 1793 och 1796 Le Roi 1796	1790
1800									1800
1807									1807

Pedagogiska Institutionen
 Uppsala Universitet

5. Resorna

För dåtidens svenska adel var peregrinationen, dvs. en resa i Europa som avslutning på studierna, nästan obligatorisk¹. Trots de svenska universitetens utveckling var undervisningen de förmedlade inte tillräcklig, ansågs det även av andra, varken när det gällde de akademiska disciplinerna, som till exempel medicin, eller de »ridderliga idrotterna», däribland de moderna språken. De unga adelsmännen behövde också skaffa sig världsvana och nyttiga förbindelser.

De unga peregrinerande sökte således, ibland först och främst, att förkovra sig i eller helt enkelt lära sig levande språk, företrädesvis franska. Särskilt när det gäller 1600-talet är det möjligt att resorna var det oftast förekommande och det effektivaste sättet att lära sig franska för svenskar under den undersökta perioden. Trots att många unga män måste ha sett resan som ett trevligt äventyr, fullt av lockelser som drog åt andra håll än studier, var resultatet av peregrinationerna synbarligen inte så nedslående att föräldrarna slutade upp med att anslå den nödvändiga, ofta mycket kända penningssumman. Flertalet resenärer ser verkligen ut att ha använt sin tid väl, även ur språkinläringssynpunkt. Schering Rosenhane, född 1609, kom till exempel till Frankrike vid 20 års ålder, enligt honom själv helt okunnig i franska². Senare blev han en av dem som införde den franska kulturen i Sverige, skrev en utmärkt franska i breven till sina barn och krävde att de skulle lära sig en god franska. Hans följeslagare på resan, Johan Drake, kunde »ganska litet» franska när han anlände till Frankrike. Två år efter sin återkomst till Sverige antogs han som guvernör för den blivande Karl X Gustaf. Han skrev vid den tidpunkten en flytande och naturlig franska, även om den inte var helt felfri³. Hela hans korrespondens med elevens far avfattades på franska.

Oftast släpptes den unge adelsmannen dock inte för helt lösa tyglar, utan han åtföljdes av sin »guvernör». Denne var normalt en ofrälse studerande, ibland inte särskilt många år äldre än den eller dem som anförtrots i hans vård. Han kunde utnyttja samma undervisning som sin skyddsling⁴, och han hade nästan alltid ännu starkare skäl än denne att inte försumma detta tillfälle att förkovra sig. Carl Gustaf

Tessin berättar om sin tid i Paris under peregrinationen omkring 1715:

[...] je frequentois le[s] cafés, je courais les spectacles, je voyois mauvaise compagnie, et je faisoit mes Exercice[s], suivant que bon me sembloit, tandis que mon gouverneur frequentoit les savans, s'instruisoit sur les mœurs et le Commerce, et s'apliquoit aux Etudes; Nous partimes ensemble pour l'Italie, lui, savant et profond, et moi eventé et petulant.

[...] jag gick på kaféer och sprang på teatern, jag umgicks i dåligt sällskap och gjorde mina övningar när det passade mig; medan min guvernör besökte lärde, förhörde sig om seder och handel, beflitade sig om sina studier. Vi avreste tillsammans till Italien, han lärd och med skarpt förstånd, jag tanklös och häftig.]

(RA Ea F. Sparres samling Vol. 10. Tessins instruktion till Fredrik Sparre)

Förutom möjligheten att få följa med en ung adelsman fanns stipendier⁵ och understöd från kungen⁶ för dem som inte själva kunde bekosta sin resa. Vissa av de talrika medicine studerande i Paris, Montpellier, Caen, Reims och Angers hade förmodligen fått någon sådan hjälp. Ofta är det svårt att förstå vad de levde av, dessa resenärer som var så ivriga att se världen, som till exempel de blivande poeterna Wivallius och Lasse Lucidor. Deras kunskaper i franska erhöles troligen enbart genom resor⁷.

Med tanke på detta riskabla och kostsamma företag sammanställdes förklarligt nog ett antal skrifter som innehåller råd och anvisningar. De flesta är handskrivna och gäller adelsmäns resor. En som av allt att döma fler dragit nytta av är den som Johannes Schefferus skrev på 1670-talet⁸. Schefferus föreslår en resa på tre år, med ett år i Tyskland, ett i Frankrike och det sista i Holland, England och Danmark. I Frankrike bör man inte genast fara till Paris utan hellre först lära sig språket »på någon annan lämpligare plats, som jag tycker bör ligga ej långt därifrån och som för övrigt bör vara fri från beröring med tyskar och andra främlingar». Han trycker på nödvändigheten av att kunna språket innan man närmar sig »de stora männen».

Ofta uppsattes instruktioner av föräldrarna själva före resan. Om den var väl utarbetad kunde den spridas i form av avskrifter för att tjäna som förebild för andra. Dessa instruktioner framhåller i de flesta fall vikten av att ta lektioner i franska, att öva detta språk dagligen genom

att skriva brev och dagboksanteckningar och genom att tala det så ofta som möjligt⁹.

Under loppet av 1600- och 1700-talen ändrades peregrinationens karaktär och sträckning, ävensom antalet resande. Bekännelsefrågan hade stor betydelse. Prästerskapet försökte flera gånger att kontrollera studenterna före eller efter resan och ville förbjuda universitet och skolor som inte bekände sig till den lutherska tron. Men dessa försök strandade på adelns lagstadgade rätt till fri peregrination, och Frankrikes dragningskraft var för stor¹⁰. Å andra sidan hindrade återkallandet av ediktet i Nantes 1685 många svenskars studier, även om Ludvig XIV gett utländska protestantiska studenter tillstånd att avlägga sina examina i Frankrike¹¹. Denna svårighet, förenad med de svenska universitetens utveckling verkar ha minskat resornas frekvens eller i alla fall ändrat deras karaktär. Isynnerhet adelsmännen reste under senare delen av 1700-talet till Frankrike nästan enbart för att lära språket och få världsvana.

Hur utnyttjade man då bäst denna rundresa i Europa vad det gällde inläringen av franska språket? I Frankrike serverades språket mer eller mindre på en bricka, men man måste också söka sig till rätt sällskap för att lära sig den bildade franskan, exempelvis genom att väl välja var man skulle bo. Vad angår den egentliga undervisningen, skrivövningar, grammatik och möjligen också ledd konversation, anställde man en språkmästare, vilket var så mycket nödvändigare i icke fransktalande länder. För adelsmännen fanns s.k. riddarakademier. Några skolor stod öppna för utlänningar i de aktuella länderna. I vissa fall av vistelse i utlandet kom den egentliga språkundervisningen möjligen i skymundan: det gäller de talrika svenskarna i fransk krigstjänst och diplomatbarn.

5.1. Frankrike

5.1.1. Paris

Paris betraktades då för tiden som världens centrum och var också alla studieresors mål, nästan utan undantag. I de flesta instruktioner

var man dock noga med att framhålla, att besöket i denna så lockelserika stad helst skulle komma först i slutet av resan och att det heller inte skulle vara så långvarigt¹². Detta förbehåll grundade sig framför allt på ekonomiska skäl, med hänsyn till att det mesta var dyrare i Paris. Men det dikterades också av omtanken att den unge mannen skulle vara så väl förberedd som möjligt, i språkkunskap och bildning, innan han tog kontakt med de lärde och betydelsefulla männen i vetenskapens och kulturens huvudstad. Tid efter annan hade guvernörerna svårt att följa dessa goda råd på grund av sina unga husbönders självrådighet. Samuel Columbus, guvernör för två Reenstjernor, skrev 1676 från Paris till de unge männens far:

Jag hade wäl tänkt, at lägga oss på någon annan ort i förstone, at menagera något ock lära Språket: män reesan och Sälskapet wille intet annars fooga, än at wÿ hÿt til Paris oss måste begÿfwa [...]

(RA E 2502)

Vad bestod då Paris' dragningskraft av, så oemotståndlig för dåtidens svenska ungdom? Först och främst, det går inte att förneka, var det strålglansen från hovet, den högre societeten, teatrarna, konstsamlingarna, de litterära salongerna och tjugningen av att känna sig i händelsernas mitt. Men när det gällde tillfällen till studier och övningar i »ridderliga idrotter» var Paris också välförsett. Under 1200- och 1300-talen hade talrika svenskar studerat vid Paris' universitet, men då var det knappast tal om att studera det franska språket. En svensk kunde ha legat flera år vid universitetet utan att ha ökat sina språkkunskaper annat än i latin¹³. Efter reformationen dröjde det till omkring 1630 innan svenskarna i större utsträckning återvände till Frankrike och Paris¹⁴. Universitetet var då mer eller mindre stängt för svenskar av konfessionella skäl. Men det fanns fortfarande biblioteken med deras handskriftsskatter, vilka besöktes av till exempel Olof Celsius omkring 1697¹⁵, Jakob Svedelius omkring 1725¹⁶ och Uno von Troil omkring 1771¹⁷. Det fanns de naturhistoriska kabinetterna och klinikerna för medicine studerande som Georg Svan, vilken vistades i Paris 1750–52¹⁸. Och det fanns lärda män inom alla vetenskapsgrenar som besöktes och åhördes av bland andra Uno von Troil och Adolf Murray i början av 1770-talet¹⁹ och Johan Rosenhane, år 1662. Rosenhane skriver i sina memoarer på franska:

Outre toutes sortes d'Exercices que i'y appris, il n'y avoit point de Conference de sçavants ou ie n'assistois [...]

[Förutom alla sorters exercitier jag lärde mig där, försummade jag inte en enda lärd föreläsning [...]]

(UUB X 287)

Man tog också lektioner i matematik hos de ryktbara företrädarna för denna vetenskap, till exempel Ozanam, i slutet av 1600-talet²⁰. Det fanns slutligen berömda akademier för ridning, fäktning och dans, många lärare i dessa exercitier och givetvis lärare i franska. För att kunna dra nytta av det vetenskapliga utbudet var de blivande vetenskapsmännen, som i högre grad än adelsmännen kunde vara helt okunniga i franska vid ankomsten, tvungna att utan dröjsmål skaffa sig en sådan lärare. Urban Hjärne berättar om sin ankomst till Paris omkring 1669:

Uti Paris var min jd att lära Fransöska, der jag uti den tiden war hel obekant.

(Hjärne, 1916:155)

Det är omöjligt att fastslå hur många svenskar som varit i Paris under dessa två sekel och som lärt sig franska där. Utan några som helst tvivel bör de räknas i tusental. Enligt Jacobowsky²¹ vistades tusentals svenskar i Paris enbart under stormaktstiden, och mycket få manliga medlemmar av den svenska högadeln underlät att fara dit. När Mårten Törnhielm var i Paris 1685, fanns i staden samtidigt med honom över 40 svenskar som kommit dit för att bedriva studier²².

Trots instruktionernas försiktiga råd att inte stanna länge i Paris, varade varje besök i allmänhet en ansevärd tid. För det mesta ser ett halvår ut att ha varit ett minimum, och det var inte alls ovanligt att en svensk tillbringade två år av sin ungdom på »universums mötesplats».

Inkvartering. Var det var lämpligt att bo spelade en viss roll i planläggningen, även ur språkinläringssynpunkt. I instruktionerna verkar man vilja avråda från alltför mycket samröre med landsmän och andra utlänningar, särskilt tyskar (jfr sid.115), vilka bland annat ansågs dricka omåttligt. Denna önskade åtskillnad var dock svår att

förverkliga, för det första av naturliga skäl – unga landsmän i en främmande stad är benägna att söka sig till varandra –, för det andra därför att exercitiemästarna och akademierna huvudsakligen var samlade i ett och samma kvarter, Faubourg St Germain, vilket medförde att de flesta utlänningar slog sig ned just där. Enligt en uppskattning räknade man omkring 1697 ett antal av mer än 36.000 icke-parisare i Faubourg St Germain²³. Den protestantiska gudstjänsten hölls alldeles i närheten under största delen av 1600-talet, och kapellet var helt naturligt samlingsplatsen för den svenska kolonien²⁴. Samuel Columbus beklagade följaktligen, i sitt brev till sina elever från 1676, att de var inkvarterade i stadens centrum, och han namngav ett antal svenskar, varav de flesta bodde i Faubourg St Germain, »dät som ock mäst alle främmande sig draga at logera»²⁵. Carl Gustaf Heræus, Hans von Fersens guvernör, skattade sig lycklig, i ett brev från 21 november 1698, över att ha funnit ett logi i kvarteret,

[...] weil [...] die guten exercitien meisten sich alle im Fauxbourg St. Germain aufhalten [...]

[[...] eftersom alla de goda exercitierna för det mesta hålls i Faubourg St Germain [...]]

(RA Stafsundsarkivet, R.J. von Fersens samling Vol. 42)

År 1685 hyrde Mårten Törnhielm i Faubourg St Germain ett »chambre garnie», dvs. ett möblerat rum, i gästgiveriet »La ville de Luxembourg» till ett pris av sex riksdaler i månaden²⁶.

Den som 1693 gav expertråd till Erik Dahlberg, då dennes son skulle anträda sin peregrination, gjorde en detaljerad utredning av hur man kunde bo i Paris, om man inte valde en riddarakademi som gav kost och logi. Det finns tre möjligheter, skrev han. Den första bestod i att bo i ett möblerat rum och intaga sina måltider på olika värdshus, och då, i de bättre, »giöra sigh bekant medh dhe förnemsta främmande herrar, som sigh der å ohrten uppehålla». Den andra möjligheten var att lägga sig i pension hos »honest folk» och där få både kost och logi; den tredje »att gå på gemena gårkiöök att äta», vilket visserligen var billigast, men inte alls passande för »någon af Condition», särskilt som man då blev tvungen att beblanda sig med »gement folk och Canaille»²⁷. Dessa tre möjligheter representerar också tre olika sätt

att lära sig språket, eller rättare sagt sätten att lära sig tre olika språk.

Vetskapen att inkvarteringen spelade en stor roll när det gällde att lära sig en god franska visar sig klart och tydligt i Silvester Phrygius' utsaga från 1689. Phrygius var »resemarskalk» i Paris för Krister Kristersson Bonde. Man kan inte vara bättre inkvarterad, säger han, ty ädlingens pensionskamrater är grevar, markiser, osv. och samtliga fransmän²⁸. Heræus, som omtalats tidigare (sid. 119), lyckönskade sig inte bara till att ha hittat ett hus i Faubourg St Germain, utan också till att de övriga inkvarterade var enbart fransmän, förnämt folk och abbéer. I mitten av 1700-talet gav Fredrik Sparre en ingående beskrivning av hur han ordnat bostads- och måltidsfrågan och uttryckte samma åsikter om vad som var lämpligt, även ur språkinlärnings synpunkt. Han hade just blivit inackorderad i en familj, ett arrangemang som skulle vara mycket fördelaktigt för honom, ty där skulle han finna

[...] une très aimable société, que n'est liée qu'avec toutes celles d'une meme trempe, c'est a dire, des meilleures maisons de Bourgeois qu'il y est en ville, et principalement avec les Reformés, eux memes etant de ce nombre, puisqu'ils sont de Geneves, où j'aurai tous les moyens imaginables de me perfectionner dans la langue et de m'acquerir les manières polies et Convenables [...]

[[...] ett mycket älskvärt sällskap, som bara har förbindelser med andra av samma sort, det vill säga de bästa borgarhusen som finns i staden och huvudsakligen med protestanter, eftersom de själva tillhör den tron - de är också från Genève -, där jag kommer att få alla upptänkliga möjligheter att förkovra mig i språket och att tillägna mig ett artigt och belevat sätt [...]]
(RA Ea Tessinsamlingen Vol. 7, nov. 1752)

Lärare. Instruktionerna inför studieresorna ger mycket sällan detaljer om hur själva språkundervisningen skulle bedrivas. Man kan dock dra den slutsatsen att det framför allt var för att lära sig behärska den så beundrade franska brevskrivningskonsten som man ansågs behöva en lärare. Konversationsfärdighet hoppades man antagligen kunna tillägna sig på »naturligt» sätt. Då Harald Appelbom 1662 skrev en instruktion för sin son och brorson, preciserade han således vad inackorderingsvärden, M. Benoit, bland annat hade för åligganden:

[...] que tous les jours, sans intermission ou en perdre un, il vous face escrire une Lettre, Laquelle il luy plaira corriger de fond en fond, vous informant des beaux mots sentences, de la Coherance, bienseance et de la nature de la Lettre. Et apres l'avoir corrigé ainsy et discouru, vous formez une telle lettre comme elle doit estre en sa perfection.

[[...] att han varje dag, utan uppehåll och utan att förlora en enda, låter er skriva ett brev, vilket han skall vara så vänlig att rätta utan och innan, i det att han instruerar er i brevets vackra vändningar, sentenser, sammanhang, belevnhet och karaktär. Och efter att ha rättat det på sagda sätt och resonerat igenom det, skall ni förfärdiga ett sådant brev som det skall vara i fulländat skick.]

(RA Stafsundsarkivet, Manuskript- och avskriftssamlingen 30)

Sven Sevedsson Ribbing, i Paris från februari 1664 till juli 1665, tog sig först en »fransk språkmästare», sedan en särskild lärare »i fransysk brevskrivning»²⁹. Carl Gustaf Tessin var vid avresan till Frankrike 1714 redan väl bevandrad i franska, men hans far hoppades att hans vistelse i Paris skulle medföra att han förkovrade sig i »brevskrivningskonsten och det vackra sättet att skriva som man begagnar sig av i Frankrike»³⁰.

Det bör ha varit gott om lärare i franska i Paris med tanke på alla dessa utlänningar som gjorde anspråk på deras tjänster. Mycket få namn finns dock kvar i de svenska arkiven. I resebeskrivningarna hade man så mycket annat att redogöra för, och stadens monument och vad som tilldrog sig vid hovet ansågs förtjäna mer uppmärksamhet än en språklärare.

Vid sidan av enstaka namngivna lärare³¹ finns dock två som ser ut att ha spelat en mer anseelig roll i svenskarnas språkundervisning i Paris. Tre olika personer nämner en M. Nicolaj som sin lärare i franska omkring 1660. Det var av honom som Sven Ribbing lärde sig skriva franska brev (jfr ovan). Enligt Nils Nilsson, guvernör för Nils Bielke, som började ta lektioner hos Nicolaj 1661, var denne

[...] een helt capable karl för hwar och een som honom till sin information bruka wille.

(RA E 8938, 21 augusti 1661)

När Erik Benzelius i sin resebeskrivning i maj 1664 talade om allt som fanns i Paris, framhöll han hur nödvändigt det var att ha en lärare som kände staden väl, med alla dess »commodités», och som på samma gång kunde undervisa i språket. Som en sådan lämplig lärare nämnde han »Monsr Nicolaj a la rue de Mauvais Garson au fauburg S. Germain»³².

I början av 1700-talet verkar svenskarna ha betjänat sig av en viss M. Sauvenier för att lära sig språket. När Carl Reinhold Berch började ta lektioner för honom 1730, hade Sauvenier, enligt Berch, undervisat svenskar i 30 år. Berch var hans 164:de svenske elev³³.

Riddarakademier. De unga adelsmännen var också tvungna att se till att få övning i de »adliga idrotterna». Utom till språkmästaren gick de till en fäktmästare, en ridmästare, en dansmästare och ibland en musikmästare, företrädesvis en som kunde undervisa i luta. Men de kunde också inackorderas i en riddarakademi, som utom kost och logi även erbjöd undervisning i alla dessa färdigheter. Om man i dessa akademier stod till tjänst med språkmästare för utlänningar är dock svårt att få klarhet i³⁴. Ett brev från Johan Rosenhane, den blivande Karl X Gustafs guvernör, ger dock vid handen att man vid en riddarakademi kunde syssla med annat än adliga övningar. Han säger apropå Benjamins akademi:

[...] tout est icy bien regle, les heures bien distribues tant pour les exercices, qve pour les estudes [...]

[[...] allt här är väl ordnat, timmarna väl fördelade på såväl övningar som på studier [...]]

(RA E 58, brev 2 november 1639)

I vilket fall som helst måtte det dagliga umgänget med fransmän i samma ålder redan det inneburit en effektiv »undervisning».

En som förefaller ha haft väl reda på sig beträffande akademierna i fråga är den som 1693 fungerade som rådgivare inför Karl Gustaf Dahlbergs peregrination. Han talade om Paris som den lämpligaste staden för att lära sig »exercitierna» på grund av dess akademier. Man betalade ungefär 500 riksdaler om året för kost och logi, övningar i ridning, fäktning, dans, voltige³⁵, pik och musköt och lektioner i matematik och fortifikation. De dagar då man hade övningar var det

förbjudet att avlägsna sig från akademien utan stallmästarens tillstånd. Det var stallmästaren som var föreståndare för akademien och som ständigt övervakade elevernas flit³⁶. Enligt Carl Abraham Clewberg, guvernör för Fredrik Pontus De la Gardie 50 år senare, tog hovstallmästarna Du Gard, Vendeuil och De la Guerinière i sin akademi även emot de unga adelsmännens guvernörer som inackordering, så att dessa kunde fortsätta att undervisa sina elever »uti deras Christendom, med mera». Clewberg nämner summan 1.500 livres per år för att få det som räknats upp ovan³⁷.

De akademier som svenskarna använde sig av var bland andra Memmons³⁸, del Campos³⁹, Benjamins och de Vaux⁴⁰, de Plessis⁴¹, Rocheforts⁴² och Lavallés⁴³ akademier under 1600-talet och La Guéringuières⁴⁴ och Du Gards⁴⁵ under 1700-talet.

5.1.2. Landsorten

Som redan anmärkts, föredrog instruktionernas författare ofta att den unge studeranden först skulle vistas i en landsortsstad och där börja sina språkstudier och sina adliga övningar, borta från huvudstadens lockelser. Det var städerna vid Loire som de flesta svenskarna for till: Angers, Saumur och Orléans. Dessa städer hade allt man kunde önska: universitet, utmärkta riddarakademier eller åtminstone lärare som kunde handleda i den sortens övningar, och framför allt var det där, sades det, som den renaste franskan i hela Frankrike talades. Ibland var det Saumur⁴⁶, ibland Orléans, som framhölls som platsen där befolkningen talade den bästa franskan. Sven Ribbing försäkrade i sin resebeskrivning från 1665 att de kungliga barnen vanligen uppfostrades i Orléans för språkets renhets skull. Det är i denna provins, ända fram till Saumur, hävdade han, som den bästa franskan talas⁴⁷.

Under första hälften av 1600-talet tycks Angers vara samlingspunkten för den unga adeln. Talrika svenskar förde där ett strävsamt och glatt liv, ibland bara glatt. Det var till Angers som Schering Rosenhane begav sig 1629 med sin reskamrat Johan Drake, på rekommendation av Thure Bielke, som just kom därifrån med sin guvernör⁴⁸. Magnus Gabriel De la Gardie tillbringade ett år där av sin praktfulla peregrination på 1640-talet, och med honom alla de unga adelsmännen i hans följe⁴⁹. Svenskarna fortfor att fara dit under hela

århundradet, men under andra hälften av 1700-talet fanns inte en enda svensk vid den fortfarande existerande riddarakademien⁵⁰.

Saumur, som hade ett protestantiskt universitet, var ännu mer besökt av svenskar. I början av 1600-talet fanns också där en riddarakademi, och under 1700-talet en kavalleriskola. Carl Lilliecrona vistades ett år i denna stad i början av 1640-talet och har berättat om sin tid där i sin dagbok⁵¹. Johan Ekeblad stannade där i två år och tre månader 1646–48⁵² och Claes Tott for dit efter några månader i Paris 1648⁵³.

Vad beträffar Orléans, fanns en hel koloni svenskar i staden redan under 1300- och 1400-talen⁵⁴. Studenternas liv tycks ha varit mer organiserat än i de andra städerna. De grupperades i »nationer» och svenskarna tillhörde »natio germanica». I staden fanns privatdocenter som tog hand om studenterna, undervisade bland annat i språk och kunde även ha studenter inkvarterade i sitt hem⁵⁵. »Nation germanica» tog i mitten av 1600-talet emot cirka 90 nya medlemmar årligen⁵⁶. Majoriteten av dem var dock tyskar och danskar.

Strasbourg intar en speciell plats i den svenska peregrinationens historia: staden var nämligen lutheransk, och trots att den stod under tyskt styre under hälften av den aktuella perioden, kunde den erbjuda lika många tillfällen att lära franska som en stad på andra sidan gränsen. Det bildade skiktet talade oftare franska än tyska redan på 1600-talet, och de ditresande hade ingen svårighet att hitta en lärare som hade franska som sitt modersmål⁵⁷. Brunot namnger en språkmästare, Martin, som hade skandinaviska elever i Strasbourg före det trettioåriga kriget⁵⁸. Universitetet, som grundades 1621, liknade mest en adelsskola och flera elever var så unga att det snarare rörde sig om skolundervisning⁵⁹. Enligt Jacobowsky hade svenskarna, åtminstone på 1660-talet, ett »skrå» i Slottsgränden⁶⁰. Strasbourg förekommer ofta i instruktionerna. Johan Skytte, till exempel, rekommenderade franskstudier i Strasbourg för sin son omkring 1630⁶¹; Gustaf Bondes son skulle tillbringa två år där, enligt instruktionen från omkring 1650, för att förkovra sig i tyska och franska⁶². I slutet av 1700-talet fanns i Strasbourg en berömd internatskola, som tog emot söner från de förnämsta familjerna i hela Europa. Föreståndaren för skolan hette De la Pré, och han hade omkring 1780 20–30 elever. Två pojkar Löwenhielm kom till skolan vid ungefär 10 års ålder och återvände till Sverige sex år senare, efter att ha fått, av allt att döma, en utmärkt

uppföstran. Carl Axel Löwenhielm, en av bröderna, berättar ingående om denna skola i sina memoarer. Han nämner ytterligare två svenskar som var elever vid skolan samtidigt som han själv, en Meijerfeldt och en von Höpken⁶³.

Lärare. Det står utom allt tvivel att de flesta svenskar på studiereisa i landsortsstäderna någon gång hade en fransklärare. Det betonades ju ofta att det var för språkets skull man var där, vilket inte alltid var fallet när det gällde Paris. Harald Appelbom skrev 1663 ett brev till sin son i Angers, där han säger:

Il faut que vous ayez et employiez un excellent Maistre de la Langue, qui vous l'exerce parfaitement bien tant pour l'escrire que nettement parler et vous exprimer.

[Ni måste ha och begagna er av en ypperlig lärare i språket, som övar er utmärkt bra i det, såväl att skriva det som att tala klart och tydligt och uttrycka er.]

(RA Stafsundsarkivet, Manuskript- och avskriftssamlingen 30)

Trots detta är det ännu svårare att finna några namn på lärare eller detaljer om deras undervisning. Schering Rosenhane namngav dock den lärare han anlidade i Angers 1629, på rekommendation av Thure Bielke, som själv tagit lektioner av honom, en viss Bruno. Rosenhane berättar att han var

[...] en god och from man, som gjorde med oss all sin flit.

(RA E 8743; Rosenhane 1763:543)

I slutet av århundradet avlönade Clusendorff, Erik Oxenstiernas guvernör, en språkmästare i samma stad, men utan att nämna något namn⁶⁴. Enligt några handskrifter antog Carl Lilliecrona 1642 »le Mestre du langue Mons. Du Pier» 10 dagar efter sin ankomst till Saumur⁶⁵, och några år senare tog Johan Ekeblad lektioner för en lärare som hette Danfier⁶⁶. Förutom möjligheten att det kunde röra sig om samma person, gör antalet svenskar i Saumur vid tidpunkten det osannolikt att Lilliecrona och Ekeblad skulle vara de enda som använde sig av dessa lärare. I Strasbourg i början av 1660-talet tog Gustaf Carlson fransklektioner fyra dagar i veckan i tre år⁶⁷, och

omkring 1785 studerade Gustav Ruuth franska där två timmar om dagen⁶⁸, men vilka lärarna var nämns inte. De la Prè, som redan omtalats (sid.124), var troligen en mycket god pedagog, att döma av eleven Carl Axel Löwenhielms vittnesmål. Han använde sig av den moderna pedagogikens mest omhuldade metoder: bara ett allvarligt ämne om dagen skulle avhandlas; som belöning för väl utfört arbete gick man på teatern två eller tre gånger per säsong; under ferierna gick lärare och elever på fotvandringar och deltog i vinskörden⁶⁹.

5.2. Övriga Europa

5.2.1. Tyskland

Den första anhalten för studieresorna var i de flesta fall Tyskland, åtminstone på 1600-talet. Före detta århundrade var tillströmningen ännu större. Nästan 200 svenskar studerade vid tyska universitet under perioden 1590 till 1600⁷⁰. Men resestipendierna blev allt färre under andra hälften av 1600-talet, och de svenska universiteten började kunna ta upp tävlan med de tyska. Flera medlemmar av släkten Oxenstierna, inklusive rikskanslern Axel Oxenstierna, bedrev långvariga studier vid universitetet i Wittenberg, där man undervisade franska sedan 1572⁷¹. I Giessen hade man en fransk språkmästare från och med 1608⁷². Per Brahe d.y. lärde sig franska i denna stad 1618⁷³. Även om universiteten inte tillhandahöll en lärare, tycks det inte ha varit svårt att skaffa en själv, särskilt med tanke på alla franska protestantiska flyktingar⁷⁴. Erik Dahlberg anlätade 1650 en präst, Mohr, som fransklärare i Frankfurt⁷⁵. Gustaf Carlson exporterade till och med en fransklärare från Heidelberg, en M. Protten, f.d. lärare till kurfurstens pager, och tog honom med sig till Sedan, där han stannade i 1½ år⁷⁶. Mårten Törnhielm tillbringade fem månader i Tübingen 1684–85 och antog som sin lärare i franska Gilbertus Joubertus⁷⁷.

Även under 1700-talet stannade många svenskar i Tyskland innan de reste vidare. Bengt Lidner tog till exempel fransklektioner i

Göttingen 1780–81⁷⁸.

Isynnerhet efter trettioåriga kriget fanns ett ansevärt antal riddar-akademier i Tyskland⁷⁹. Alla dessa, till exempel de i Cassel, Colberg, Siegen, Halle, Wien och Wolfenbüttel, erbjöd undervisning i franska⁸⁰. Men den enda som verkar ha haft någon större betydelse för den svenska adeln var Collegium Illustre i Tübingen, grundad 1589⁸¹. Till att börja med var collegiet inte annat än en sorts pension för den unga adel som ville studera vid universitetet, men mycket snart blev det en adelsskola med fyra lärare, varav en undervisade i franska och italienska. Schering Rosenhane, som lade ner mycket möda på sina barns uppfostran, rekommenderade sina söner att skriva in sig vid collegiet⁸². Christian Callmer har gjort en studie över de svenska studenterna i Tübingen⁸³, men han skiljer inte klart på studenterna vid universitetet och de som var knutna till collegiet. Hans resultat visar dock denna stads och detta collegiums betydelse för svenskarna: 1585–1629, 30 svenska studenter, sedan ett avbrott på grund av kriget, 1653–90 80 studenter och 1694–1753 13, en summa av 123 svenska studenter i Tübingen under den aktuella perioden. Av dessa ser 112 ut att ha varit elever enbart vid Collegium Illustre.

Man får inte heller glömma handelsundervisningen i detta land, som hade så nära förbindelser med Sverige även ur handelssynpunkt. Många unga borgarsöner kom för att arbeta i ett företag och lärde sig språket samtidigt. I Lübeck fanns en handelsskola på 1600-talet⁸⁴, men det är svårt att veta om några svenskar följt undervisningen där. Handelsakademien i Hamburg däremot, upprättad 1768, hade fyra svenska och fyra finländska elever under tiden 1768–87⁸⁵.

5.2.2. Nederländerna

Efter 1625 kom alltför många svenskar för att studera vid Nederländernas universitet⁸⁶. Åtminstone 800 svenskar bedrev studier där under 1600-talet, de flesta, ungefär 650, vid Leidens universitet. Som jämförelse kan nämnas att under samma period, 1633–54, som 320 adliga studenter skrev in sig vid universitetet i Uppsala, fanns 100 svenska adelsmän vid Leidens universitet⁸⁷. Detta lärosäte tycks ha åtnjutit ett gott rykte och haft goda lärare vid denna tidpunkt. Men antalet svenskar, liksom i de övriga länderna, minskade under

följande sekel: endast litet mer än 70 svenskar skrev in sig vid detta universitet under 1700-talet⁸⁸.

Undervisningen i franska vid Nederländernas universitet hade sällan en officiell karaktär. Universitetet i Franeker var det enda som gav understöd åt eller uppmuntrade en »extra ordinarie» lärare i franska, vilket skedde åtminstone under perioden 1646–1716⁸⁹. I Leiden hade en lärare i uppgift att föreläsa i teologi på latin och franska från grundandet 1575. Annars återfinns lärarna i franska endast i Leidens studentmatrikel, där ett antal studerande, praktiskt taget samtliga med franska namn, står upptagna som »linguae Gallicae magistri». Under 1600-talet var de 24, varav 15 efter 1670. Några av dessa inofficiella fransklärare gav ut läroböcker i franska⁹⁰. På 1700-talet ökade antalet till 56⁹¹. De svenskar som önskade ta lektioner i franska innan de begav sig till Frankrike kunde således knappast ha haft någon svårighet att finna en lärare. De danska adelsmännen omtalade nästan alla, enligt Glarbo, att de tog lektioner i franska i Leiden⁹².

Dessa lektioner kunde ges under behagliga former. Märten Törnhielm intog till exempel alla sina måltider hos sin fransklärare, Pierre de Coux, i början av 1680-talet⁹³.

Svenskarna stannade i allmänhet en ansenlig tid i Nederländerna. Johan Rosenhane och Gabriel Gyllenanckar blev till exempel kvar där i två år 1631–33, Gustaf Adolf Leijonhufvud också två år 1637–39 och Knut Reuter i tre år 1629–32⁹⁴. Johan Leijoncrona tillbringade 1662–65 mer än två år i Nederländerna med sin guvernör Nicolaus Rubenius, som genast vid ankomsten skaffade en lärare i franska åt sin unge skyddsling, som då var 12 år⁹⁵. Karl Gustaf Dahlberg vistades 1½ år i Leiden 1693–94 och tillbringade dessutom vintern 1694–95 i Bryssel, där han studerade vid den kungliga akademien, vars föreståndare var den spanske baronen Cicatis. Där ägnade han sig i synnerhet åt matematik och språk⁹⁶.

Vad beträffar handelsskolor fanns givetvis sådana i ett land som var så orienterat mot handelsförbindelser. Det var ofta fransmän som upprättade dessa skolor. En viss Jean Belot grundade till exempel en i Haarlem 1594, som angavs ha haft mer än 1.800 elever i internat och ungefär 6.000 »allants et venants», dvs. externer, under de cirka 30 år den var i verksamhet⁹⁷. Nils Djurklou kom vid 12 års ålder till Leiden 1653 för att börja i en »mathematisk fransösk Schola»⁹⁸. Två inter-

natskolor i Zaandam tog emot några svenska elever mot slutet av 1600-talet, Cornelius Kalfs och Jean och Isaac Compris skolor, vilka bägge gav undervisning i franska⁹⁹.

5.2.3. Övriga länder

De övriga länderna i Europa har knappast spelat någon betydande roll när det gäller inläring av franska språket. Peregrinationen sträckte sig ofta även till Danmark, England, Italien och Schweiz. Men det var sällan man dröjde där någon längre tid. Danmark och Schweiz var sannolikt inte mer än genomfartsländer¹⁰⁰. Italien besöktes för sina konstskatter, och de svenska resande som i ökande antal sökte sig till England på 1700-talet¹⁰¹, ser ut att företrädesvis ha studerat annat än franska. Universitetet i Oxford tillhandahöll för övrigt inte någon franskundervisning under hela den aktuella tiden, utom mellan 1724 och 1728 och då inte för utlänningar¹⁰².

Det finns naturligtvis undantag, och det gick säkerligen att hitta privata språkmästare i England och Italien också, om vistelsen blev mera långvarig. Göran Gyllenstierna anlätade till exempel en fransklärare då han var i Italien från juni 1683 till april 1684¹⁰³. Gustaf Ruuth tog en timmes fransklektion varje kväll han inte gick ut under sin tid i England omkring 1785¹⁰⁴.

5.3. Krigstjänst och uppdrag i Frankrike

Ända från början av 1600-talet har det funnits svenska officerare i fransk krigstjänst¹⁰⁵. Under de första tiotal åren var de sällsynta, mellan 1660 och 1690 uppgick de till ungefär 15 per tiotal år, men under seklets sista tio år fanns över 100 svenskar under de franska fanorna¹⁰⁶. Denna plötsliga ökning beror på att ett svenskt regemente upprättats i Frankrike 1690. Detta regemente fick senare, år 1742, namnet Royal-Suédois¹⁰⁷. Fram till mitten av 1700-talet ökade antalet svenska officerare för att år 1750 uppgå till 80. Sedan vidtog en minskning, så att de vid revolutionens utbrott 1789 var få¹⁰⁸. Carl Axel Löwenhielm gjorde dock gällande att omkring 1780 nästan

hälften av regementet, dvs. av officerarna, var från svenska familjer¹⁰⁹. Löwenhielm ger i sina memoarer en livfull skildring av disciplinen vid regementet och de unga officerarnas dagliga liv.

När det fanns så många svenskar på samma plats, talade de förmodligen ofta svenska. Men det faktum att så många – totalsumman uppskattas till mer än 1.000 svenska officerare¹¹⁰ – tillbringat i medeltal ungefär två år i Frankrike, och ofta väsentligt längre tid, måste ha spelat en betydande roll i historien om svenskars kunskaper i franska.

På grund av Sveriges och Frankrikes intima förbindelser på många områden, kom åtskilliga svenskar att tillbringa en längre eller kortare tid i Frankrike på bland annat diplomatiska uppdrag. Dessa personer var förmodligen valda inte minst för sina goda kunskaper i franska, så för dem själva spelade förmodligen inte språkinläringen en så stor roll. De tog däremot många gånger med sig sin familj, eller delar av den, så på det sättet kunde hustru, barn och släktingar tillbringa ibland flera år i Frankrike eller annan fransktalande miljö. Anna Beata Ehrenstéen, född 1669, följde till exempel år 1679 med sin syster och svåger, Nils Gyldenstolpe, till Haag. Hon stannade där i flera år och lärde sig tala och skriva perfekt holländska och franska. Nils Gyldenstolpes son Edvard vistades två år i Haag, från sitt sjätte till sitt åttonde år¹¹¹. Nils Bielke tillbringade tre år av sin ungdom i Paris, mellan 1719 och 1722, med sin far som var envoyé i Paris¹¹². Erik Sparre hade varit i fransk krigstjänst sedan 1683 då han blev svensk ambassadör 1714. Under åtminstone två år av sin ambassadtjänst hade han hos sig sin hustrus son och dotter; Sparre hoppades att flickan, som var tio år, vid hemkomsten till Sverige skulle lära ut franska till hans egen sjuåriga dotter¹¹³; styvsonen, Johan Gabriel Sack, skrev några år senare brev på en naturlig och elegant franska till sin fru, Eva Bielke, som för övrigt själv var ett parisiskt diplomatbarn¹¹⁴. Charlotta Sparre, slutligen, följde med sin onkel, Carl Gustaf Tessin, då han var ambassadör i Paris från 1739 till 1742¹¹⁵.

Slutord

Om man ägnar sig åt att studera inläringen på 1600- och 1700-talen av ett ämne som inte förekom i de offentliga skolornas studieplaner och knappt hade officiell status vid universiteten, slås man så småningom av häpnad över hur mycket undervisning som bedrevs utanför vad som vanligen beskrivs i den undervisningshistoriska litteraturen. Det är också en helt annan uppfostringsbild som träder fram, andra undervisningsformer, målsättningar, »läroplaner» och metoder, andra lärare och elever. Att detta vittförgrenade undervisningssystem inte belysts lika ingående som det officiella är dock lättförklarligt: det tillgängliga källmaterialet är både fragmentariskt och svåråtkomligt.

Den viktigaste orsaken till att privatundervisningen förekom i så stor utsträckning är med all säkerhet den utomordentliga trögheten från myndigheternas sida att anpassa den offentliga skolan till de verkliga bildningsbehoven. Ändå påtalades bristerna ofta och eftertryckligt, åtminstone på 1700-talet. De undervisningsämnen som då nämndes som önskvärda i skolan var främst moderna språk, naturvetenskaper, historia och samhällskunskap. Andra skäl för enskild undervisning var tidens ovilja att blanda barn med olika bakgrund, skolläraarnas behov av extrainkomster och de metoder som tillämpades i den officiella undervisningen och som ofta gjorde det omöjligt för eleverna att utan extra hjälp av lärare eller kamrater tillägna sig ens de ämnesområden som faktiskt undervisades.

Privatundervisning förekom givetvis oftast där skälen för den var starkast och flest, och detta sammanhänge med elevens ålder, kön och sociala ställning. Samtliga dessa faktorer bidrog till att just franska var ett framträdande ämne inom den privata undervisningen. Kunskaper i franska var av största vikt i det högsta samhällsskiktet, som även när det gällde annat var minst tillgodosett av det officiella skolsystemet och dessutom kanske mer än övriga samhällsmedlemmar kände motvilja mot usla skollokaler, agande lärare och umgänge med

barn av lägre stånd. Att kunna franska var mycket viktigt för flickor, visserligen mest i de högre stånden, men även för blivande guvernanter, och flickor hade i allmänhet inte tillträde till de offentliga skolorna. Slutligen androgs ofta att de moderna språken skulle läras vid en så låg ålder som möjligt, särskilt för uttalets skull, och riktigt små barn togs inte heller emot i skolan. De privata undervisnings-situationer under perioden där franska inte förekom verkar främst ha varit hemundervisning i sådana hem där franska inte ansågs behövt, som exempelvis prästhem, barnskolor och en del av de små privata skolorna för det sociala mellanskiktet och den undervisning vid sidan om schemat i de offentliga skolorna som främst gick ut på att förklara vad som redan gått igenom i skolan och som förmedlades av lärarna själva eller av äldre elever. Det var således inte bara så att praktiskt taget all franska lärdes på privat väg, utan franska var dessutom ett dominerande ämne inom den privata undervisningen.

När det sedan gäller själva franskundervisningen, kan den sammanfattas med ledning av frågeställningarna som redovisades i inledningen och som rörde undervisningsformerna, eleverna och lärarna, samt var och när undervisning skett.

Undervisning i franska har först och främst skett i hemmet, där franska många gånger har ingått i hela vardagslivet, men också lärts ut systematiskt, antingen med bara en lärare och en elev eller med en liten undervisningsgrupp, som bestod av en syskonskara eller en grupp unga släktingar eller vänner i ungefär samma ålder. Detta »hem» behövde inte nödvändigtvis vara någons föräldrahem, utan kunde vara ett studenthushåll, i en egen studentbostad eller inhytt hos en inspektor, som ofta var en av universitetets professorer, eller slutligen ett ambulering studenthushåll under studieresor i Europa.

Men franska kunde också läras i skolor. De skolor som mest systematiskt undervisade franska och där undervisningsformen verkar ha varit mest lik en klassundervisning, det vill säga en lärare och en stor grupp elever, är dels de största militärskolorna, dels de betydelsefullaste privata skolorna, däribland inräknade en del av de tyska församlingsskolorna. De mindre privata allmänna skolorna hade givetvis mindre grupper, eftersom det totala antalet elever ibland inte var mer än fem. De franska pensionernas undervisningsform var förmodligen ett mellanting mellan hemundervisning i »fransk miljö» och skolundervisning i mindre grupper. Inom den offentliga skolan

förekom klassundervisning i franska, bland annat som ferieundervisning, men det vanligaste synes ha varit små grupper och undervisning »privatissime», det vill säga med bara en elev.

Sedan har vi mängden av »lösa» språkmästare av både könen, som i de större städerna och universitetsstäderna tog emot en eller flera elever åt gången i sina hem eller själva gick hem till dem. Ofta verkar deras undervisning ha liknat konversationsgrupper. Dessa lektioner kompletterades med självstudier. Det finns också sådana som klarat sin undervisning i franska praktiskt taget utan någon hjälp annat än läroböcker eller texter tillsammans med ett lexikon och eventuellt en grammatik.

De akademiska språkmästarna skilde sig inte så mycket från de »lösa» lärarna. Dessa båda lärargrupper undervisning ser många gånger ut att ha varit densamma, både till form och innehåll, och eleverna betalade sina lektioner på samma sätt. De akademiska lärarna hade dock tidvis »publika» föreläsningar, men det verkar som om grupperna även då varit små.

Slutligen kommer resorna, då de unga svenskarna dels lärde sig franska direkt av omgivningen, om de befann sig i Frankrike eller annan fransktalande miljö, dels anlätade särskilda språkmästare, om de önskade en mera systematisk undervisning. I detta fall är det mera troligt att undervisningsgruppen endast bestod av en eller ett par elever.

Det vanligaste sättet att inhämta franskkunskaper fram mot slutet av 1600-talet var förmodligen att resa till landet i fråga. Men hemundervisningen blev allt vanligare och fortsatte att öka i betydelse under hela perioden. Omkring år 1700 hade universitetens undervisning i franska stabiliserats något så när. Mot mitten av 1700-talet började militära, privata och offentliga skolor undervisa i franska och vid sekelskiftet 1800 var det troligen inga av de militära, få av de privata och inte många av åtminstone de högre offentliga skolorna som inte kunde tillgodose elever som önskade lära sig franska. Mängden av elever i franska vid universiteten ökade också. Det är antagligen endast resorna som förlorade i betydelse vad det gäller inläring av franska språket, men det kan också vara enbart i relation till de övriga möjligheterna.

Frågan om när undervisning skett kan också ses ur ett trängre perspektiv: när inföll fransklektionerna? Vid studiet av den aspekten

framstår det som uppenbart att franska inte ansågs höra till de intellektuellt tyngre disciplinerna. Ofta inföll lektionerna mot slutet av dagen, kanske till och med på kvällen, och förmiddagarna reserverades för latin, religion och andra »svårare» ämnen. Många gånger gavs fransklektioner på onsdag och lördag eftermiddag, när skolor och universitet hade ledigt.

Den totala omfattningen av franskundervisningen är på grund av bristande material förmodligen omöjlig att bestämma. Det torde dock ha framgått, både av behov, faktisk och trolig undervisning och ådagalagda kunskaper i franska hos en icke föraktlig del av befolkningen, att den har varit betydande. Ett försök till bestämning av omfattningen har dock gjorts i varje kapitel.

Eleverna var till en början endast sådana som tillhörde det allra översta samhällsskiktet, oftast män som behövde franskkunskaper i sitt yrke. De lärde sig franska vid en relativt hög, nästan vuxen, ålder, ofta i samband med sin resa i Europa. Kvinnorna i samma samhällsskikt måste dock ha följt tätt i spåren, eftersom både kunskaper och undervisning hos högreståndsdamer finns rikt dokumenterade redan på 1650-talet. I samband med hemundervisningens ökade förekomst, särskilt i form av den »omedvetna» utläring som barnsköterskor och betjänter kunde ge, sjönk inlärningsåldern ofta så lågt att franska inlärdes jämsides med modersmålet. Denna tidiga inlärningsålder vidmakthölls även senare vid de s.k. franska pensionerna, där barnen insattes vid 4–5-årsåldern. Under hela 1700-talet bredde franskundervisningen ut sig nedåt i samhällsklasserna. När det gällde debuten för franskstudier, skedde den i militära och privata skolor givetvis vid en högre ålder, eftersom barnen var äldre vid inträdet. Eleverna som lärde sig franska vid sidan av den offentliga skolan, av dessas lärare, av kamrater eller av utomstående språkmästare, kunde ta de första fransklektionerna vid nästan vuxen ålder. De ofrälse eleverna till universitetens eller universitetsstädernas språkmästare var säkerligen över 20 år gamla, medan adliga gossar kunde vara väsentligt yngre – det var ju inte ovanligt att en adlig yngling inskrevs vid universitetet vid sju års ålder.

Flickorna hade inte lika många möjligheter att lära sig franska. För dem fanns hemundervisning, självstudier och vissa privata skolor, främst de s.k. franska skolorna, alla undervisningssituationer som lämnat ännu mindre spår efter sig till eftervärlden än andra. Detta är

så mycket mera beklagligt som franskan spelade en relativt sett större roll i flickornas studier än som var fallet för pojkarna. Det var inte ovanligt att en flickas intellektuella fostran hängdes upp nästan helt och hållet på det franska språket. Och det betydde säkert minst lika mycket för en flicka att kunna franska och vara insatt i fransk kultur som för en ung man som ville slå sig fram i världen eller med anseende behålla en medfödd position.

Den tredje frågeställningen gällde lärarna eller förmedlarna av det franska språket, deras bakgrund och kompetens. De kan indelas dels efter huruvida de var franskfödda eller ej, dels huruvida de var egentliga lärare eller bara fransktalande personer i elevens omgivning. Det går dock inte att dra några precisa gränser mellan dessa olika grupper.

Franskfödda lärare fanns inom hemundervisningen, vid de s.k. franska skolorna, i någon mån i de övriga privata skolorna, som lärare för pagerna, vid universiteten, särskilt i Uppsala och Åbo, i relativt hög grad bland de »lösa» språkmästarna och givetvis utomlands. Inom hemundervisningen var det främst guvernanter, barnsköterskor, betjänter och s.k. hovmästare, som var franskfödda, det vill säga sådana som förväntades genom sin blotta närvaro förmedla kunskaper i franska, utan lektioner. Till dessa får man räkna in de lärare i dans och fäktning som anlätades, eftersom de ofta var franskfödda. Det är intressant att märka, att sådana franskfödda personer verkar ha kunnat vistas i landet i årtal utan att lära sig svenska. I den miljö de rörde sig, kände de troligen inte något större behov, och deras uppdragsgivare kan ha haft ett bland annat pedagogiskt intresse av att de enbart talade och förstod franska. Dessa lärare har förmodligen spelat en stor roll för sina »elevers» förmåga att uttrycka sig muntligt på franska, men har nog inte ofta räckt till för att bibringa dem förmåga att uttrycka sig korrekt i skrift. Detsamma gäller troligen för en del av föreståndarna och föreståndarinnorna i de »franska» skolorna, eftersom det aldrig i det studerade materialet uppges, ens för dem, att de besitter någon formell bildning, vilken de haft all anledning att framhålla om den funnits. En något bättre bildningsbakgrund synes de akademiska språkmästarna ha haft, och i viss mån de »lösa» språkmästarna och de få franskfödda lärare som anlätats av de allmänna privata skolorna. Där kan alltså ha förekommit regelrätta fransklektioner med textstudium, grammatik och skrivövningar för lärare, som

samtidigt måtte haft god tal- och skrivfärdighet. Bland lärarna i denna sista grupp finns också ett antal, som givit ut läroböcker i franska. Man får inte heller glömma den betydelse som samtliga dessa franskfödda personer, med eller utan teoretisk bakgrund, haft för att förbättra och upprätthålla den muntliga förmågan hos sådana som redan hade en god fond av franskkunskaper.

De icke franskfödda lärarna var för det mesta svenskar, ibland tyskar eller danskar. De förmedlade främst den formella undervisningen i franska. De förekom i hemundervisningen, vid de militära, privata och offentliga skolorna, vid universiteten i Lund, Greifswald och Pernau och bland de »lösa» språkmästarna av båda könen. Många av de svenska och tyska informatorerna har förmodligen väl fyllt sin uppgift, liksom lärarna vid militärskolorna, de större privat-skolorna och en del av den offentliga skolans lärare, samt de akademiska lärarna. Några av dessa har givit ut läroböcker i franska. Men det finns också prov på motsatsen, personer med några veckors studier i franska bakom sig, men som ändå var nödgade att fungera som fransklärare. De muntliga färdigheterna kunde då varit praktiskt taget obefintliga. Något högre krav på den färdigheten ställdes förmodligen på de icke franskfödda guvernanterna, som ofta förväntades lära ut enbart franska till sina elever, utom sömnad och eventuellt musik och dans. De svenska guvernanterna kan ibland ha fungerat enbart som fransktalande personer, inte som regelrätta lärare i franska, liksom även ofta var fallet med föräldrar och övriga släktingar. Dessa sistnämnda har många gånger kunnat förmedla en nog så god undervisning i både färdigheter och teoretisk kunskap.

Det vore intressant om ytterligare forskning kunde bedrivas inom området för den privata undervisningen. Utom det faktum att informatorns, guvernantens, adelns och flickors uppfostrans historia ligger praktiskt taget helt inom denna sektor, skulle man få en mer nyanserad och rättvisande uppfattning om gångna tiders uppfostran och eventuellt kunna dra nytta av redan gjorda erfarenheter.

Noter

Inledning

- 1 Se Dorfeld (1905), Lambley (1920), Riemens (1919) och Nikliborc (1962).
- 2 Avhandlingarna det gäller är Sven Henrikssons licentiatavhandling från 1960 och Ingar Bratts doktorsavhandling från 1977, utgiven i denna skriftserie.
- 3 Hollander (1884), Brandell (1931) och Sjöstrand II (1965) och III:1 (1961). Frågan tas också upp i Wilhelm Sjöstrands avhandling om militärundervisningen (1941) och Gustaf Kaleens om handelsundervisningen (1952).
- 4 Hall (1935) ÅSU 44, och Hall (1936), ÅSU 49.
- 5 *Privatinformation i skolan* av Magnus von Platen.
- 6 Se Göransson (1951), Rydberg (1951) och flera arbeten av Ewert och F.U. Wrangel, jfr bibliografien.
- 7 Hammar (1980). Denna avhandling är avfattad på franska.

1. Det franska språket i Sverige

- 1 Beträffande utbredningen av det franska språket i Europa, och dess orsaker, se Brunot V (1917) (1600-talet) och Brunot VIII:1-2 (1934-35) och Réau (1938) (1700-talet). I de olika undersökningar som gjorts om franskundervisningen i vissa länder i Europa kan man också hitta uppgifter om detta: i England, Lambley (1920) (fram till omkring 1700); i Holland och i Polen, Riemens (1919) respektive Nikliborc (1962), (fram till år 1800); och i Tyskland, Dorfeld (1905). De frågor, som akademien i Berlin ställde för sin litterära tävling år 1782, var följande: Vad är det som har gjort franskan till världsspråk? Varför förtjänar den detta privilegium? Kan man förutsätta att franskan får behålla denna ställning? Brunot (VIII:2, ss. 839-975) behandlar i detalj de två prästgarnas, Rivarols och Schwabs, liksom de övriga deltagarnas, bidrag.
- 2 Den som vill läsa om stormaktstidens och frihetstidens Sverige på franska, kan vända sig till Nordmann (1971).
- 3 Göransson (1951:51).
- 4 Whitelocke (1772 I:145-46, 199, 220-21, 233, 235-42, 251, 290, 293, 318, 407; II:203-04, 471).
- 5 Se sid. 31 och RA E 4428, brev från Andreas Andreae Salamontanus 16.4.1638.
- 6 RA Ericssbergsarkivet, Autografsamlingen, Vol. 26 Gustaf Bonde.

- 7 UUB Nordinska samlingen N 648:141.
- 8 Se Meyer (1888:41). Som exempel på fransk korrespondens mellan medlemmar ur den högre aristokratien kan nämnas ett brev från Jakob Skytte till en vän, år 1630 (UUB X 240); några brev från hans äldre bror Johan till fadern, omkring 1632 (RA E 5409); den blivande Karl X Gustafs brev till fadern och till Axel Oxenstierna med början omkring 1635 (Rosengren, 1913:8, 144, 166 och RA E 87). Gustaf Carlson, naturlig son till Karl X Gustaf, skrev till sin far på franska år 1667 (RA Biographica C 3) och några bröder skrev på franska till varandra år 1684 (RA Biographica L 22 Gustaf Lilliecrona).
- 9 UUB X 287.
- 10 RA Biographica H 30.
- 11 Leijonhufvud (1902:6, 19).
- 12 Cujacius (1657).
- 13 UUB Nordinska samlingen N 648:141 verso.
- 14 Strindberg (1891:171-72, 179-80).
- 15 För en mera måttfull beskrivning, se Schück-Warburg III (1927:320-24).
- 16 Westrin (1900).
- 17 E.L. Manderströms anekdoter från hovet, upptecknade omkring 1795, ger ett ganska kuriöst vittnesbörd om detta. Omständigheterna beskrivs på svenska, men replikerna återges på franska (KB I:53).
- 18 Se t.ex. Ericssbergsarkivet, Börstorpssamlingen och Ekebladiska samlingen på Riksarkivet.
- 19 Som exempel på text med omväxlande svenska och franska kan nämnas Fredrik Henrik Sparres promemoria till sin dotter år 1735 (RA E 3100), Åkerödagboken av Carl Gustaf Tessin, påbörjad 1756 (KB L 82), Hedvig Charlotta Nordenflychts sista brev, år 1763 (Schück-Warburg III, 1927:445) och Philip Jennings dagbok och studieanteckningar, från omkring 1785 (RA E 5423).
- 20 Denna brevställare, skriven av Johan Biurman, som troligen även är författare till en av de intressantaste franska läroböckerna (1729), utgavs i åtminstone sex senare upplagor under 1700-talet. Till brevförebilderna fogar Biurman en ordlista på de latinska, franska och italienska ord »som mest äro brukelige uti Bref och Skrifter». Ordlistan upptar mer än en tredjedel av boken och ger sammanlagt ungefär 2.500 ord, varav i det närmaste hälften är av franskt ursprung, ibland lätt försvenskade, som »abandonnera». Eftersom nästan alla de latinska och italienska orden är att betrakta som facktermer i juridik och handel, framstår franskans betydelse i det vanliga skriftspråket i en ännu bjärtare belysning.
- 21 Wiberg (1942:111).
- 22 Som exempel på franska låneord, som inte längre finns i svenskan, i alla fall inte i samma betydelse, kan man nämna följande ord från Biurman (1731): *achevera* = bringa till ända, *bruit* = ett skrik och rop, rykte, *chagrin* = förtret, bekymmer, *devoir* = plikt och skyldighet, *fagots* = knippa, risknippa, spöknippa, *maladie* = sjukdom, *plaisant* = lustig, angenäm, *train* = följe, en stor Herres sällskap, *urgera* = driva på, påstå, anhålla.
- 23 Utgivarna av denna encyklopedi var J.J. Anckarström och C.C. Gjörvell. Under ingångsordet *adouber* t.ex., läser man följande förklaring: V.a. För detta: bringa en ting i ordning el. til rätta. *Adouber un chevalier* var, at gifwa en Riddare eller Krigsman sin rustning och

nödiga beklädning. (Wattukonst - Mäst.) *Adouber les tuyaux*, foga brunstrummorna så rätt i hwarandra, at intet watten kan utlöpa imellan. (Sjöf.) *Adouber*, bättra *radouber*, kalfatra et skepp. (Spel) *J'adoube* betyder i Schack- eller Bräd-spel, jag rör denna bricka för at sätta den rätt, icke för at spela.

- 24 När Johan Gabriel Oxenstierna år 1770 kom fram till sin bestämmelseort, örflade han upp kusken för att han kört så dåligt och bad sin värd på franska att denne inte skulle ge kusken några drickspengar. Men kusken kunde franska »le mieux du monde», eftersom han hade franska föräldrar, och detta medförde genast ett mera respektfullt bemötande från adelsmannens håll (RA E 4781, J.G. Oxenstiernas dagbok).
- 25 Se Hammar (1980).
- 26 Beträffande ståndscirkulationen, se Carlsson (1950) och (1962). Gaurt (1975) behandlar också denna fråga när det gäller stormaktstidens hovrättsauskultanter.
- 27 För det svenska skolväsendets historia under perioden, se Sjöstrand II och III:1 av *Pedagogikens historia*, Hollander (1884) och Brandell (1931).
- 28 Bland de tal, betänkanden och förslag som förordade införandet av franska, oftast även andra levande språk, i skolorna eller i vissa skolor, kan nämnas Johan Skyttes tal år 1630 vid invigningen av gymnasiet i Dorpat (Hollander, 1884:301); ett brev från Michael Vexionius till Axel Oxenstierna omkring 1640 (Hollander, 1884:358 n.); Nils Grubb, »Via brevissima ad solidam eruditionem», skriven på 1690-talet (UUB N 1039); »Oförgrifliga tankar huru en nybegynnare i bokvetenskaperna med frukt må anföras till 15 år», år 1720 (Hollander, 1884:438); det tolfte samtalet i Lars Salvius' tidskrift *Tanckar öfver den svenska oekonomien* (1738); Hammar (1758:35); Snellman (1762:20); Silfwercrantz (1762:61); *Walment Förslag rörande et nationellt upfostrings-sätt* (1774); och Wählin, år 1776, utgivet av Wiberg (1954:64-65, 72). Översikter över debatten finns i Nordlund (1921), Staaf-Martin (1922), Löfberg (1949), Sjöstrand III:1 (1961) och Bratt (1977).

2. Hemundervisningen

- 1 UUB R 492:125-26.
- 2 Som exempel på denna typ av instruktioner kan nämnas »Om adelens education» av Magnus Gabriel De la Gardie, år 1668 (RA E 1316) och Johan Ödmans studieplan från 1713 (UUB U 3).
- 3 Originalen av utkastet för dessa föreläsningar finns på RA och en handskrivna kopia på KB (0 44). Arbetet trycktes 1889.
- 4 Se exempelvis Strömwall (1739), Roman (1743), Rambach (1752) och ett kapitel i Kryger (1761).
- 5 Stridsberg (1880:50-51).

- 6 Schück-Warburg III (1927:8).
- 7 Åström (1950).
- 8 RA Kanslergilletts arkiv Vol. 9 c.
- 9 Stridsberg (1880:50-51).
- 10 Falk (1926:116).
- 11 Schück-Warburg III (1927:117-18).
- 12 Nikliborc (1962:10-11).
- 13 *Les Grandes heures de l'amitié franco-suédois* (1964:43); Puaux (1892:2-21); Wrangel (1917:13).
- 14 RA Anglica 531.
- 15 David Gaunt har för mig citerat ett brev från 1642, där hovrättsauskultanten Jonas Petri Bilze begär permission för en tid, därför att
- min värd och herre Mårten Augustinsson [Leijonsköld] nu för fjorton dagar sedan haver handlat med Hennes Majestets fransösiske språkmästare att han och skall informera hans son, min disciplum, uti det fransösiska språket - och benämnde språkmästare genom intet annat än tyska, det min discipulo aldeles obekant är, uttyda kan: varför bemälte Mårten Augustinsson begärer att jag, sin son till hjälp, samma övning bevista skall [...]
- Källan som David Gaunt angav, Hovrättens liber supplicationum 1642, Fol.231, har dock inte hjälpt mig hitta brevet, och Riksarkivets anställda har inte heller lyckats spåra det. Brevet förefaller mig dock alltför intressant för att jag skulle låta bli att ta upp det.
- 16 Hennings (1935:44).
- 17 Uppgifter om Desroches har hittats i RA E 5483 (en rapport om prinsens studier, skriven av hans guvernör Fredrik Sparre) och i RA Biographica D 5 (ett brev från De Chaux, som visar att även Desroches var lektor). De Chaux' funktioner vid hovet anges i Sjöstrand (1941:248, 250). Brev mellan De Chaux och Gustaf IV Adolf år 1794 (RA Kungliga handskriftssamlingen, P:1) visar att kungen fortfarande betraktar De Chaux som sin fransklärare.
- 18 RA E 1659.
- 19 För att ge en föreställning om ett sådant kontrakt, citerar jag det i dess helhet:
- För omsorgen och besväret herr *Isac Blondel* åtagit sig att informera mina barn *Gustaf, Fredrick, och Ulrica* uti franska språket på sätt han bäst vet eller af mig hvarder underrättad, njuter han i mitt hus årligen jemte kost 50 plåtar eller 16 2/3 Rd *Specie* samt egen säng och så wida årstiden tillåter egen kammare utom hvad man eliest kan göra honom till godo. Men om missnöje uppkommer, så wi på enderas åstundan åtskiljas och den utlofvade *Gagen* i mon af tiden honom godt giöras.
Almsta d. 11 Julii 1789. Alexander Funck
Med dena Contract er jag nögd
Isacs Blondel
- (KB L 70:2:4)
- 21 Uppgifterna om Allegres informatorsverksamhet har hittats i ett anonymt brev, daterat den 12 juli 1701, som kritiserar den aktuelle språkmästaren vid universitetet, Andreas Riddermarck, och föreslår Allegre i hans ställe (RA Biographica R 15 Riddermarck).
- 22 Hultin (1910:309-10).
- 23 KB I.s.21:1.
- 24 Såsom Claes Ekeblads föräldrar gör år 1672, då denne är tre år. Resultatet, enligt Ekeblad, blev att familjens barn »blevo mest uppfödde vid det fransyska Språket ...» (KB I.e.13).
- 25 År 1751 skickar till exempel Carl Fredrik Scheffer, då minister i Paris, en viss Madame Bertrand och hennes dotter till Stockholm, för att de skall undervisa kommerserådet Anders Nordencrantz' barn (RA E 3000).
- 26 Mlle Raimon, guvernant till två små flickor Adlerfelt, 8 och 12 år gamla, »importerades» genom förmedling av guvernanten hos Fredrik Sparre, år 1777 (RA E 2956, brev från Betty Jennings till Fredrik Sparre).
- 27 Medlemmarna i den talrika familjen Jacob, som spelade en stor roll som guvernanter, informatorer, lektörer mm. i Fredrik Sparres omgivning och vid hovet, kom till Sverige en efter en för att förena sig med fadern i familjen, Pierre Jacob (RA E 2956). År 1773 skrev Fredrik Sparre i sin dagbok apropå denne:
- [Översättning från franska:] [...] en viss M. Jacob, f.d. åklagare vid överdomstolen i Metz, och flyktig i Stockholm sedan 6 år, på grund av ett utslag mot honom av nämnda domstol, ett utslag fyllt av orättvisor och uppnått genom intriger [...]
(RA Ea Fredrik Sparres samling, Vol.4, blad 4 verso)
- En annan guvernant hos Sparres, Mlle Fayen, var från Liège, men hade kommit till Sverige vid 4 års ålder (*op.cit.* blad 8 recto).
- 28 Mlle Fabre, till exempel, arbetade hos Ebba Bonde 1755-62, hos Höpkens 1762-65 och hos de små flickorna Lewenhaupt från 1765 till åtminstone 1768 (RA Sävstaholmssamlingen I 109 [Vol.131]; Mlle Fayen var först hos Fredrik Sparre och senare hos greve Falkenberg, som vid tidpunkten (1773) hade fyra flickor en en liten pojke (RA Ea Fredrik Sparres samling, Vol.4, blad 78 och RA E 2956); Minette Jacob var först guvernant tre år för Augusta Adlerfelt och kom sedan till marskalk Falcker (*op.cit.* blad 149). Fredrik Sparres döttrar har under 1770-talet tre guvernanter: Mlle Fayen, Jeanette Remy Jacob och sist dennas mor, med samma namn (RA E 2956); flickorna Rudensköld hade en Mlle Laurier år 1774 (RA Ea Fredrik Sparres samling, Vol.4, blad 78) och fick sedan den nämnda Madame Jacob 1776-81 (RA E 2956).
- 29 I sin dagbok förklarar Fredrik Sparre år 1773 varför han inte sökte sig en guvernant bland dem som redan fanns i Stockholm:
- [Översättning från franska:] Alla fransyskor i Stockholm är alltför hemmastadda i diverse ledsamheter och obehagliga ting, som avhandlas inom privatlivet hos oss. Bland dessa personer har en skvallrig ton insmugit sig, som förvisso är avlägsen den belevade ton, som jag vill att mina barn skall uppfostas i. Alla dessa unga fröknars guvernanter gör det ömsidiga umgänget dem emellan till sin huvudangelägenhet och låter för det mesta fräckt den gå före sina elevvers uppfostran. De visar dem språket, det är allt; [...]
(RA Ea Fredrik Sparres samling, Vol.4, blad 5 recto)
- 30 Han skriver i sin dagbok:

[Översättning från franska:] Det enda som oroar mig litet är att jag hade räknat med att finna henne mer bildad än vad hon egentligen är, och det mest förgärliga är att hon inte läser bra ens sitt eget språk, fast hon skriver det ganska bra. [...] Ytterligare en sak är uttalet, hennes är inte bra, hon talar inte ens tillräckligt tydligt.

(RA Ea Fredrik Sparres samling, Vol.4, blad 22)

- 31 Se Ebba Bondes dagbok (RA Sävstaholmssamlingen I 109 [Vol.131]).
- 32 Vid 13 års ålder gav Augusta Adlerfelt prov på en elegant franska i sina brev till sin morbror Fredrik Sparre (RA E 2939). Hon fick förmodligen ingen hjälp med dem, eftersom hennes guvernant vid den tidpunkten var Jeanette Remy Jacob (dottern), vars skrivna franska (jfr ss. 28) var väsentligt mindre korrekt (RA E 2939, E 2956).
- 33 RA Ericssbergsarkivet, Autografsamlingen, Vol.26.
- 34 RA E 3450:141.
- 35 Annerstedt II:2 s.94.
- 36 Det finns naturligtvis också exempel på att man började den här typen av språkinläring vid en senare ålder. Fale Henrik Lohe-Burensköld, född 1739, berättar t.ex. i sin självbiografi, att han fick sin första franska undervisning vid sex års ålder av en viss Jean ? Deuchsy. När han bytte svensk informator 1747, undervisades han i franska av sin fars kammartjänare, Charles Baudin (KB I.b.73). Ofta är det omöjligt att fastställa tidpunkten för en fransk tjänares anställning hos ett speciellt barn och följaktligen hur gammalt barnet då var, som t.ex. när det gäller bröderna Rosenhane, omkring 1650 (Meyer, 1889:598).
- 37 Lundh (1927:106).
- 38 Annerstedt I:259; Hall (1936:13, 17-18).
- 39 Fries (1889:9).
- 40 Kurck (1906:4-9).
- 41 Wrangel (1897:42-43).
- 42 KB I.e.15.
- 43 Trots att han tog lektioner hos den gamle Papi i Uppsala (se sid. 97), anställde den då 16-åriga Carl Tersmeden år 1730 en fransk betjänt, vid namn Poisson (Tersmeden I, 1912:53). Fredrik Sparre verkar ha haft den akademiske språkmästaren själv som hovmästare eller inackorderingsvärd från 1745 (RA E 3044, brev från Raibaud till fadern), och han hyrde en betjänt i Paris, så snart han kom dit, år 1752 (RA Ea Tessinsamlingen, Vol.7, brev den 14/25 augusti 1752).
- 44 Schück-Warburg IV (1927:525).
- 45 KB I.f.5.
- 46 RA Biographica R 8 b.
- 47 Av de sex informatorer som nämns i rapporten om staden Karlskrona år 1803 (se sid. 23), var fem studerande eller studenter och endast en präst, nämligen »studiosus» Eberstein från Lunds akademi, »studenten» C.A. Tholander, »prästmannen» Brink, »studenten» P.K. Hoffström »ifrån Lunds Academi», »studeranden» Olof Jönsen och »studenten» Pehr Syrén. De fem sistnämnda undervisade var och en barn från flera familjer (RA Kanslergillet arkiv Vol.9 c).

- 48 Detta är t.ex. fallet vad beträffar familjen Rosenhane, omkring 1650. Se Hammar (1980).
- 49 På 1780-talet arbetade Carl Fredrik Fallén, student i Uppsala och Lund, som informator i flera familjer, varav två enbart hade döttrar (KB I.f.5). Carl Almgren var 1804 informator för de fyra systrarna Palmstierna, mellan sex och tolv år gamla (RA E 5024, brev från Almgren till Nils Fredrik Palmstierna).
- 50 Denna åsikt uttrycks bl.a. i Thunberg (1787:9-10), i ett »aldraödmjukaste utkast till Skolevärkets förbättring», bland rapporterna från skolorna i Malmö, år 1802 (RA Kanslergillet arkiv Vol.9 c) och i ett »anförande till Skara Consistorii Protocoll rörande Gymnasie- och Skole-ordningen», undertecknat av domprosten O. Westman, samma år (RA Kanslergillet arkiv Vol.9 d).
- 51 Som t.ex. Adolf Göran Mörner gjorde, omkring 1715. Han hade en svensk informator, Elias Grizell, men tog lektioner i tyska, franska, teckning och dans hos andra lärare (RA Esplunda arkiv I:39 F 12).
- 52 De kungliga barnens fransklärare har troligen bl.a. varit Johan Skytte för Gustaf II Adolf (Berg, 1920, Brandell II, 1931:225-27, Hollander, 1884:301-02); Johannes Matthiae för Kristina (UUB N 183); Bengt Baaz, Johan Drake och Johan Rosenhane för Karl X Gustaf (Rosengren, 1913, RA Stegeborgssamlingen, t.ex. E 25, E 58, E 66-67, E 87 och E 206); Andreas Nordenhielm för Karl XII (Carlquist, 1918, och RA K 31), som dock under sin senare informator, Thomas Polus, hade en extra fransklärare (Hollander, 1884:421); Carl Gustaf Tessin för Gustaf III (Hennings, 1935); Jonas Apelblad för Karl XIII och prins Fredrik Adolf (RA K 362).
- 53 Edlund (1954:254, 256).
- 54 Hans elev Edvard presterade ett par år senare en lika god franska som han själv, i sina skildringar från Rom och Konstantinopel, år 1702 (RA Sjöholmsarkivet, Gyldenstolpska samlingen, Vol.12).
- 55 En viss Johan Biurman sökte 1729 en tjänst vid hovrätten i Stockholm och androg då att han studerat juridik, och att han varit hovrättsauskultant, men att han samtidigt fått lov att tjäna sitt levebröd som informator (RA Svea Hovrätt, Huvudarkivet, E IV Biurman).
- 56 Se dedikationen i Wennerberg (1740).
- 57 Sylwan (1896:113-14).
- 58 När man sökte en informator åt den unge Oxenstierna, var det första villkoret att han skulle kunna franska (Schück-Warburg IV, 1927:240). Bergklint hade tidigare varit informator i några borgerliga familjer och hos Samuel Olof Tilas (*op.cit.* s.232). Oxenstiernas dagbok finns på RA i Tosterupsamlingen.
- 59 RA Esplunda arkiv I:128.
- 60 Schück-Warburg IV (1927:260-61).
- 61 Jag har tyvärr inte kunnat finna det brev, som Schück-Warburg anspelar på. Kellgren arbetade som informator i olika familjer till 1780.
- 62 RA E 5010.
- 63 Eurén (1927:25-26).
- 64 UUB X 260 m.

- 65 Uppgifterna om Falléns franska utbildning är hämtade ur Fallén (1914:VI) och KB I.f.5. För fler detaljer om denna utbildning, se sid. 73, 84, 156 n 93.
- 66 Wieselgren 9 (1837:55).
- 67 UUB X 252.
- 68 Pojkarna Gyldenstolpes övningar och koncept finns på RA Ericssbergsarkivet, Ulrik, Nils och Gabriel Evert Gyldenstolpes papper, Vol.2, och Nils' historia på RA Sjöholmsarkivet, Gyldenstolpska samlingen, Vol.19.
- 69 År 1748, vid åtta års ålder, studerade Carl Bonde 8 ½ timme om dagen (RA Sävstaholms-samlingen I, 106 [Vol.60 ½]), och år 1800 arbetade Adam Nordenskjöld, fem år, sin ABC-bok sex timmar om dagen (RA E 4918 b). Omkring 1750 hade brodern och system Macklier, Johan Wellanders elever, en arbetsdag på fem timmars lektioner, när de var sju och nio år gamla (Levertin, 1896:66), medan professor Carl Aurivillius satte upp en studieplan på nio timmar dagligen, förmodligen för något äldre elever (Hall, 1936:59-61). Vad franskundervisningen beträffar, rekommenderade Aurivillius åtta timmar i veckan (sid. 60-61) och författaren till barnen Mackliers instruktion nästan två timmar om dagen (Levertin, 1896:66). Barnen Klinckowström studerade franska sex timmar i veckan, plus skrivövningar (RA E 4405; jfr sid. 36). Barnen Nordenskjöld hade 4-8 timmar franska i veckan under cirka fyra år (RA E 4918 b). I sin dagbok från 1730-31 säger Sven Rosén inte hur mycket tid hans elever, baronerna Stael von Hofstein, ägnade åt franska, men de läste franska texter nästan varje dag, och en läxa på 18 sidor franska åt gången var inte ovanligt (Rosén, 1948).
- 70 Dessa uppgifter, som för övrigt är litet osäkra på grund av att jag ibland omöjligt kunnat tyda stilen, har hämtats ur ett manuskript med rubriken »Instruction til mina barns undervisning» i Thure Leonard Klinckowströms arkiv (RA E 4405). Baron Klinckowström var gift med grevinnan Hedvig Eleonora von Fersen, och de fick en dotter och tre söner mellan 1775 och 1781 (Eigenstierna).
- 71 Baronerna Staël von Holstein, t.ex., måste ha börjat sina franskstudier långt före 1730, då de var 11 och 13 år gamla (Rosén, 1948). Barnen Macklier var sju och nio år då Johan Wellander blev deras informator, år 1755 (Levertin, 1896:65). Omkring 1800 började de två äldsta av Otto Henrik Nordenskjölds fem söner att studera franska vid nio och åtta års ålder, men den tredje började inte förrän vid 11 års ålder och den fjärde hade inte ens börjat vid den åldern (RA E 4918 b).
- 72 Klingspor I (1876:23-24).
- 73 Se t.ex. *Stockholms Wekoblads* från mitten av 1700-talet, med dess supplement *Politie- och Commerce Tidningar*.
- 74 RA Sävstaholms-samlingen I, 106 [Vol.60 ½].
- 75 Se Hammar (1980).
- 76 Fries I (1895:203).
- 77 Schück-Warburg IV (1927:542).
- 78 KB I.p.8 a.
- 79 Rosenhane (1763:560).
- 80 Fries I (1895:223).

3. Skolorna

- 1 Uppgifterna om denna skola har hämtats ur Murberg (1808), Bovallius (1842), Hollander (1884:338-43), Sjöstrand (1941:229-32) och Sjöstrand II (1965:258-59).
- 2 Några »skolor» med adliga elever hade existerat även tidigare, men de var mycket tillfälliga och av en strängt privat karaktär. Se t.ex. sid. 50, 55.
- 3 Bovallius (1842:5).
- 4 Matthiae (1926:60, 71).
- 5 Se Jacobson (1935), Sjöstrand (1941:240-60), Sjöstrand II (1965:262-64) och III:1 (1961:210-12).
- 6 När Destains lön drogs in 1739, bekostade pagerna själva sin undervisning (Jacobson, 1935:197). En anonym page antecknade 1697 i sin almanacka att språkmästaren Papi (se sid. 96-97) började undervisa honom den 19 april (KB I.x.5). Fäkt- och dansmästarna var också ofta fransmän, av namnen att döma, och kan ha förmedlat undervisning även i franska.
- 7 Sjöstrand (1941:250; 244 n.2).
- 8 RA Biographica P 23.
- 9 RA Biographica B 3.
- 10 Schück-Warburg III (1927:535-37).
- 11 »[...] en så betydelsefull tjänst som att bidra till att uppfostra den lysande ungdom, som har äran att ofta närma sig Er Irliga person» (RA Biographica L 7 b).
- 12 Hall (1935:10).
- 13 Sjöstrand (1941:248).
- 14 Se närmare Hammar (1980). Manuskriptet finns på KB, accession 1979/107.
- 15 RA E 2956.
- 16 RA Biographica J 1.
- 17 KB I.85. Närmare detaljer om De Chaux' undervisning av Gustav IV Adolf finns i Hammar (1980).
- 18 Denna skolas verksamhet är beskriven i Sjöstrand (1937) och Sjöstrand (1941:340-74).
- 19 Ett annat modernt språk undervisades vid skolan, nämligen engelska, men i avsevärt mindre utsträckning än franska (en slutsumma på 8 veckotimmar under hela skolgången), och efter 1770 var det bara sjökadetterna som fick undervisning i detta språk.
- 20 Sjöstrand (1937:134).
- 21 J.A. Nollet, *Leçons de Physique Expérimentale*. Paris 1749-1756; Amsterdam 1754-1764 (Sjöstrand, 1937:136).
- 22 Mer om denna undervisning finns att läsa i Hammar (1980).
- 23 Sjöstrand (1937, bilaga 9).

- 24 Beträffande hans metod, vet man ovanligt mycket om den. Se bl.a. Sjöstrand (1937:161–62) och Hammar (1980).
- 25 Mer om denna skola i Sjöstrand (1941:509–34).
- 26 RA Kanslergilletts arkiv, Vol.9 d.
- 27 Beträffande denna akademi, vars existens man har betvivlat, se Sjöstrand (1941:232–37).
- 28 Se Sjöstrand (1941:540–47).
- 29 Sjöstrand (1941:330).
- 30 Sjöstrand (1941:270).
- 31 Man kan läsa om krigsakademien i Lefrén (1824), Gertz (1930), Wennerström (1936), Ekstrand (1937) och Sjöstrand (1941:562–66).
- 32 Wennerström (1936:297).
- 33 RA Kanslergilletts arkiv, Vol.9 c.
- 34 Stridsberg (1880:50).
- 35 Sjöstrand III:1 (1961:182).
- 36 RA Kanslergilletts arkiv, Vol.9 c. Det finns fler exempel: I mitten av 1700-talet uppgav läraren i den s.k. apologistklassen i trivialskolan i Jönköping, att det fanns 16 privata »pedagogier» i staden. Han hade därför blivit utan elever. (Elmgren, 1975:157).
- 37 Den förhållandevis rika dokumentationen av denna kategori skolor i Stockholm omkring 1802 beror på en rundfråga som Stockholms konsistorium ställde till församlingarna vid denna tidpunkt.
- 38 Dessa skolor, som är så intressanta ur franskundervisningens synpunkt, har, som redan nämnts, lämnat få spår efter sig, delvis av samma skäl som den bristande informationen om guvernanternas verksamhet (jfr sid. 27 och 37). Carl Bonde och Fredrik Sparre har givit de fyligaste beskrivningarna, och de avser Martinaud-Bourgoin (nr 55), respektive Chatillons (nr 60) pensioner (RA Sävstaholmssamlingen I, 106 [Vol.60 ½]:5–8; RA Ericssberg-arkivet Fredrik Sparres samling Vol.4 Dagbok 1773–1775: blad 1–2, 27 och 50).
- 39 De skolor som upptas i denna förteckning är de privata skolor som tillhandahållit undervisning i franska under perioden fram till 1807 eller som, av allt att döma, torde ha gjort det. Om det är möjligt att fastställa huruvida eleverna bott utanför eller inom skolan har detta angivits.
- 40 Årtalen är ofta mycket osäkra. Det första årtalet, vilket bestämt skolans plats på förteckningen, är ofta det enda konstaterade året för skolans existens. Ett begynnelseårtal, följt av ett horisontalt streck, men utan ett avslutande årtal, betyder att skolan fortfarande var i verksamhet 1807, den bortre gränsen för föreliggande undersökning.
- 41 Denna kolumn avser att ge tillgängliga uppgifter om eleverna. En siffra anger antalet elever i medeltal eller vid en speciell tidpunkt. Ibland är det bara elevernas kön som är känt eller namnet på en enda elev.
- 42 När ingenting annat anges, gäller uppgifterna endast franskundervisningen. Så långt det är möjligt, har ordvalet i rapporten, studieplanen el.dyl. bibehållits. Först redovisas förekomsten och omfattningen av undervisningen (vtr = veckotimmar) och använda metoder, så läroböcker och sist lärare i franska (i halvfet stil). För ytterligare detaljer beträffande metoderna, se Hammar (1980).
- 43 Med (W) har jag velat markera, att källan i fråga anvisats mig i Albert Wibergs samling på Riksarkivet (bunt 48).
- 44 Beträffande citerade läroböcker, se Hammar (1980), främst specialbibliografien. Aisopos' fabler fanns sedan 1750 utgivna på franska i Des Pepliers grammatik, som under 1700-talets andra hälft kom ut i 7 upplagor.
- 45 Innebörden av termen »explikation» finns utredd i Hammar (1980).
- 46 Dessa ofta använda läroböcker i franska är närmare bestämt den i not 44 nämnda grammatiken av Des Pepliers och Fénelon, *Les aventures de Telemaque fils d'Ulysse*, utgiven i Sverige med svenska noter 5 gånger mellan 1743 och 1802.
- 47 Jeanne Marie Le Prince de Beaumont, *Magazin des enfans*, utgiven 3 gånger 1775–1795.
- 48 David Etienne Choffin, *Amusemens philologiques*, icke utgiven i Sverige, men väl i Tyskland. De första historierna publicerades dock i Sverige under titeln *Amusemens des jeunes etudians pour apprendre le françois*, år 1791.
- 49 Johann Amos Comenius, *Orbis sensualium pictus*, med den franska titeln *Le Monde visible*, utkom i latin-svensk-fransk upplaga i Sverige 1775 och 1796.
- 50 *Du spectacle de la nature* var förmodligen den text som ingick i Stridsbergs grammatik (4 upplagor 1793–1805), ett utdrag ur Fénelons *Demonstration de l'existence de Dieu*.
- 51 En viss Marguerite de la Caze, »en dam som flytt från Paris på grund av religionen», bad 1725 kungen om tillåtelse att upprätta en skola för unga högtäta flickor efter modell av Mme de Maintenons St Cyr (RA Åmnnessanlingarna, Handlingar rörande skol- och undervisningsväsen Vol.4). Enligt Albert Wiberg är det möjligt, att det är hon som införde annonserna om denna skola (Wiberg, 1950¹:397).
- 52 »[...] comme Elle etoit mal chez la françoise [...]»
- 53 »[...] la meilleure Pension pour des Enfans de l'Age des miens qu'il y ait à trouver à Stockholm.»; »Tapissier du Roy»; »[...] des petites scenes de Comedie».
- 54 Pierre Jacob Minettes far, försökte flera gånger öppna en fransk skola, men ser inte ut att ha lyckats (RA E 2956, brev från Minette J. 30.12.1773, brev från Pierre J. 17.1.1770, 18.8.1775; RA Ea Fredrik Sparres samling, Vol.4 blad 181, 189–90).
- 55 År 1760 kom Carl Bondes morfar Fredrik Trolle från landsorten till Stockholm inkom för att sätta in ett annat barnbarn, en gosse på 4 år, i en pension hos en fransyska (RA Sävstaholmssamlingen I 106 [Vol. 60 ½]). I Dagligt Allehanda klagade 1782 en förälder över att inte ha tillräckligt med pengar för att skicka sin dotter till en pension i Stockholm, för att hon skulle lära sig franska, kristendom »och andra Fruntimmers slöder» och undrar om inte ett »alfvarsamt och hederligt Fruntimmer» skulle kunna flytta till Örebro och öppna en pension (Nilsson, 1973:297).
- 56 I KB:s exemplar av denna grammatik finns anteckningen: »Je commence d'aller dans [l'] ecole Françoise auprès Mons. Anguelin le 16 Octobre 1749» [»Jag börjar gå i den franska skolan hos herr Anguelin den 16 oktober 1749»].
- 57 Thenstedt (nr 5) nämner inte Des Pepliers, men talar om grammatikstudier och Aisopos' fabler. Dessa fabler fanns i Des Pepliers grammatik från och med andra upplagan, men inte i någon annan lärobok. Enligt företalet i *Schulbuch für die ersten Anfänger in der Deutschen, Lateinischen und Französischen Sprache*, osv., en lärobok som förmodligen gavs ut med tanke på den tyska församlingsskolan i Stockholm (nr 12), ser Des Pepliers ut att ha varit den grammatik som använts vid sidan av *Schulbuch* i denna skola.

- 58 Carl Stridsberg, t.ex., i skolorna nr 7 och 12, var författare till den ofta nämnda grammatiken, som kom ut första gången 1793 och genast blev Des Pepliers' stora konkurrent; Wilhelm Julius Leche (nr 8) utnämndes genast till akademisk språkmästare i Lund och hans efterträdare vid skolan, Johan Henrik Denell, hade just uppehållit den tjänsten (jfr sid.102); Vilneuf (nr 57) hade en god rekommendation; Christopher Knöppel (nr 62) och Joseph Louis d'Aries (nr 64) var författare till läroböcker i franska. De angivna lärarna vid Thenstedts skola (nr 5) verkar ha kunnat fylla sin uppgift väl; är L'Anglois, som bara undervisade i uttal, »språkmästaren» Alexander Langlois, som benämns så både i franska lutherska kyrkans register (Serfass, 1924:55-56) och i en bouppteckning från 1782 (SSA Bouppteckningar)? Bellefroid förberedde 1770 en fransk grammatik och en fransk vokabelsamling (Hall, 1935:13); år 1773 kom två anonyma arbeten ut av samma författare, *Genväg at lära fransyska språket utan informator* och *Vocabulaire françois-svedois et svedois-françois*; var det Bellefroid som låg bakom dem? Guillaume och Dominique Rémy Jacob (nr 34 och 41) var söner till Pierre och Jeanette Rémy Jacob (se sid. 27-29 + noter).
- 59 Nr 5, 14, 15, 18, 33-34, 37, 41, 49, 53-55, 57-60, 63-65.
- 60 »Fransk språkmästare i Stockholm». Det gällde Bartholomée Pourel de Hatrize, jfr sid. 42 (Schefferus, 1680:300).
- 61 Jfr sid. 46.
- 62 De flesta annonser som erbjöd franskundervisning i tidningen under de nämnda fyra åren gällde hemundervisning (jfr sid. 23).
- 63 År 1781 61,7 %, år 1791 53,4 %, år 1801 54,2 % och 1811 64,3 % per tiotal år, räknat på två år av tio. I absoluta siffror, som erhållits på samma sätt, var de »franska» annonserna 42 år 1781, 39 år 1791, 103 år 1801 och 164 år 1811 (Kaleen, 1952:384-85).
- 64 Kaleen (1952:345).
- 65 Kaleen (1952:385 n.) och *Dagligt Allehanda* 6.9.1772 (W). Beträffande Pierre Jacob, se sid. 27 + noter samt not 54 detta kapitel. Devilleneuve kan kanske vara den Joseph Pallon Villeneuve, som står antecknad som språkmästare i franska lutherska kyrkans register (Serfass, 1924:73).
- 66 *Dagligt Allehanda* 2.2.1802 (W) och Kaleen (1952:385 n.).
- 67 Uppgifterna i denna inledning om skolans organisation, antalet elever och lärare och den sociala fördelningen har huvudsakligen hämtats ur Sjöstrand II (1965:192-213), III:1 (1961:134-50, 162-66) och ur Lüdeke VII (1793:250-57).
- 68 Denna företeelse har hittills varit mycket sparsamt utforskad, men kommer att beskrivas i ett arbete av Magnus von Platen, »Privatinformation i skolan». Förekomsten av dessa icke redovisade extraelever kan kanske också vara en förklaring till det ringa antal officiella elever per lärare i gymnasieerna (jfr sid. 69).
- 69 Se t.ex. rapporten från Falköpings skola, omkring 1800 (RA Kanslergilletts arkiv Vol.8).
- 70 Se t.ex., för Härnösands gymnasium, år 1797, Löfberg (1949:346) och, för Växjö gymnasium, Pehr Ahlströms rapport, år 1799 (RA Kanslergilletts arkiv Vol.8).
- 71 Mycket snart blev de privata lektionerna en institution vid de offentliga skolorna p.g.a. lärarnas mycket blygsamma löner. Man kan t.ex. se hur de officiella och de privata lektionerna varvades under dagen i Örebro skola år 1630 (Karlson, 1899-1900 III:XXXVIII-XL). Mycket senare, år 1799, verkar situationen ha varit densamma. Rektor P. Söderberg vid Karlshamns trivialskola skrev det året i en rapport:

De lefwande språken äro ifrån vår Schola icke uteslutne. De läras likväl privatim, utom hvilken Undervisning det för Lärarne wore omöjeligt at subsistera wid en Schola, där den publique Lönen är så uselt liten, at icke en gång blotta födan till middagen därföre kan ärhållas.

(RA Kanslergilletts arkiv Vol.8)

- Men denna nödvändighet att genom privatlektioner skaffa sig livets nödtorft kunde även vara till förfång för franskstudier. Rektor M. Stoltz vid Helsingborgs trivialskola beklagade i sin rapport från 1803, att lärarna p.g.a. påtvingad privatundervisning inte hann med annat än de ämnen han just räknat upp. »De så högst nödvändiga lefwande språken, hvarförutan en Yngling alltid förblifver en Fremling både i den lärda och den medborgerliga werlden», kunde alltså inte utläras (RA Kanslergilletts arkiv Vol.8). Sven Hof berättar däremot, att han omkring 1740 gratis undervisade ett stort antal av sina elever vid gymnasiet och trivialskolan i Skara (Hof, 1949:57).
- 72 För att få en föreställning om den omfattande slumpmässiga och oorganiserade privata undervisning som bedrevs vid de offentliga skolorna kan man läsa Magnus von Platens ovan nämnda arbete. Huruvida denna undervisning rapporterades i någon form är många gånger lika godtyckligt. Förteckningen ger snarast ett smakprov på vad som möjligen kan ha varit den mest organiserade undervisningen.
- 73 Efter läsning av Magnus von Platens arbete blir frågan om ersättning både mer nyanserad och intressant, men också svårare att försöka beskriva i kolumner. Ersättningen kunde t.ex. bestå av kost och/eller logi i elevens hem eller av att modern skötte lärarens tvätt, den kunde utlovas, men inte utbetalas osv. Dess roll som reglerare av lärarnas låga löner framstår i det arbetet som så betydelsefull att man undrar om trögheten när det gällde att modernisera läroplanen delvis kunde bero på lärarnas rädsla att förlora dessa nödvändiga extrainkomster.
- 74 Fördelningen av skolorna efter stift är huvudsakligen gjord efter Lüdeke VII (1793:250-57). Tidsintervallerna är bestämda för att ge största möjliga överblick och har delvis givits själva genom att få ändringar inträtt inom gränsområdena. 1700-talets intervaller sammanfaller grovt med det stora nordiska kriget och frihetstiden, Gustaf III:s regering och slutet av den gustavianska tiden.
- 75 Dorpat, i Estland, tillhörde inte längre svenskt territorium.
- 76 Hollander (1884:321); Brölén (1893-96:35).
- 77 *Essai pour aprendre facilement et en peu de tems la langue françoise* (1744). Se Hammar (1980). Att Eklund var lärare vid Strängnäs' gymnasium framgår av Fehr (1884:5).
- 78 Schönberg (1770:73).
- 79 RA E 9408.
- 80 Ehrenström I (1882:8).
- 81 KB I.f.5; Tegnéer II (1923:360).
- 82 RA E 5355.

4. Universiteten

- 1 Uppgifterna till denna inledning har främst hämtats ur Sjöstrand II (1965:66–69, 125–31, 222–27), III:1 (1961:215–32), Åström (1949) och Samzelius (1950). Närmare detaljer för varje universitet finns i Annerstedt I–III:2 (1877–1914), Weibull–Tegnér I–II (1868), Rosén (1968), Heikel (1940), Bergman (1932) och Seth (1952).
- 2 Se t.ex. drottning Kristinas ord 1649, att ungdomen borde ha tillfälle att lära i Sverige det som måste läras (Hollander, 1884:423); Olof Verelius' åsikt på 1660-talet om för tidiga och kostsamma resor (Hall, 1936:35–36); och prästerståndets önskan att locka den adliga ungdomen till Uppsala före peregrinationen (Göransson, 1951:25).
- 3 Jfr isynnerhet de två tal på latin, som hölls av de franska språkmästarna Cujacius (1657) och Teppati (1671).
- 4 Levertin (1896:26).
- 5 Almqvist (1936:23).
- 6 Beträffande de franska språkmästarnas löner i Uppsala, se Annerstedt I (1877:367), II:1 (1908:68, 250, 335), II:2 (1909:94–97), III:2 (1914:121–25), Taube (1963:20), UUB U 65 p och U 40:70.
- 7 Förfarandet att tilldela professuren i matematik den franske språkmästarens lön och den strid som så småningom blev följden beskrivs i detalj i Bratt (1974). Så här uttryckte en elev sina åsikter om situationen 1701 (han vill visa hur dåligt han kan franska p.g.a. Riddermarcks undervisning):

L'hardiesse que je prens d'importuner votre excellence, c'est pour la témoigner mon peut de capacité, ex L'imperfection que j'ai dans la langue française, quoi que sa ne consiste pas de la bonne volonté que j'ai de l'apprendre, mais des fautes de celui qui me le doit enseigner, c'est a dire monseigneur que monsieur Riddermark en a besoin lui même d'en apprendre, quoi qu'il se imagine d'estre fort bon informateur [...] (RA Biographica R 15).

[Tillrättalagd översättning av innehållet] Jag dristar mig att besvara Ers Excellens för att vittna om mina bristande kunskaper i det franska språket. Denna ofullkomlighet beror dock icke på att jag varit ovillig att lära mig det, utan på oförmågan hos den som är satt att undervisa språket, dvs. herr Riddermarck, vilken själv skulle behöva undervisning, fast han inbillar sig vara fasligt god lärare. [...] (RA Biographica R 15)
- 8 Dessa strider kommer att behandlas vid varje enskild språkmästare (sid. 96–99). Se även Annerstedt III:2 (1914:15–16, 121–25), UUB U 40:70 och U 65 p.
- 9 Ibland förefaller bannlysningen ha varit den först vidtagna åtgärden. I ett brev till stadens råd 1764 bad konsistoriet att en konkurrent till Raibaud skulle förvisas från staden »som tillföre i slikt fall varit wanligt» (UUB U 65 p, blad 69).
- 10 Annerstedt III:2 (1914:121).
- 11 Annerstedt III:2 (1914:124–25).
- 12 Annerstedt II:2 (1909:97) och UUB U 40:70 sid. 66–70. Beträffande exercitiehuset, se bl.a. Lundh (1927) och Taube (1963).

- 13 I Canters fullmakt 1664 sägs uttryckligen, att han har rätt till lön efter stat och 2 riksdaler i månaden av varje »escolier» (Annerstedt II:2, 1909:95 och UUB U 40:70 s.52). Den fastställda summan per månad och elev var 1794 densamma, men man föreskrev också att undervisningen skulle omfatta 16 timmar i månaden (UUB U 40:70 s.19).
- 14 Bl.a. Erik Eklund, i sin *Uppfostringsläran* (1746), se sid. 107.
- 15 Eleverna som tagit lektioner av de Courcelles, språkmästare i Uppsala utan lön 1679, kunde t.ex. lämna staden utan att betala (UUB U 40:70 s.56). Trots att Papi, i samma stad, beviljats ett ordentligt tillägg till lönen av drottningen, klagade han 1738 på att han inte kunde leva enbart på sin lön, då hans elever hade övergivit honom p.g.a. hans ålderdom (ibid. s.75).
- 16 Vid Teppatis utnämning 1671 bestämdes att han skulle ge offentliga lektioner (UUB U 40:70 s.37). Omkring 1720 försökte man i båda de större universiteten reglera exercitiemästarnas skyldigheter. Dessa borde ge gratis undervisning 2 gånger i veckan, onsdagar och lördagar och under 1 timme varje gång (UUB U 40:70 s.9; Bratt, 1974:105). En kunglig befallning 1750 och nya uppmaningar från universiteten i Uppsala 1785 att exercitiemästarna skulle hålla offentliga föreläsningar leder dock till misstanken att bestämmelserna från 1720-talet inte efterlevdes (UUB 40:70 s.13 och 17). Uppgifter om språkmästarnas undervisning finns i föreläsningsskatalogerna för Uppsala och Lunds universitet fr.o.m. 1765 respektive 1766.
- 17 UUB U 65 p blad 62–68.
- 18 LUA E XIVa:2–3.
- 19 RA Kanslerämbetets för Uppsala universitet arkiv, vol.F 1:9–14.
- 20 Kleberg (1958:127–28) anmärker att titeln professor även användes när det gällde Papi i några universitetshandlingar mot slutet av dennes liv, men Annerstedt säger att Papis ansökan om denna titel inte beviljades (III:2, 1914:122). Han hade likväl sedan 1719 utverkat för sig personligen en högre rang än de övriga exercitiemästarna (Annerstedt II:2, 1909:97).
- 21 Stokade prövades 1639 »som vanligt» av konsistoriet i Uppsala och gav en redovisning för sitt arbete (»Gallus examen ordinarium subibit reddetque rationem sui laboris», Annerstedt, bihang 1, 1877:365) och Du Cloux visade sig »färdigh» och fick räkna som merit att han givit ut en fransk grammatik 1646 (UUB U 65 p blad 12). År 1670 genomgick Du Cloux en granskning för att få språkmästartjänsten i Åbo (Puolakkainen, 1932:230). Leche prövades 1786 i Lund av två professorer och av en tidigare språkmästare, Kraak (Bratt, 1973:30).
- 22 Annerstedt, bihang 5 (1913:159).
- 23 På 1660-talet medgav Olof Verelius, då han sökte förhindra en för tidig peregrination, att det fanns bättre lärare i franska och italienska i utlandet, men försäkrade att de i Uppsala i alla fall var tillräckligt dugliga för att ge de grundläggande kunskaperna, och det som fattades i övning, kunde man snabbt ta igen då man kom så långt som till resorna (Hall, 1936:36). Beträffande motstridiga uppgifter, se t.ex. de biografiska anteckningarna om de Courcelles, Papi och Raibaud i Uppsala (sid. 95–98).
- 24 Även andra lärare mer eller mindre knutna till universiteten som vikarier, tillförordnade språkmästare eller docenter, gav ut läroböcker. Det är troligt att Lunds dansmästare, Jean Colmart var författare till en samling små texter, *L'école pour rire*, som kom ut omkring

1700. Weduwar, vikarie i Uppsala efter Papis död, skrev en beskrivning av det franska uttalet 1740, som skulle utgöra en del av Des Pepliers' grammatik fr.o.m. upplagan 1750. J.C. Sjöbeck påstod sig att vid Uppsala akademi ha »practicerat» metoden att lära de franska artiklarna, som han redogjorde för 1759. Docenten i Lund, H.F. Sjöbeck, gav 1799 ut texter att översätta till engelska, franska och tyska. Bunth, likaledes docent i Lund, gav ut texter för läsning under 1790-talet och en fransk grammatik senare. En professor i värtalighet, Johan Lundblad, som förmodligen gav privatlektioner i franska, gav 1791 ut, på eget tryckeri och egen bekostnad, en del av Choffins *Amusemens philologiques*, vars popularitet redan konstaterats (kap. 3 n.46). Se Hammar (1980).
- 25 Rudbeck I (1893:44).
- 26 UUB U 40:70 s.56.
- 27 Hultin (1910:309-10).
- 28 I ett av breven från konsistoriet under striden mellan Papi och Chef de Ville fick den senare tillstånd att undervisa franska endast om Papi inte kunde ta emot alla som ville lära sig franska, eftersom Papi inte kunde tillgodose fler än högst två eller tre per timme (RA Biographica P 7).
- 29 UUB U 65 p blad 60 verso.
- 30 Fallén (1914:47).
- 31 LUA E XIV a:2-4.
- 32 RA Kanslerämbetets för Uppsala universitet arkiv, vol. F 1:9-16.
- 33 Bratt (1977:56-57); RA Kanslerämbetets för Uppsala universitet arkiv, vol. F 1:9-16.
- 34 UUB U 65 p blad 12.
- 35 LUA E XIV a:2-3.
- 36 RA Biographica P 7, Jfr n. 28.
- 37 Om Uppsala, se UUB U 40:70 s.9; om Lund, Bratt (1974:105); om Åbo, Consistorii Academici Aboensis Protokoll XI (1945:493). Under vårterminen 1772 gav Kraak offentliga lektioner fyra gånger i veckan, eftersom han inte fick åhörare till motsvarande engelska lektioner (LUA E XIV a:3). År 1640 talade man i konsistoriet i Uppsala om att förmana Stokade att föreläsa »ordinarie» en timma om dagen »det han mästedeels försummat haft» (Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter rörande Uppsala Universitet. C. Organisation och historia. Vol.18:2 s.290). Det är dock osäkert om en så pass omfattande offentlig undervisning någonsin ägt rum.
- 38 Se Bratt (1977:53). Den omständigheten att vissa elever, »jungfrun» och barn, krävde att språkmästaren kom hem till dem, togs t.o.m. som ett argument i språkmästarstriden i Lund 1703. Det vore inte passande för en professor i matematik att uppsöka eleven (Bratt, 1974:119 och 123-24). Det var också det argumentet konsistoriet i Uppsala använde 1730 för att tillåta Chef de Ville att undervisa dem som p.g.a. kön eller ålder inte kunde uppsöka Papi i hans »kammare», och han var för gammal för att uppsöka dem (UUB U 65 p blad 46-47).
- 39 Bratt (1974:105); Consistorii Academici Aboensis Protokoll XI (1945:493).
- 40 Uppsala universitets konsistorieprotokoll i Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter rörande Uppsala Universitet. C. Organisation och historia. Vol.18:2 ss.290, 295 och 313.
- 41 Taube (1963:11-18). Åminstone på äldre dagar, verkar inte Papi ha rört sig därifrån, jfr n. 38.
- 42 Uppsala universitets konsistorieprotokoll i Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter rörande Uppsala Universitet. C. Organisation och historia. Vol. 18:3 s.123.
- 43 Ibid. Vol.18:20 s.173.
- 44 Ibid. Vol.18:9 s.78.
- 45 Föreläsningsskataloger, Uppsala.
- 46 Om metoderna och betydelsen av termen »explication», se Hammar (1980).
- 47 L'Ecluses metod 1737, att låta eleverna läsa och explicera, medan han rättade efter hand (jfr sid. 105), ansåg konsistoriet i Åbo vara tillräcklig (Consistorii Academici Aboensis Protokoll XIII, 1952:529), medan konsistoriet i Uppsala inte var nöjd med La Bourdonnière, år 1785, eftersom han bara undervisade i explikation (Annerstedt III:2, 1914:125).
- 48 Den viktigaste litteraturen och de viktigaste källorna vad gäller universiteten och de franska språkmästarna är, beträffande Uppsala Annerstedt (1877-1914), Högberg (1926), Kleberg (1939), (1952) och (1958), Lundh (1927), Taube (1963), Uppsala universitets konsistorieprotokoll i Acta Universitatis Upsaliensis, etc. Vol.18:1-22 (fram till 1699), RA Kanslerämbetets för Uppsala Universitet arkiv, vol. F 1:9-16, UUB U 40:70 och UUB U 65 p; beträffande Lund Bratt (1973), (1974) och (1975), Rosén (1968), Weibull-Tegnér (1868) och LUA E XIV a:2-4; beträffande Åbo Bilmark (1771), Consistorii Academici Aboensis Protokoll XI-XIII (1945-1952), Heikel (1940), Hultin (1906) och Puolakkainen (1932); beträffande Dorpat Bergman (1932) och Tartu (1927); och beträffande Greifswald Besthorn (1956) och Seth (1952). Om uppgifterna i fortsättningen är hämtade ur någon av ovannämnda källor för respektive lärosäte, kommer källan av praktiska skäl inte att anvisas annat än i undantagsfall.
- 49 Brev från Andreas Salamontanus 16.4.1638 (RA 4428).
- 50 Cujacius (1657).
- 51 Om detta bibliotek, se Högberg (1926) och Bäckvall (1975). Den sistnämnde har efter de handskrivna anteckningarna i böckerna dragit slutsatser angående Cujacius' uttal, som han tror var sydfranskt och arkaiskt.
- 52 Lundh (1927:129).
- 53 Acta Universitatis Upsaliensis, etc., vol. 18:2 s.313.
- 54 Det förekommer en viss förvirring beträffande hans namn: de Cloux (Annerstedt, Taube, Lundh), de Cloue (konsistorieprotokollen), t.o.m. Le Dué (Taube); Andr. (Hammar-sköld, 1817) och Andreas (Schefferus, 1680). Företalet i hans grammatik är dock undertecknat A. du Cloux och *Tabula terminationum nominum* Alex. du Cloux. (1651). Det är frestande att förbinda detta namn med språkmästaren Claus vid Collegium Illustre år 1626 (se sid. 41).
- 55 Puolakkainen (1932:230).
- 56 Hagberg (1886:54) talar om en viss Gerdt Lauter, som bör vara densamme.
- 57 »[...] genre du libraire françois Jacques Morel»; »[...] la charge, qu'un autre nommé de Cloux a negligé depuis un an». (UUB U 40:70 s.52).

- 58 År 1668 en fransk översättning av *Il pastor fido* av Guarini, och år 1679 (en andraupplaga av Nürnberg, 1666?) en fransk och italiensk översättning av *Orbis sensualium pictus* av Comenius, bägge i Nürnberg.
- 59 Teppati (1671).
- 60 Rudbeck (1899:141).
- 61 KB I.x.5.
- 62 Kleberg (1958:123).
- 63 I mycket fri översättning:
Om ni tycker jag häruti tar mig ton,
Giv mig i stället mer i pension!
Ty jag föredrar bli, fast jag lärt små prinsessor,
Rik mäster i språk framför fattig professor.
- 64 Brev från Raibaud till Fredrik Henrik Sparre (RA E 3044).
- 65 UUB U 65 p blad 60–61. De namngivna eleverna, en från varje nation, var alla ofrälse. Se även sid. 89. Beträffande metoden, se Hammar (1980).
- 66 KB I.s.21:1 s.23; UUB U 40:70 s.15.
- 67 1767–1771: »Jacobus Franc. De la Bourdonnière, Linguae Gallicae magister, hujus linguae facultatem, legendi, scribendi confabulandique copia, studiosis adcurate & fideliter impertiet.»
1774–1807 (med små variationer): »Jacobus Franc. de la Bourdonnière, Linguam Gallicam addiscere cupientibus, sua opera, inserviet.»
- 68 KB I.f.5.
- 69 En extra språkmästare erhöll pengar från universitetet 1687, en professor i filosofi, Erland Lagerlöf, påstod sig ha givit gratislektioner 1689–1703. Dansmästarna Louis de Creaux och Jean Colmart ser ut att ha tjänstgjort som språkmästare också. Allegre tillbringade tre år i Lund innan han utnämndes till språkmästare 1703, och det ansågs då att han redan givit goda prov på sin undervisningsförmåga i Lund.
- 70 RA Biographica R 15 (Andreas Riddermarck).
- 71 En matematikstuderande i Lund i början av 1740-talet, Laurentius Gumaelius, kopierade 1744 ett »Collegium Gallicum editum et Conscriptum a Domino Pellegrino» (UUB R 466).
- 72 För närmare upplysningar om undervisningen ur metodisk synpunkt, se Hammar (1980).
- 73 Serfass (1924:51).
- 74 Serfass (1924:42).
- 75 En av de tillfrågade studenterna som avgav vittnesmålet var Pehr Kalm, sedermera en av Linnés främsta lärjungar. Vad beträffar L'Ecluses kompetens, började Carl Fredrik Mennander, inskriven i Åbo 1728, inte ta lektioner i franska förrän han kom till Uppsala universitet 1733 (KB I.m.18), vilket skulle kunna tyda på att L'Ecluse inte åtnjöt förtroende ens i början av sin tjänstetid.
- 76 RA Ericssbergsarkivet, Autografsamlingen, P. Renaut.
- 77 RA E 2945.
- 78 Serfass (1924:60).
- 79 Göransson (1951:148).
- 80 Eklund (1746:426).
- 81 Om docenterna, se sid. 102–103. Biträden eller vikarier i Uppsala var Chef de Ville 1730–33 (se sid. 97, 105), Weduwar 1739–41 (se sid. 97) och Carl Fredrik Ristell 1773–74, universitetets dansmästare och vikarie för La Bourdonnière när denne reste till Frankrike (se sid. 98); i Lund en anonym lärare 1687 under Riddermarcks tid (se n. 69) och Pellegrin 1747–48 (se sid. 100).
- 82 Alla professorer var inte som den som chockerade Gustaf III genom att citera franska fraser så dåligt att kungen inte förstod vilket språk det var fråga om (Anerstedt III:1, 1913:662 n.).
- 83 Consistorii Academici Aboensis Protokoll III (1898:456).
- 84 UUB U 65 p blad 167.
- 85 Palmberg (1877:50); Hamnström (1905:68).
- 86 År 1730 ville konsistoriet i Åbo att språkmästaren varje termin skulle undervisa en elev från varje nation (Consistorii Academici Aboensis Protokoll XII, 1948:502). Raibauds sex gratis elever i Uppsala på 1750- och 1760-talen var alla från olika nationer (se sid. 89 och UUB 65 p blad 62–68).
- 87 Palmberg (1877:49–50).
- 88 T.ex. Södermanland-Nerikes nation fr.o.m. 1780 (Hamnström, 1905:85–86). Per Hedenius undervisades på detta sätt 1774 (UUB X 267 cg), och Jacob Berzelius följde 1796 undervisningen i tyska och franska »på nationssalen» (Berzelius, 1901:175 n. 28).
- 89 Louis de Creaux och Jean Colmart i Lund i slutet av 1600-talet (Weibull-Tegnér II, 1868:432) och Carl Fredrik Ristell i Uppsala 1763 (UUB 65 p blad 66–67).
- 90 Vid de Truchess' utnämning 1743 uttryckte man t.o.m. fruktan att han av brist på elever skulle göra intrång på den franske språkmästarens privilegium, vilket också besannades (se sid. 98).
- 91 Cujacius i Uppsala 1659 och Kraak i Lund på 1780-talet.
- 92 Franska soldater i Lund 1754 (se sid.101) och på 1780-talet, enligt Fallén (1914:47), och löjtnanten P. Forbès i Uppsala, som i slutet av 1700-talet t.o.m. begärde penninghjälp från universitetet, eftersom han var för gammal för att kunna erbjuda undervisning i franska åt ungdomen (UUB U 40:70 s.88). I Uppsala klagade Raibaud på en fransman som hette Rabio 1764 och La Bourdonnière på en fransk murare 1774 och på »fransoserna» Changeux och Le Roi på 1790-talet (UUB U 65 p). Le Roi utnämndes till fransk språkmästare efter La Bourdonnière 1809 och var inte den ende som undervisat innan han fick privilegiet eller uttryckligt tillstånd, se Allegre och Pellegrin sid. 100. Italienaren Molinaro och en annan italiensk flykting stod, enligt Fallén, till förfogande som »parleuren» i Lund under flera terminer omkring 1790 (KB I.f.5.) En tysk, Skeel, undervisade i Uppsala 1681 (jfr sid. 96) och en viss Condt eller Comdt tjänstgjorde 1780 som »parleur» i Lund åt Carl Petter Drufva, enligt en räkning bland hans informators, Albert Johan Pisarskis, papper (KB I.p.16).

- 93 T.ex. »en gammal Fru Forbitz» i Uppsala 1783, enligt Fallén (KB I.f.5 och I.f.6. I Falléns tryckta biografiska anteckningar (1914) anges namnet som Torbitz, vilket är en felläsning.).
- 94 De angivna årtalen är ibland approximativa, utan att det särskilt angivits. När de konkurrerande lärarna inte tidigare nämnts, anges källan.

5. Resorna

- 1 Beträffande tidens studieresor, se Glarbo (1925–26), Göransson (1951), Wrangel (1897) och (1898). Resorna på medeltiden beskrivs i Hollander (1884). I några biografier beskrivs unga adelsmäns resor i detalj, som t.ex. i Ingers (1908) och Rosengren (1913), som behandlar Gustaf Carlson (Karl X Gustafs naturlige son), respektive den blivande Karl X Gustaf. I sin *Oeconomia* gav Per Brahe 1581 råd beträffande en adelsmans uppfostran. Detta verk trycktes inte förrän 1677, men innehållet var allmänt känt och råden förmodligen följda redan under 1600-talets första hälft. (Davidsson, 1953:107 n). Brahe rekommenderade att den unge mannen skulle avsluta sina studier med en resa. Bland de 47 punkterna han tog upp i sin promemoria inför en sådan resa, nämnde han som den första att lära sig läget, karaktären och språket i landet eller staden i fråga (ibid. s.25).
- 2 Rosenhane (1763:542).
- 3 RA E 25.
- 4 Det finns t.o.m. exempel på att en betjänt bestods med en grammatik och en fransklärare, fastän inte med densamme som sin husbondes, utan en billigare; det var i Heidelberg och Paris 1665–66 (KB M 262).
- 5 I skolordningen 1571 bestämdes t.ex. att några personer i varje stift skulle få pengar ur tiondena för att kunna studera i utlandet (Sjöstrand II, 1965:132).
- 6 I RA Biographica S 94 finns t.ex. en supplik på franska, skriven 1722 av Hans Volmar Stålhandske.
- 7 Wivallius: RA Biographica W 44 a; Lucidor: Schück-Warburg II (1927:363).
- 8 UUB N 1048. Översatt i Hall (1936:40–44).
- 9 Se t.ex. Johan Skyttes instruktion, från omkring 1632 (RA E 5408), Gustaf Bondes från omkring 1650 (RA Ea A Vol.26), Schering Rosenhanes, 1658 (UUB N 67), Harald Appelboms, 1662 (RA Biographica A 15 och RA Stafsundsarkivet, Manuskript- och avskriftssamlingen 30), Erik Dahlbergs, 1695 (RA E 3511), och Erik Sparres från omkring 1723 (RA Bergshammarsamlingen 209 e).
- 10 Den religiösa kontrollen av resorna behandlas i Göransson (1951).
- 11 Mathorez I (1919:103).

- 12 Det finns givetvis undantag. I råden inför Karl Gustaf Dahlbergs peregrination omkring 1694 nämns Paris som den stad i Europa som var mest värd ett långt besök (RA E 3511).
- 13 Laugesen (1951:58).
- 14 Strömberg (1953:13–16).
- 15 UUB X 368.
- 16 UUB X 381.
- 17 UUB X 400.
- 18 UUB X 393.
- 19 UUB X 400 och X 400 b.
- 20 Se t.ex. KB M 244:1–2, Carl och Edvard Gyldenstolpes studieanteckningar.
- 21 Jacobowsky (1930:36).
- 22 UUB X 361 och Wrangel (1898:68). Se även Göransson (1951:70) med hänvisningar.
- 23 Mathorez I (1919:109).
- 24 Mathorez II (1921:348) och Strömberg (1953:15).
- 25 RA E 2502, 15/25 december 1676.
- 26 UUB X 361.
- 27 RA E 3511.
- 28 Fröding (1922).
- 29 UUB X 356.
- 30 »le style épistolaire et la belle manière d'écrire dont on se sert en France» (Holst, 1931:14).
- 31 Sven Ribbings första lärare, i februari 1664, hette Hardouville (UUB X 356), och år 1687 anlidade Claes Ekeblad en Mr Richelin (KB I.e.13). Edvard och Carl Adolf Gyldenstolpe hade två fransklärare under sin vistelse i Paris 1698–1700, abbé Brice (KB M 244:1–2) och François Belin, senare bibliotekarie hos hertiginnan av Bouillon (Lewenhaupt, 1941:55). I räkenskaperna som Carl Gustaf Heræus skickade från Paris till sin elevs, Hans von Fersens, far, redogör han för att 14 livres i månaden har betalats ut 1698–99 till M^r Le Roux, »Sprachmeister» (RA Stafsundsarkivet, R.J. von Fersens samling Vol.42).
- 32 [»herr Nicolaj, gatan Mauvais Garçon i Faubourg St Germain»] (Linköpings bibliotek G 9 s.50, Erik Benzelius, »Iter ad exteros»). Den del av gatan Grégoire-de-Tours som löper norr om Boulevard St Germain, kallades då för tiden ibland Rue des Mauvais Garçons (Hillairet II, 1953:354, 381).
- 33 Berch (1916:120).
- 34 F.U. Wrangel gör dock gällande att det fanns, men anger inte hur han kommit till den slutsatsen (1926:85).
- 35 Gymnastiska rörelser på osadlad häst. Voltige ingick som del bland de adliga idrotterna. Se vidare Svensk uppslagsbok.
- 36 RA E 3511.

- 37 RA E 3558, 6 maj/25 april 1743. 1.500 livres överensstämmer med summan 500 riksdaler, som nämnts ovan.
- 38 Johan Oxenstierna 1632-33 (Wrangel, 1926:136).
- 39 Wrangel (1926:85).
- 40 Den blivande Karl X Gustaf 1638-39 (Rosengren, 1913:75-83, Wrangel, 1926:86-88). Enligt en lista i Karl X:s resebeskrivning fanns vid Benjamins akademi, mellan oktober 1639 och maj 1640, 67 fransmän och 11 utlänningar, de flesta engelsmän (RA E 87).
- 41 Gustaf Carlson 1666-67 (Ingers, 1908:64).
- 42 En greve Stenbock år 1686 (Wrangel, 1898:69).
- 43 Magnus Wilhelm Drakenhielm, 1668 (RA E 3511, blad 39), Christoffer Cronhielm omkring 1686 (Wrangel, 1898:69) och Carl Adolf Gyldenstolpe, 1698 (KB M 244:1). Cronhielm fann denne Lavallé »snällare än sin bror i Haag».
- 44 Nils Bielke omkring 1725 (Leijonhufvud, 1902:105). Denna akademi fanns fortfarande år 1743, enligt Clewberg (RA E 3558, 6 maj/25 april 1743).
- 45 Fredrik Pontus De la Gardie 1742-43 (RA E 3558).
- 46 Jacobowsky (1930:47); RA E 2502, brev från Samuel Columbus 15/25 dec. 1676.
- 47 UUB X 356.
- 48 Rosenhane (1763:543).
- 49 Wrangel (1898:72).
- 50 Mathorez I (1919:105).
- 51 UUB X 353.
- 52 KB I.e.15.
- 53 RA E 8163.
- 54 Mathorez II (1921:341).
- 55 Glarbo (1925-26:238, 268); Wrangel (1898:74).
- 56 Wrangel (1898:74)
- 57 Se dock Peter Mobergs åsikt, år 1786 (Hall, 1935:105). Han säger att man i Strasbourg hade ett dåligt franskt uttal och att man blandade franskan med germanismer.
- 58 Brunot VIII:1 (1934-35:426).
- 59 Glarbo (1925-26:256-57).
- 60 Jacobowsky (1930:30).
- 61 RA E 5408.
- 62 RA Ericssbergsarkivet, Autografsamlingen Vol.26.
- 63 Löwenhielm (1923:13-40).
- 64 RA Ericssbergsarkivet, Bengt Oxenstiernas samling vol.25, brev från Clusendorff 29 november 1699.

- 65 UUB X 353.
- 66 KB I.e.15.
- 67 Ingers (1908:44-45).
- 68 Hall (1936:97).
- 69 Löwenhielm (1923:17, 20-22).
- 70 Wrangel (1904:5).
- 71 Wahlund (1889), Gessler (1923:7), Lundh (1927:104).
- 72 Lundh (1927:104).
- 73 Brandell II (1931:461)
- 74 Dorfeld (1905:4).
- 75 Ericsson-Wennberg (1925:42).
- 76 Ingers (1908:52).
- 77 UUB X 361.
- 78 Schück-Warburg IV (1928:415).
- 79 Heine-Ziehen (1908:548-56).
- 80 Dorfeld (1905:3), Kleberg (1939:24), Sjöstrand (1941:174-75), Ziegler (1898-1900:168).
- 81 Beträffande denna skolas historia, se Glarbo (1923).
- 82 UUB N 67.
- 83 Callmer (1963/64:119-156).
- 84 Kaleen (1952:78, 290).
- 85 Kaleen (1952:296).
- 86 Göransson (1951:33).
- 87 Wrangel (1897:27-28).
- 88 Wrangel (1897:27).
- 89 Riemens (1919:131-34).
- 90 Riemens (1919:135-39). Sveriges förste akademiske språkmästare, Isaac Cujacius i Uppsala, fortsatte kanske att undervisa franska i Leiden. Han skrev in sig vid universitetet där 1640, dock utan tillägget att han var lärare i franska, och stannade troligen i åtta år (Högberg, 1926:205).
- 91 Riemens (1919:183-87).
- 92 Glarbo (1925-26:267).
- 93 Denne De Coux, inskriven i studentmatrikeln 1675, gav fem år senare ut en *Grammatica Gallica*. I denna grammatik kallar han sig för fransk språkmästare vid universitetet i Leiden (Riemens, 1919:139).
- 94 Klingspor I (1876:332, 37).

- 95 KB M 262.
 96 RA E 3511.
 97 Kaleen (1952:79).
 98 Djurklou (1894:136). Där undervisades han visserligen även i fortifikation, vilket kanske tyder på att det inte var en strikt handelsskola.
 99 Kaleen (1952:291-92).
 100 Den berömda riddarakademien i Sorø i Danmark besöktes praktiskt taget inte alls av svenskar (*Sorø I*, 1923:441), vilket kanske är förklarligt med tanke på de talrika krig som utspelades länderna emellan på 1600-talet.
 101 Rydberg (1951).
 102 Firth (1929).
 103 RA Esplunda arkiv I:32.
 104 Hall (1936:74).
 105 Mathorez I (1919:114, 116); II (1921:367-71).
 106 Wrangel ([1914]:115-44). Mathorez har räknat 190 namn på svenska officerare i Ludvig XIV:s armé (Mathorez I, 1919:114).
 107 Beträffande detta regementes historia, se Wrangel [1914].
 108 Wrangel ([1914]:43).
 109 Löwenhielm (1923:14).
 110 Wrangel ([1914]:14).
 111 Lewenhaupt (1941:10, 13-14).
 112 Se Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*.
 113 Leijonhufvud (1912).
 114 Fries II (1901:146-50).
 115 Leijonhufvud I (1917:88).

Källor och litteratur

Otryckta källor. Citerade handlingar

LINKÖPING

Linköpings stifts- och landsbibliotek

G 9 »Memoria itineris ad Exteros Erici Benzeli suscepi A ° 1663».

LUND

Lunds universitets arkiv (LUA)

Kansliet

E XIV:1-4 Lektionsdiarier och åhörarlistor från Lunds universitet 1704-1810.

STOCKHOLM

Kungliga biblioteket (KB)

- I:53 Anekdoter om samtida av E.L. Manderström, f. 1774.
 I:85 C. Christ. Gjørvell, Utlänningar i Sverige.
 I.b.73 Fale Henrik Lohe-Burenkölds autobiografi, daterad 19 maj 1765.
 I.e.13 Självbiografiska anteckningar av Claes Ekeblad, f. 1669 d. 1737.
 I.e.15 Självbiografiska anteckningar av Johan Ekeblad, f. 1629 d. 1697.
 I.f.5 Carl Fredrik Fallén, Namnregister till åminnelse över bl.a. privata informatorer och privata conditioner och disciplar.
 I.f.6 Carl Fredrik Falléns (f. 1716) biografiska anteckningar.
 I.m.18 Carl Fredrik Fredenheims anteckningar till Carl Fredrik Mennanders (f. 1712) biografi.
 I.p.8 a Jan Eric Palmsvärds (f. 1745) lefvernes beskrifning.
 I.p.16 Anteckningar av Albrekt Johan Pisarski, f. 1760. Rör bl.a. examina, lärare och disciplar.
 I.r.20 Självbiografi av Carl Fredrik von Röök, f. 1725.
 I.s.18 Johan Tobias Sergels (f. 1740) självbiografi på franska och svenska.
 I.s.21:1 Gustaf Adolf von Siegroths (f. 1725) levnadsjournal.
 I.x.5 Anonym adlig ynglings almanack för år 1697.
 L 70:2:4 Alexander Funck (1716-1797), Koncept till självbiografiska anteckningar. Anteckningar om familjen, om barnens uppfostran m.m.
 L 82 Carl Gustaf Tessin, Åkerödaboken, påbörjad 24 augusti 1756.
 M 244:1-2 Carl Adolf och Edvard Gyldenstolpes reseanteckningar 1697-1700 (Carl) och maj 1698-september 1699 (Edvard).
 M 262 Nicolaus Rubenius' räkenskaper från resor med Johan Leijoncrona 1662-1668.

- O 30:1-5 Handlingar rörande undervisningen i Tyska skolan i Stockholm 1774-1806.
 O 44 Henrik Gabriel Porthans Utkast till undervisning för informatorer, 1785.
 Accession »Principes d'écriture à l'usage de la jeunesse, présentés à Mademoiselle Caroline
 1979/107 Burenstam, par son très humble et très obéissant serviteur Pierre Le Febvre. Stockholm
 1798.»

Riksarkivet (RA)

Kanslergilletts arkiv

Konsistoriernas skrivelser angående läroverken i stiftet.

- Vol. 8 Samtliga stift 1801.
 Vol. 9a Uppsala stift 1802-03.
 Vol. 9b Strängnäs stift 1802-03.
 Vol. 9c Lunds stift 1802-03.
 Vol. 9d Övriga stift 1801-03.

Kanslerämbetets för Uppsala universitet arkiv

- F 1:9-16 Föreläsningsdiarier och studentförteckningar 1784-1808.

Diplomatica

- Anglica 531 Brev från Denis Beurrée till Erik XIV 1561.

Svea Hovrätt. Huvudarkivet

- E IV Brev från Johan Biurman 1730.

Kungliga handskriftssamlingen

- P 1 b Brev mellan Gustav IV Adolf och Jean Baptiste de Chauv 1794.

Kungliga arkiv

- K 31 Instruktion för Karl XII:s uppfostran 1690.
 K 362 Handlingar rörande Karl XIII:s och Fredrik Adolfs uppfostran.

Biographica

- A 14 a Bouppteckning 1763 efter Samuel Anguelin.
 A 15 Harald Appelboms instruktion 1662 inför Carl och Anders Appelboms
 peregrination.
 B 3 Supplik från Jeremias Baillet
 C 3 Brev från Gustaf Carlson till Karl X Gustaf.
 D 3 Makarna D'Ariès' anhållan om svenskt medborgarskap 1798.
 D 5 Brev från Jean Baptiste de Chauv.
 G 6 Brev från Albert Giese.
 H 30 Dikt av Gustaf Horn 1662.
 J 1 Suppliker rörande Dominique Remy Jacob
 L 7 b Brev från Charles Langlois 1741.
 L 22 Brev från Gustaf Lilliecrona.
 P 7 Brev från Antonio Papi.
 P 23 Papper beträffande hovspråkmästare Bertram Pourel.
 R 8 b Brev från J.F. Renaud 1779 och 1782.
 R 15 Brev angående Andreas Riddermarck 1701.
 S 94 Supplik om resestipendium 1722 från Hans Volmar Stålhandske.
 W 44 a Supplikationsbrev 1632 från Lars Wivallius.

Ämnessamlingarna

Handlingar rörande skol- och undervisningsväsen

- Vol. 4 Brev från Marguerite de la Caze 1725.

Enskilda arkiv

Bergshammarsamlingen

- 209 e Erik Sparres instruktion inför Axel Wrede Sparres utrikes resa.

Börstorpssamlingen

- E 2939 Brev från Augusta Adlerfelt till Fredrik Sparre.
 E 2945 Brev från Pierre Louis De la Mothe till Fredrik Sparre 1762.
 E 2956 Brev från medlemmar av familjen Jacob och från Betty Jennings till Fredrik
 Sparre.
 E 3000 Brev från Carl Fredrik Scheffer till Anders Nordencrantz 1751.
 E 3044 Brev från Gaspard Raibaud till Fredrik Henrik Sparre från 1745.
 E 3100 Fredrik Henrik Sparres promemoria till sin dotter Brita Stina Sparre 1735.

Margareta Cronstedts samling

- E 3450 Hans Gustaf Rålamb's (f. 1716) memoarer.

Erik Dahlbergs samling

- E 3511 Handlingar rörande Erik Dahlbergs familj, särskilt Karl Gustaf Dahlberg, f. 1672
 d. 1698.

De la Gardieska samlingen

- E 1316 »Om adelens education». Framlagd av Magnus Gabriel De la Gardie, förmodli-
 gen vid 1668 års riksdag.
 E 1659 Handlingar rörande Magnus Gabriel De la Gardies (1622-1686) levnadsför-
 hållanden.

Ekebladiska samlingen

- E 3558 Brev från Fredrik Pontus De la Gardie, f. 1726, och C.A. Clewberg till Hedvig
 Lillie De la Gardie.

Ericsbjergsarkivet (Ea)

Autografsamlingen (A)

- Gustaf Bonde (Vol.26), »Mina tankar huru min lille son Carls (f. 1648) ungdoms år böra
 användas...»

Pierre Renaut.

Ulrik, Nils Ph. och Gabriel Evert Gyldenstolpes papper

- Vol. 2 Exercitier.

Bengt Oxenstiernas samling

- Vol. 25 Brev från Bengt Oxenstierna 1699.

Fredrik Sparres samling

- Vol. 4 Fredrik Sparres dagbok 1773-1775.
 Vol. 10 Brev från Carl Gustaf Tessin till Fredrik Sparre.

Tessinsamlingen

- Vol. 7 Brev från Fredrik Sparre till Carl Gustaf Tessin.

Manuskript- och avskriftssamlingen

- Vol. 105 Strödda handlingar angående uppfostran.

Esplunda arkiv

- I:32 F 4 Handlingar rörande Göran Gyllenstiernas (1662-1736) utrikes resa.
 I:39 F 12 Adolf Mörmers (f. 1705) dagbok.
 I:128 Carl Gustaf Horns (1753-1775) franska och latinska exercitier.

Klinckowströmska släktarkivet

- E 4405 Thure Leonard Klinckowström, »Instruction til mina barns underwisning»,
 omkring 1785.

Jöns Kurcks samling

- E 4428 Brev från Andreas Andreae Salamontanus till Jöns Kurck.

- Ludvig Manderströms samling
E 4781 Johan Gabriel Oxenstiernas dagbok 1770.
- Momma-Reenstiernasamlingen
E 2502 Brev från Samuel Columbus till Jacob Momma-Reenstierna 1676.
E 2520 Brev från Jean Salon till Jacob Momma-Reenstierna 1669.
- Nordenskjöldska samlingen
E 4918b Papper rörande Otto Hendrik Nordenskjölds söners undervisning i hemmet omkring 1800-1805.
- Palmstiernaska släktarkivet
E 4995 Nils Palmstiernas (1696-1766) självbiografi.
E 5010 Nils Fredrik Palmstiernas (f. 1788) skolkrior.
E 5024 Carl G. Almgrens brev till Nils Fredrik Palmstierna 1805-10.
- Sjöholmsarkivet
Gyldenstolpska samlingen
Vol. 12 Edvard Gyldenstolpes och Daniel Nils von Höpkens reseanteckningar och skrivböcker 1697-1702.
Vol. 19 Nils Philip Gyldenstolpe, »Histoire qui traite de l'amour de Vertomné et de Pommonne», 1748.
- Skogmanska samlingen
E 5355 Carl David Skogmans dagböcker 1802.
- Skoklostersamlingen
E 8163 Brev från Johan Classon Risingh till Per Brahe d.y. 1647.
E 8743 Schering Rosenhanes (1609-1660) lefvernes beskrifning.
E 8938 Nils Nilssons redogörelse för Nils Bielkes resa 1661-63.
- Depositio Skytteana
E 5408 Johan Skyttes instruktion till Erik Fahlberg inför dennes resa med Johan Skytte d.y. (f. 1612).
E 5409 Brev till Johan Skytte från sönerna från 1629.
- Skånelaholmssamlingen
E 5423 Philip Jennings (f. 1774) anteckningar och skrivböcker.
- Sparresamlingen
E 5483 Dagordning för kronprins Gustaf Adolf 1785.
E 5487 Brev från Erik Sparre till Axel Wrede Sparre.
- Stafsundsarkivet
Reinhold Johan von Fersens arkiv
Vol. 42 Brev från Carl Gustaf Heræus och Hans von Fersen till Reinhold Johan von Fersen 1698-1701.
Manuskript- och avskriftssamlingen
Vol. 30 Harald Appelboms instruktioner till sonens och brorsonens resa till Frankrike 1662.
- Stegeborgssamlingen
E 25 Brev från Johan Drake till pfaltzgreven Johan Kasimir.
E 58 Brev från Johan och Schering Rosenhane till Johan Kasimir.
E 66-67 Brev från Johan Skytte till Johan Kasimir.
E 87 Karl X Gustafs egenhändiga koncept, anteckningar och avskrifter från ungdomstiden.
E 206 Brev från Johan Kasimir beträffande Karl X Gustafs uppfostran.
- Sävstaholmssamlingen I
106 [Vol.60½] Carl Bondes (f. 1741) egenhändiga anteckningar rörande sin lefnad.
109 [Vol.131] Ebba Bondes (f. 1746) dagbok 1761-77.

- Sävstaholmssamlingen II
E 9408 Georg Henrik Jägerhorns (1747-1826) levernesbeskrivning.
- Tosterupsamlingen
Johan Gabriel Oxenstiernas dagbok 1766-1768.
- Albert Wibergs samling
Bunt 48 Pensioner och privatskolor. Utdrag ur tidningar, m.m.

Stockholms stadsarkiv (SSA)

- Stockholms Consistorii Acta 1803
No 29 Rapporter från Stockholms skolor 1802-03.
- Stockholms domkapitels arkiv
D VII Lärjungeförteckningar i Stockholms skolor 1702-1803.
125:4
- Bouppteckningar
Alexander Langlois 1782.

UPPSALA

Uppsala universitetsbibliotek (UUB)

- R 466 »Compendium Linguae Gallicae Sive annotationes in Linguam Gallicam scriptae ab J.B. Descriptum postea Londini Gothor die 21 febr. Anni 1741/[4]2/43 a Laurentio Gumaelio.»
»Collegium Gallicum editum et conscriptum af Domino Pellegrin. Descriptum ... 1744... a Laurentio Gumaelio.»
- R 492 Beata Rosenhanes (f. 1638) skrivbok.
- U 3 Johan Ödmans studieplan.
- U 7 Consistoriernas svar på Dr Christophe Wilh. Lüdekes frågor om gymnasierne och skolorne uti deras stift. 1786.
- U 40:70 C. Annerstedt, Samlingar till Upsala universitets historia.
- U 65 p Språkmästare. Excerpter ur Uppsala universitets arkiv av M.B. Swederus.
- X 240 Jacob Skyttes brevbok från 1630.
- X 252 Carl Reinhold Berchs (f. 1706) självbiografi.
- X 260 m Erik Euréns (f. 1722) dagboksanteckningar för tiden t.o.m. 1762.
- X 262 h Georg Gezelius (f. 1735), Mitt lefnads-lopp.
- X 267 cg Per Hedenius (f. 1750), Självbiografi.
- X 287 Johan Rosenhanes (f. 1642) självbiografi.
- X 353 Carl Lilliecronas (f. 1624) itinerarium.
- X 356 Sven Sevedsson Ribbing, Resa genom Danmark, Tyskland, Nederländerna, Frankrike och Italien 1663.
- X 361 Mårten Törnhielms (f. 1663) resejournal 1683-85.
- X 368 Olof Celsius d.ä., Dagbok under en resa genom Danmark, Tyskland, Frankrike och Italien 1696-98.

- X 381 Jakob Svedelius, Reseanteckningar i Danmark, Tyskland, Nederländerna, Frankrike och England 1721–26.
 X 393 Georg Svan, Dagbok under resa till Frankrike för medicinska studier i Paris samt vidare genom Tyskland 1750–55.
 X 400 Uno von Troil, Reseanteckningar 1770–72.
 X 400 b Adolf Murray, Dagbok under en resa 1773–75.

Nordiska samlingen

- N 67 Pedagogica, som bl.a. innehåller »Entwurf derjenigen methode welcher ich mich bey der information derer herr Grafen bedienet.» Rör Ludvig, Thure och Arvid Taube omkring 1735; Schering Rosenhanes memorial för sina söner Axel och Bengt, inför deras resa till främmande land, daterat 1 augusti 1658.
 N 183 Drottning Kristinas studieplan 1638–41, franska temata och brevkoncept.
 N 648 Exempel och översättningsövningar 1683.
 N 1039 Nils Grubb, Via brevissima ad solidam eruditionem.
 N 1048 Johannes Schefferus' råd rörande studieresor.

PRIVATA ARKIV

Trolleholms slottsarkiv

Wiveka Trolle Bondes Ordabok.

Tryckta källor och litteratur. Citerade arbeten

- Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter rörande Uppsala universitet.
 C. Organisation och historia 18:1–22 (1624–1699). Uppsala 1968–77.
 ALMQVIST, D., Israel Nesselius. *Personhistorisk tidskrift* (1936), Stockholm 1937, ss. 77–162.
 ANCKARSTRÖM, J.J. och GJÖRWELL, C.C., Encyclopedie, eller Fransyskt och swenskt real- och nominallexicon. Stockholm 1777–78.
 ANDERBERG, O., Bidrag till en historik över tyska språkets ställning vid våra läroverk. *Pedagogisk tidskrift* 32 (1896), ss. 277–303.
 ANNERSTEDT, C., Uppsala universitets historia. 1–3. Uppsala & Stockholm 1877–1914.
 APHELEN, H. von, Fransk Sproglaere, Köbenhavn 1775.
 ARIÈS, J.L. d', Méthode facile pour connoître le genre des substantifs de la langue française. Stockholm 1797.

- BERCH, C.R., Carl Reinhold Berchs självbiografi. *Uppsala universitets årsskrift. Program 3. Uppsala 1916*, ss. 105–34.
 BERG, T., Johan Skytte, hans ungdom och verksamhet under Karl IX:s regering. Stockholm 1920.
 BERG, W., Anteckningar om Göteborgs äldre teatrar. 1. Göteborg 1896.
 BERGKLINT, O., Mindre sammandrag af vetenskaperne til svenska ungdomens tjenst. 1–2. Andra upplagan. Stockholm 1781–92.
 BERGMAN, J., Universitetet i Dorpat under svenska tiden. Uppsala och Stockholm 1932.
 BERZELIUS, J., Självbiografiska anteckningar. Stockholm 1901.
 BESTHORN, R., Überblick über die Entwicklung der Romanischen Philologie an der Universität Greifswald. *Festschrift zur 500-Jahrfeier der Universität Greifswald. Band II. Greifswald 1956*, ss. 204–11.
 BILMARK, J., Dissertatio historiam regiae academiae Aboensis continens. Åbo 1770–76.
 BIURMAN, J., Introduction à la langue française, pour ceux, qui ne savent pas le latin ou l'alemand, contenué dans 32. leçons... Stockholm 1729.
 BIURMAN, J., En kort doch tydelig bref-ställare ... Stockholm 1731.
 BJÖRKEGREN, J. och NYSTRÖM, B., Dictionnaire françois-suédois et suédois-françois. Stockholm 1784, 1786, 1794. Andra upplagan Stockholm 1795, 1798.
 BLONDEL, Methode claire, certaine et facile pour aprendre l'art d'écrire françois et suédois, sans maitre ... Stockholm 1738.
 BOVALLIUS, R.M., De institutione nobilium in patria saeculo XVII. Upsaliae 1842.
 BRAHE, P., Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk. Utg. med inledning, kommentar och ordförklaringar av John Granlund och Gösta Holm. Lund 1971. *Nordiska museets handlingar* 78.
 BRANDELL, G., Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia. 1–2. Lund 1931.
 BRATT, I., Undervisningen i moderna språk vid Lunds universitet under 1600- och 1700-talen. [Uppsats för tre betyg i idé- och lärdomshistoria. Lund 1973. Stencil.]
 BRATT, I., Striden om språkmästartjänsten vid Lunds Universitet år 1703. *Vetenskapssocieteten i Lund, Årsbok 1974*, ss. 96–134.
 BRATT, I., Moderna språk på frammarsch. *Report from the institute of education. University of Lund. Pedagogikhistoriska studier tillägnade Nils Almqvist*. Lund 1975. Nr 60. Ss. 58–70.
 BRATT, I., Engelskundervisningens framväxt i Sverige. Tiden före 1850. Stockholm 1977. [Ak.avh.] *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 139.
 BROLÉN, C.A., Bidrag till Vesterås Läroverks historia. 1–2. Västerås 1893–96.
 BRUNOT, F., Histoire de la langue française des origines à 1900. T.5: Le français en France et hors de France au XVIIe siècle. Paris 1917. T.8: Le Français hors de France au XVIIIe siècle. Paris 1934–35.
 [BUNTH, C.D.], Pensées diverses de l'homme libre à la fin du siècle dix-huitième. Lund 1792.
 [BUNTH, C.D.], Loisirs des dames, ou Nouvelles historiques et aventures véritables des personnes de l'un et de l'autre sexe. Lund 1793.

BÄCKVALL, H., La prononciation du premier maître de langue française à l'université d'Upsal. *Studier i modern språkvetenskap. Ny serie, Volym 5. Stockholm 1975, ss. 51-82.*

CALLMER, C., Svenska studenter i Tübingen under tre århundraden. *Lychnos 1963-64. Uppsala 1965, ss. 119-56.*

Camena ariosiensis. Utg. av Högre allmänna läroverkets i Västerås kollegium. Västerås 1923.

CARLQUIST, G., Karl XII:s ungdom och första regeringsår. *Karl XII till 200-årsdagen av hans död utgiven av Samuel E Bring. Stockholm 1918, ss. 41-86.*

Carlskrona Weckoblad 1803.

CARLSSON, S., Svensk ståndscirkulation 1680-1950. Uppsala 1950.

CARLSSON, S., Bonde - präst - ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar. Stockholm 1962.

CHOFFIN, D.E., Amusemens philologiques. Halle. T.1:1785, t.2:1781, t.3:1780.

CHOFFIN, D.E., Amusemens des jeunes etudiens pour apprendre le françois. Lund 1791.

COLMART, J., L'Ecole pour rire ou La maniere d'apprendre le françois en riant ... Lund [1698-1700].

COMENIUS, J.A., Joh. Amos Comenii Orbis sensualium pictus quadrilinguis ... Norbergae 1679.

COMENIUS, J.A., Joh. Amos Comenii Orbis sensualium pictus ... Stockholm 1775. Andra upplagan Stockholm 1796.

Consistorii academici Aboensis [äldre] protokoller. Utgivna av Finska historiska samfundet. 3-16. Helsingfors 1898-1972.

CUJACIUS, I., Gallicae linguae, et in lucem edendorum blandimentorum, quadrilingvium oratio praeparatoria. Upsala 1657.

Dagligt Allehanda (Stockholm) 1769-1802.

DAVIDSSON, Å., Ett memorial för en adlig ynglings Englandsresa på 1630-talet. *Personhistorisk tidskrift (1953), ss. 106-09.*

DENELL, J.H., Öfningar till stilar för akademiskt och enskilt bruk. Lund 1784.

DE COUX, P., Grammatica Gallica ex diversis & recentioribus auctoribus collecta... Lugd. Bat. 1680.

DES PEPLIERS, J.R., Herrn Des Pepliers fransöska grammatica. Stockholm och Upsala 1742. Ytterligare upplagor före 1807: Stockholm och Upsala 1750 och u.å., Västerås 1768-69, 1768-69, 1783, 1790 och 1795-96.

DES RÉAUX, P.C., Grammaire courte et methodique pour enseigner aux jeunes gens des deux sexes les principes de la langue françoise et pour faciliter en même temps la grammaire latine. Göteborg 1782.

Dialogues domestiques. Gespräche von Hausz-Sachen. Colloquia domestica. Samtal om hushållsaker. Västerås 1782.

DJURKLOU, N., Öfverste Nils Djurklows (f. 1641 d. 1714) egenhändiga lefnadsteckning. Meddelad af G. Djurklou. *Historisk tidskrift 1894, ss. 131-54.*

DORFELD, K., Französischen Unterricht, geschichtlicher Abriss. *Rein, W., Encyclopädisches Handbuch der Pädagogik 3, Langensalza 1905, ss. 1-31.*

DU CLOUX, A., Petit abrege de la grammaire françoise a l'vsage de la jeunesse svedoise. Upsal 1646.

DU CLOUX, A., Tabula terminationum nominum ex quibus genera cognosci possunt. Upsal 1651.

EDLUND, S., Magnus Gabriel de la Gardies inrikespolitiska program 1655. Lund 1954.

EHRENSTRÖM, J.A., Stadsrådet Johan Albert Ehrenströms efterlemnade historiska anteckningar. Utg. av S.J. Boëthius. 1. Stockholm 1882.

EKLUND, E., Essai. pour aprendre facilement et en peu de tems la langue françoise... Stockholm 1744.

EKLUND, E., Uppfostringsläran, som visar sätt och medel till ungdomens rätta skötsel och undervisning. Stockholm 1746.

EKSTRAND, S., Karlberg. Kungl. Krigsakademiens och Kungl. Krigsskolans historia. 1792-1936. Stockholm 1937.

ELFSTRAND, D., Gefle elementarskola och Athenaeum. Stockholm 1928.

ELGENSTIERNA, G., Den introducerade svenska adelns ättartavlor. 1-9. Stockholm 1925-36.

ELMGREN, H., Trivialskolan i Jönköping 1649-1820. Jönköping 1975. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria 133.*

ERICSSON, E. och WENNBERG, E., Erik Dahlberg, hans levnad och verksamhet. Till 300-årsminnet 1625-1915. Upsala och Stockholm 1925.

Erster Unterricht in der Deutschen, Lateinischen und Französischen Sprache... Stockholm 1802.

EURÉN, E., Dr Erik Euréns dagbok åren 1722-1762. Utg. av C.E. Nygren, Karlstad 1927.

FALK, A., Strängnäs gymnasiums historia. Strängnäs 1926. Regium gustavianum gymnasium strengnense MDCXXVI-MCMXXVI.

FALLÉN, C.F., Biografiska anteckningar. Utg. med en inledning av H. Wijkmark. Stockholm 1914.

FEHR, I., En svensk uppfostringslära från medlet av 1700-talet. Strängnäs 1884. (Aftryck ur Strängnäs läroverks årsprogram 1884.)

FÉNELON, F., Demonstration de l'existence de Dieu, tirée de la connoissance de la nature, et proportionnée a la foible intelligence des plus simples. Imprimé suivant la copie d'Amsterdam. Utan ort. 1738.

FÉNELON, F., Les aventures de Telemaque fils d'Ulysse. Stockholm et Upsala 1743. Ytterligare upplagor före 1807: Stockholm & Upsala 1752, Västerås 1772, 1792 och 1802.

FIRTH, C., Modern Languages at Oxford 1724-1929. Oxford 1929.

FLORIAN, J.P.C. de, Numa Pompilius, second roi de Rome. Upsal 1800.

FREDÉN, G., Hvitfeldtska läroverkets historia. Göteborg 1947.

FRIES, E., Erik Oxenstierna. En biografisk studie. Stockholm 1889.

FRIES, E., Teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider. 1-2. Stockholm 1895, 1901.

FRÖDING, H., En svensk ädling i Paris på 1600-talet. *Stockholm-Tidningen* 10.9.1922.

Föreläsningsskataloger. Greifswald 1792-1805. Lund 1700-1807. Uppsala 1765-1807. Åbo 1768-1807. [KB, okatalogiserade. Småtryck.]

GAUNT, D., Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter. [Ak.avh.] Uppsala 1975.

GEDIKE, F., Doct. Fr. Gedikes fransyska läsebok för nybegynnare, jemte en kort ordbok. Upsala 1802.

Genwäg, at lära fransyska språket utan informator. Stockholm 1773.

GERTZ, E., Studier över reformarbetet inom det högre undervisningsväsendet i Sverige under 1700-talet. Lund 1930.

GESSLER, J., L'enseignement du français au temps jadis à l'étranger, spécialement à Hasselt. Paris et Bruxelles 1923.

GIESE, A., Vocabularium latino-sveco-germanico-gallicum, in usum juventutis non sine multo labore in certos titulos digestum. Stockholm 1732.

GLARBO, H., En Adelskole i det 16. og 17. Aarhundrede. Collegium Illustre i Tübingen. København 1923. *Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning* nr 127.

GLARBO, H., Studier over danske adelsmaends udenlandsrejser i tiden 1560-1660. *Historisk tidsskrift*, R. 9, B. 4. København 1925-26, ss. 221-74.

Les Grandes heures de l'amitié franco-suédoise. Paris 1964.

GUARINI, B., Le berger fidelle. Nürnberg 1668.

GYLLENBORG, C., Svenska språthöken. Comédie. Stockholm 1740.

GYLLENBORG, G.F., Mitt lefverne 1731-1775. Självbiografiska anteckningar. Utgivna af Gudmund Frunck. Stockholm 1885.

GÖRANSSON, S., De svenska studieresorna och den religiösa kontrollen från reformationstiden till frihetstiden. Uppsala 1951.

Göteborgs stads- och stifts matrikel. Göteborg 1776, 1777 och 1779.

HAGBERG, T., En blick på de främmande lefvande språkens öden i vårt fädernesland. *Verdandi* 1886, ss. 49-68.

HALL, B.R., Manliga privatläroverk. Lund 1935. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 44.

HALL, B.R., Adelsöners fostran. Lund 1936. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 49.

HALL, B.R., Acta till Stockholms större latinläroverks historia. 1419-1840. Lund 1939. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 58.

HAMMAR, A., Tankar om svenska barn. Stockholm 1758.

HAMMAR, E., L'enseignement du français en Suède jusqu'en 1807. Méthodes et manuels. [Ak.avh.] Stockholm 1980.

HAMMARSKÖLD, L., Förteckning på de i Sverige, från äldre, till närvarande tider, utkomna schole- och undervisningsböcker. Stockholm 1817.

HAMNSTRÖM, E., Södermanlands-Nerikes nations historia. Uppsala 1905.

HASSELBERG, G., Frösö trivialskola. Lund 1935.

HEDIN, E., Göteborgs flickskolor. En historisk återblick. Stockholm 1967. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 117.

HEIKEL, I.A., Helsingfors universitet 1640-1940. Helsingfors 1940.

HEINE, O. och ZIEHEN, J., Ritterakademien. *Rein, W., Encyklopädisches Handbuch der Pädagogik* 7, Langensalza 1908, ss. 545-60.

HENEL, A.J., Den nu för tiden florerande widtberömda Kongl. residencestaden Stockholm, Stockholm 1728.

HENNINGS, B., Gustav III som kronprins. [Ak.avh.] Uppsala 1935.

HENRIKSSON, S.O., Tyskundervisningen i Sverige. [Licentiatavhandling i Stockholm. 1960. Stencil.]

HERNLUND, H., Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarvet, 1718-1809. 1 & 1b:1718-1760. Stockholm 1882, 1892.

HILLAIRET, J., Évocation du vieux Paris. 1-3. Paris 1952-54.

HJÄRNE, U., Självbiografi. *Uppsala Universitets Årsskrift. Program* 4:2. Uppsala 1916.

HOF, S., Sven Hofs självbiografi. Stockholm 1949. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 79.

HOLLANDER, A.G., Svenska undervisningsväsendets historia, i sitt sammanhang med odlingens allmänna utveckling. 1. Tiden före 1724. Uppsala 1884.

HOLM, N., Den gamla täljeskolan. [Inbjudningsskrift.] Stockholm 1913.

HOLST, W., Carl Gustaf Tessin under rese-, riksdagsmänna- och de tidigare beskickningsåren. Lund 1931.

HULTIN, A., Finlands litteratur under frihetstiden. 1. Helsingfors 1906.

HULTIN, A., Det ekonomiska tidevarvet i Finlands litteraturhistoria. Helsingfors 1910. *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland XCIV*.

HÖGBERG, P., Le Genevois »Isaac Cujacius» (Isaac de Cuyaux), premier lecteur de français à Uppsala (Suède) et sa bibliothèque. *Revue d'Histoire suisse* T. 6, 1926, ss. 193-232.

INGERS, E., Erik Lindschöld. Biografisk studie. [Ak.avh.] Lund 1908.

Inrikes tidningar (Stockholm) 1800.

JACOBOWSKY, C.V., Svenskar i främmande land under gångna tider. Göteborg 1930.

JACOBSSON, E., Ett aristokratiskt uppfostringsverk. De kungliga pagerna. *Rig* 1935, ss. 188-206.

JOSEPHSON, R., Tessin. Nicodemus Tessin d.y. 1. Stockholm 1930.

Journal för allmänna uplysningen och sederne. Stockholm 1796 och 1797.

KALEEN, G., Huvuddragen av den svenska handelsundervisningens historia fram till 1830. [Ak.avh.] Stockholm 1952.

KARLSON, K.F., Blad ur Örebro skolas historia. 1-5. Örebro 1899-1900.

KIESOW, H., Die frühere deutsche Schule zu Gothenburg. Göteborg 1942.

KLEBERG, T., Italienska språkets ställning i 1600-talets Sverige. *Lychnos* 1939, ss. 1-49.

KLEBERG, T., La lengua espanola en Suecia en el siglo XCII. *Mélanges de philologie romane offerts à Karl Michaelsson. Göteborg* 1952, ss. 268-80.

KLEBERG, T., Antonio Papi. Språkmästare i Uppsala och Åbo. *Skrifter utg. av Historiska samfundet i Åbo VI. Böcker och människor. Åbo* 1958, ss. 109-29.

KLINGSPOR, C.A., Sveriges adel under 1600-1700-talen. Samtida minnesteckningar. 1-2. Upsala 1876 och 1877.

KNÖPPEL, C., Introduction a la grammaire française, par C.K. Stockholm 1766.

KNÖPPEL, C., Vocabulaire françois & suédois. Upsala 1767. Ytterligare upplagor Stockholm 1773 och 1784.

KRAAK, I., Grammaire française, courte & methodique. Stockholm 1746. Ytterligare upplagor Stockholm 1773 och 1788.

KRAAK, I., Correspondance historique et critique entre deux Suedois, au sujet de la bataille de Pultava & de ce qui s'est passé à Bender... Lund 1755.

KRISTIANSSON, S., Bidrag till Uddevalla läroverks historia före år 1806. [Årsredogörelse.] Uddevalla 1931.

KRYGER, J.F., Tankar wid ledige stunder. I. Stockholm 1761.

KURCK, G., Lefnadsminnen. Utg. av Reinh. Hansen. Helsingfors 1906.

LA FONTAINE, J. de, Fables choisies. 1-4. Amsterdam 1727-28.

LALOUË DE MONT-LOUIS, N., L'Élégance parfaite de la langue française, ou Nouvelle grammaire, très utile, pour apprendre facilement & en peu de tems la langue française... Stockholm 1739.

LAMBLEY, K., The Teaching and Cultivation of the French Language in England during Tudor and Stuart Times. With an Introductory Chapter on the Preceding Period. Manchester 1920.

LAUGESSEN, A.T., Om de germanske folks kendskab til fransk sprog i Middelalderen. København 1951. *Studier fra sprog- og oldtidsforskning* 217.

LEFRÉN, J.P., Berättelse öfver Kongl. Krigs-akademien, afgifven till dess kansler af guvernören år 1824. Stockholm 1824.

LEIJONHUFVUD, S., Ur svenska herrgårdsarkiv. Stockholm 1902.

LEIJONHUFVUD, S., Erik Sparre och Stina Lillie. Stockholm 1911.

LEIJONHUFVUD, S., Omkring Carl Gustaf Tessin. 1-2. Stockholm 1917-18.

LE PRINCE DE BEAUMONT, J.M., Magazin des enfans. Stockholm 1775. Ytterligare upplagor före 1807: Stockholm 1786 och 1793-95.

LE PRINCE DE BEAUMONT, J.M., Magazin des adolescentes, ou Dialogues entre une sage gouvernante et plusieurs de ses élèves de la première distinction... Londres 1760.

LEWENHAUPT, A., Karolinen Edvard Gyldenstolpe. Stockholm 1941.

LEVERTIN, O., Johan Wellander. Stockholm 1896.

LIEDGREN, E., Johan Olof Wallin i yngre år. Upsala 1929.

Linköpings gymnasiums historia 1627-1927. Linköping 1927.

LUNDH, H., Den svenska adeln vid Uppsala universitet. Några anteckningar om undervisningen i moderna språk och ridderlig idrott under 1600- och 1700-talen. *Symbola litteraria. Uppsala* 1927, ss. 103-31.

LUTHER, M. och RAMBACH, J.J., Le petit catechisme de Luther, par demandes & reponses. Cent regles necessaires pour les bonnes moeurs des enfans... Stockholm 1747.

LÜDEKE, C.W., Allgemeines Schwedisches Gelehrsamkeits-Archiv. 1-7 (1772-1792). Leipzig 1781-96.

Lärda tidningar för år 1749 och år 1771 (Stockholm). Utg. af Lars Salvius.

LÖFBERG, D., Det nationalekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet. Uppsala 1949.

LÖWENHJELM, C.A., Min lefvernes beskrifning. Stockholm 1923.

MANSTEIN, C.H. von, Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie. Leipzig 1771.

MARMONTEL, J.F., Bélisaire. Paris 1767.

MARMONTEL, J.F., Les Incas ou la destruction de l'empire de Pérou. 1-2. Paris 1777.

MARMONTEL, J.F., Contes moraux ... 1-3. Stockholm 1786-87. Andra upplagan 1799.

MARMONTEL, J.F., Nouveaux contes moraux... 1-3. Stockholm 1799-1800.

MATHOREZ, J., Les étrangers en France sous l'ancien régime. 1-2. Paris 1919 och 1921.

MATTHIAE, J., Studieplan (Ratio studiorum) för 10 år sedan på begäran av herrar directores för det högberömda Collegium i Stockholmsense uppgjord och nu till ungdomens tjänst utgiven i tryck. Stockholm 1636. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 17, Lund 1926, ss. 57-88.

MEYER, E., Gustaf Rosenhane. Upsala 1888.

MEYER, E., En svensk adelsdam på 1600-talet. *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri. Stockholm* 1889 ss. 539-54, 591-608.

MOLIÈRE, J.B.P. de, Oeuvres, avec des remarques grammaticales, des avertissemens et des observations sur chaque pièce, par M. Bret. 1-6. Paris 1773.

MOBERG, P. och WALLMAN, C.G., Recueil de morceaux intéressans... précédé d'un Abrégé pratique de la grammaire française... Stockholm 1807

MURBERG, J., Kort berättelse om Collegium Reg. & Illustre eller Skyttianum vid Riddarhuset i Stockholm. *Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar* 8, Stockholm 1808, ss. 150-59.

NICOLAS, ABC avec des exercices a la portée. Des petits enfans. Stockholm 1798.

NIKLIBORC, A., L'enseignement du français dans les écoles polonaises aux XVIIIe siècle. Wrocław 1962. *Travaux de la société des sciences et des lettres de Wrocław, Serie A, nr 83.*

NILSSON, R., Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren. Lund 1973.

NOLLET, J.A., Leçons de Physique Expérimentale. Paris 1749-56; Amsterdam 1754-64.

NORBERG, O., Hernösands Kungl. gymnasium. Stockholm 1896.

NORDBERG, J.A., S. Clarae minne, eller berättelse om det gamla S. Clarae kloster... Stockholm 1727.

NORDLUND, K., Linjedelningen vid de svenska gymnasierna. En historisk översikt. Stockholm 1921.

NORDMANN, C., Grandeur et liberté de la Suède (1660-1792). Paris-Louvain 1971. *Publications de la faculté des lettres et sciences humaines de Paris-Sorbonne, série »Recherches», tome 63.*

NYSTRÖM, B., se Björkegren.

NYSTRÖM, B., Fransysk och svensk handbok för barn. Stockholm 1795.

OHLSON, N.G., Tyska nationalyceet i Stockholm omkring år 1800. Uppsala 1928.

PALMBERG, J.G.W., Smålands i Upsala studerande nation. Upsala 1877.

Le Passe partout de la langue françoise, det är: Fransyska språkets hufvud-nyckel, öppnande et helt nytt och redigt begrepp, om pronunciation, articlars application, skrif och talesatts composition, gallicismer &c. Stockholm 1775.

PETERSSON, F., Hälsingborgs läroverks historia. Stockholm 1953.

[PILPAY], Les contes et fables indiennes de Bidpai et de Lokman. Paris 1724. (Kalila-va-Domna).

PLATEN, M. von, Privatinformation i skolan. En undervisningshistorisk studie. [Under tryckning.]

Politie- och Commerce-Tidningar, se Stockholms Wekoblads.

PORTHAN, H.G., Utkast till undervisning för informatorer, rörande deras skyldigheter och kloka förhållande (1783). Jyväskylä 1889. (Särtryck ur Handlingar rörande finska skolväsendets historia, tredje samlingen.)

POUREL DE HATRIZE, B., Covrt et droit sentier a la langue françoise. Thett åhr: En rätt gånge-wägh eller geenstigh. Till thett fransöske eller fransyske språåket. Stockholm 1650. Andra upplagan 1690.

POUREL DE HATRIZE, B., Tabvla rudimentorum linguae gallicae fundamentalium... Vpsaliae 1664.

PUAUX, F., Histoire de l'établissement des protestants français en Suède. Paris-Stockholm 1892.

PUOLAKKAINEN, O., Uusien kielten opetuksen alkutaipaleelta Suomessa. *Tidskrift utgiven av Pedagogiska förbundet i Finland 1932, ss.225-31.*

RAMBACH, J.J., Grundelig och tydlig underwisning om föräldrars och informatorers plikt vid barna-upfostran. Stockholm 1752.

RÉAU, L., L'Europe française au siècle des lumières. Paris 1938. *L'Évolution de l'humanité.*

RIEMENS, K.J., Esquisse historique de l'enseignement du français en Hollande du XVIe au XIXe siècle. [Ak.avh.] Leyde 1919.

ROMAN, C.G., Wälmente tanckar om barna-upfostring. Västerås 1743.

ROSÉN, J., Lunds universitets historia. 1. 1668-1709. Lund 1968.

ROSÉN, S., Sven Roséns dagbok 1730-1731. Utg. och kommenterad av Nathan Odenvik. Stockholm 1948.

ROSENGREN, H., Karl X Gustaf före tronbestigningen. Uppsala 1913.

ROSENGREN, H., Karlshamns historia 1664-1914. 2. Karlshamn 1928.

ROSENGREN, J., LINNELL, L. och FISCHER, J., Ny Smålands beskrifning. 1. Vexjö 1914.

ROSENHANE, S., Lefvernes beskrifning. *Nya svenska Biblioteket 2, Stockholm 1763 [-1765], ss. 515-621.*

RUDBECK, O., Bref rörande Upsala universitet. Utg. af Claes Annerstedt. 1. 1661-1670. Upsala 1893. *Upsala universitets årsskrift 1893. Program.* 2. 1670-1679. Upsala 1899. *Upsala universitets årsskrift 1899. Program.*

RYDBERG, S., Svenska studieresor i England under frihetstiden. Uppsala 1951. *Lychnos-bibliotek 12.*

SAHLSTEDT, A.M., Dictionarium psejdo-svecanum, det är: Ord-lista på främmande i svenska språket förekommande ord. Västerås 1769.

SALDERN, D. von, Samling af fransöska ord, öfversatta på svenska till ungdomens tjänst wid Kongl. Cadet scholan. Carlsrona 1770.

SALVIUS, L., Tanckar öfver den svenska oeconomien igenom samtal yttrade. 12. Stockholm 1738.

SANDBLAD, H., 1700-talets lärda Skara. *Skara II 1700-1970, Skara 1975, ss. 101-75.*

SANTESSON, C.G., Matrikel öfver Götheborgs stifts presterskap och skol-betjening. Götheborg 1807.

SCHEFFERUS, J., Svecia literata sev de scriptis & scriptoribus gentis Sveciae. Holmiae 1680. Schulbuch für die ersten Anfänger in der Deutschen, Lateinischen und Französichen Sprache ... Stockholm 1775.

SCHÜCK, H., Ett porträtt från frihetstiden. Carl Reinhold Berch. Stockholm 1923.

SCHÜCK, H. och WARBURG, K., Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2-4. Stockholm 1927-28.

SCHÖNBERG, A., Utkast om det allmänna uppfostringsverket. Stockholm 1770.

SERFASS, C., L'église réformée française et l'église luthérienne française de Stockholm. Paris 1924.

SETH, I., Universitetet i Greifswald och dess ställning i svensk kulturpolitik 1637-1815. [Ak.avh.] Uppsala 1952.

SILFWERCANTZ, J., Et underdånigt betänkande ... om svenska handelens inrättning på Levanten ... Stockholm 1762.

SJÖBECK, H.F., Öfningar till öfversättning på engelska och franska språken... Lund 1799.

SJÖBECK, J.C., ...Anmärkningar öfver fransyska articlarna. Strengnaes 1759.

SJÖSTRAND, W., Kadettskolan i Karlskrona 1756-1792. Karlskrona 1937.

SJÖSTRAND, W., Grunddragen av den militära undervisningens uppkomst- och utvecklingshistoria i Sverige till år 1792. [Ak.avh.] Uppsala och Leipzig 1941.

SJÖSTRAND, W., Pedagogikens historia. Del 2: Sverige och de nordiska grannländerna till början av 1700-talet. Lund 1965. Del 3:1: Sverige och de nordiska grannländerna under frihetstiden och den gustavianska tiden. Lund 1961.

Skara läroverk 1641–1941. Utg. av Gustaf Holmstedt. Stockholm 1941.

SNELLMAN, J., Tankar om informationsverket i Österbotn i synnerhet det privata. [Praeses Pehr Kalm.] Åbo 1762.

SOLDERS, S. och WIBERG, A., Stockholms storskolas journal. Stockholm 1951. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 83–84.

Sorö, klostret, skolen, akademiet gennem tiderne. 1–2. København 1923–31.

STAAB, E., och MARTIN, G., De moderna språkens ställning i svensk skolundervisning. Skolkommissionens betänkande 2. Stockholm 1922.

STERNE, L., Voyage sentimental ... Lund 1800.

STIERNMAN, A. A. von, Samling utaf åtskilliga ... utkomna kongliga stadgar, bref och förordningar, angående religion. Stockholm 1744.

Stockholm Gazette 1742–58.

Stockholmske Post-Tidningar 1731–32, 1758.

Stockholmsposten 1785–1806.

Stockholms Wekoblade med Politie- och Commerce-tidningar 1754–57.

STRIDSBERG, C., Underrättelse om en ny skolinrättning i Stockholm. Stockholm 1786.

STRIDSBERG, C., Fransysk grammaire efter de nyaste och bästa språk-lärares grunder... Stockholm 1793. Ytterligare upplagor före 1807: Stockholm 1796, 1799/1800 och 1805.

STRIDSBERG, O. A., Anteckningar till en historik över Klara skola i Stockholm 1649–1880. Stockholm 1880.

STRINDBERG, A., Les relations de la France avec la Suède jusqu'à nos jours. Paris 1891.

STRÖMBERG, K., Svenskarna i Frankrike. Örebro 1953.

STRÖMWALL, S. G., En lättad och förbättrad lärdoms väg... i synnerhet then private information til tjenst författad. Stockholm 1739.

SUNDELIUS, H. O., Norrköpings minne. Norrköping 1798.

SVANLJUNG, K., Österbottens pedagogier och trivialskolor. Helsingfors 1895.

Svensk uppslagsbok 1–32. Upplagan 1947–55. Malmö 1958–60.

SYLWAN, O., Svenska pressens historia till statshöfvingen 1772. Lund 1896.

TAUBE, G., Musik, dans, språk och andra akademiska färdigheter i Uppsala. Uppsala 1963. *Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. Organisation och historia* 5.

Tartu (Dorpat). Tartu 1927. [Résumé français. Édition de la municipalité de la ville de Tartu. Tartu 1927.]

TEGNÉR, E., Samlade skrifter. Nationalupplaga 2. Stockholm 1923.

TEPPATI, B. L., »Omnia inquam, suis motilens vivere...» [Invigningstal.] Upsala 1671.

TEPPATI, B. L., Specimen latino-svetico-germanicum tyrocinii linguae gallicae... Holmiae svecorum 1672.

TERSMEDEN, C., Memoarer. 1–2. Stockholm 1912 och 1915.

THUNBERG, A., Förslag til et förbättradt lärosätt vid underskolarne. Greifswald 1787.

TREUTIGER, I., Essai d'un grammairien philosopant françois, eller Försök til en grammatista filosofans på fransyska... Lund 1739.

[ULRICH, F. D. D.], Nekrolog öfver rektorn och bokhandlaren m. m. Fredrik Didrik Daniel Ulrich. Uppsala 1890.

WADSTEIN, E., Carlskrona läroverk 1688–1888. Ett tvåhundraårsminne. [Redogörelse för allmänna läroverken i Blekinge 1887–88.] Karlskrona 1888.

WAHLUND, C., La philologie française au temps jadis. *Recueil de mémoires philologiques présenté à monsieur Gaston Paris par ses élèves suédois.* Stockholm 1889, ss. 103–55.

WALLMAN, C. G., se Moberg, P.

WEDUWAR, B., Inledning til fransöska grammatican som wisar huru man skal lära, at rätt läsa och wäl uttala, alla i fransöska språket förekommande ord. Stockholm 1740.

WEIBULL, M. och TEGNÉR, E., Lunds universitets historia 1668–1868. 1–2. Lund 1868.

WELLINGK, Anvisning at kunna lära sig sielf läsa och explicera det fransyska språket. Greifswald 1762.

WENNERBERG, J., Fondement françois, eller Grundelig anledning til det frantzöska språket... Lincöping 1740.

WENNERSTRÖM, T., Kungl. krigsakademien och kungl. krigsskolan åren 1792–1935. Stockholm 1936.

WESTLING, G., Gymnasium och skolor i Linköpings stift 1761–1780. [Redogörelse för Högre allmänna läroverket i Linköping under läsåret 1911–1912.] Linköping 1912.

WESTRÉN, A., Svenska kungl. hofclericiets historia. 1–4. Stockholm 1799–1850.

WESTRIN, T., Några iakttagelser angående franskan som diplomatiens språk. *Historisk tidskrift* 20 (1900) ss. 329–40.

WHITELOCKE, B., A Journal of the Swedish Embassy, in the years M.DC.LIII. and M.DC.LIV... 1–2. London 1772.

WIBERG, A., Johan Carl Höjer. En gustaviansk reformpedagog. Stockholm 1942. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 64 B.

WIBERG, A., Carl Ulric Broocman. Stockholm 1950. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 77–78. (Wiberg, 1950¹).

WIBERG, A., Från upplysningstiden. Spridda undervisningshistoriska studier. Stockholm 1950. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 81 A: Då Stockholm skulle få en handelsakademi. Carl David Steens handlexercitiekontor 1770–1772, en Handelshögskolans föregångare. (Wiberg, 1950²).

WIESELGREN, P., De la Gardiska Archivet. 9. Lund 1837.

VIRDESTAM, G., Gamla skolminnen från Växjö. *Hyllén-Cavallius-föreningens årsbok* 1925.

- Vocabulaire françois-svedois et svedois-françois. Stockholm 1773.
- VOLTAIRE, F.M.A. de, La Henriade... Gothenbourg 1801.
- WRANGEL, E., Frihetstidens odlingshistoria ur litteraturens häfder 1718-1733. Lund 1895.
- WRANGEL, E., Sveriges litterära förbindelser med Holland särdeles under 1600-talet. Lund 1897.
- WRANGEL, E., Ett blad ur historien om Sveriges litterära förbindelser med Frankrike. *Samlaren* 1898, ss. 54-80.
- WRANGEL, E., Forskningar om svenskarnas universitetsstudier i Tyskland; WILNER, P.O., Förteckning öfver svenskar inskrifna vid tyska universitet under 1500-talets senare hälft. *Samlaren* 1904, ss. 1-21.
- WRANGEL, F.U., Origines et débuts du Royal-Suédois actuellement 89e de ligne. Paris [1914].
- WRANGEL, F.U., Studier och anteckningar till den Luthersk-Augsburgiska Parisförsamlingens historia under 1600-talet. [Minneskrift vid svensk-lutherska Parisförsamlingens 300-årsjubileum.] Abbeville 1926.
- WURMB, F.C., Plan de l'établissement d'un séminaire de commerce, institué à Wilhelmsdal... Stockholm 1787.
- WÄHLIN, O.C., Oförgripeliga anmärkningar angående trivial scholerna i Sverige. 1776. Utg. av Albert Wiberg. *Årsböcker i svensk undervisningshistoria* 88, Stockholm 1954, ss. 13-86.
- WÄGNER, S., Helsingborgs allmänna läroverk under tre århundraden. Helsingborg 1898.
- Wälment Förslag rörande et nationelt ofostrings-sätt, til modersmålets upodlande och wetenskapernas tilväxt. Stockholm 1774.
- ZIEGLER, T., Pedagogikens historia i dess allmänna grunddrag med särskild hänsyn till det högre undervisningsväsendet. Lund 1898-1900.
- ÅSTRÖM, S.E., Studentfrekvensen vid de svenska universiteten under 1700-talet. *Historisk tidskrift* 69, Stockholm 1949, ss. 1-25.
- ÅSTRÖM, S.E., Privatundervisning som förberedelse för universitetsbesök i Österbotten på 1700-talet. *Historisk tidskrift för Finland, Helsingfors* 1950, ss. 1-14.

Namnregister

I registret har inte medtagits stadsnamnen i förteckningarna sid. 50-64 och översikten sid. 80-81, ej heller de gånger Sverige och Frankrike nämnts.

- Abregé de toutes sciences* 78
- Adelig societet (se även Giese A) 55
- Adlerfelt A 141 nn 26, 28, 142 n 32
- Adlerfelt C 141 n 26
- Adlerstolpe fru 55
- Adolf Fredriks »Cadett Corps» 43, 45-46
- Adolf Fredriks församlingsskola i Stockholm 78
- Ahiman R 52
- Ahlström P 72, 148 n 70
- Aisopos 51, 56, 59, 74-76, 78, 83, 147 nn 44, 57
- Alaret R 67
- Albedyll baronerna d' 34
- Alingsås' skola 79
- Allegre P 26, 100, 101, 112, 141 n 21, 154 n 69, 155 n 92
- Allmänna barnhusets skola i Stockholm 78
- Almgren C 34, 143 n 49
- Amusemens des jeunes étudiants* (se även Choffin) 72, 76, 83
- Amusemens philologiques* (se även Choffin) 53, 66
- Anckarström J J 138 n 23
- Angers 115, 123-125
- Anguilin S 54, 147 n 56
- Annerstedt C 151 n 20
- Apelblad J 143 n 52
- Aphelen H von 54
- Appelbom H 120-121, 125, 156 n 9
- Ariès J L d' 64, 148 n 58
- Ariès M A G de la Fitte d' 64
- Arndt E M 107
- Arndts fröken 37-38
- Arnell L 104
- Aunetz d' 96, 110
- Aurivillius C 144 n 69
- Aurivillius P F 111
- Ausen 110
- Baaz B 143 n 52
- Baillet J 42
- Barry D 42
- Baudin C 142 n 36
- Belin F 157 n 31
- Bellefroid 51, 148 n 58
- Bellman J A 35
- Belot J 128
- Benjamins riddarakademi i Paris 122, 123, 158 n 40
- Benoit 120
- Benzelius E 122
- Béraud systrarna 62
- Berch C R 35, 53, 122
- Bergklint O 34, 36, 143 n 58
- Berlin, akademien i 13
- Berlitz von 107
- Bertrand madame 141 n 25
- Berzelius J 33, 155 n 88
- Beurrée D 25
- Bielke E 130
- Bielke N d.y. 130, 158 n 44
- Bielke N d.ä. 121
- Bielke S 31
- Bielke T 123, 125
- Bielkenstierna K 31
- Bildstein G E von 102, 113
- Bilze J P 140 n 15
- Biurman J 34, 138 nn 20, 22, 143 n 55
- Björk fröken 38
- Björkegren J 79
- Blom C F 57
- Blondel I 140 n 19
- Blondel J 46, 67, 84
- Boissard N 94, 95, 110
- Bolander C C 59
- Boman M 78
- Bonde C 37, 62, 144 n 69, 146 n 38
- Bonde E 29, 141 n 28
- Bonde G 30, 124, 137 n 6, 156 n 9
- Bonde K K:son 120
- Bontemps E 104
- Borgå gymnasium 73
- Borin F 54
- Borås skola 77
- Boucher 32
- Boucle L 67

- Bouillon hertiginnan av 157 n 31
 Bourgoin C C 62, 146 n 38
 Brahe P d.y. 126
 Brahe P d.ä. 156 n 1
 Brakel von 63, 65, 73, 82
 Brice abbé 157 n 31
 Brink 142 n 47
 Bruno 125
 Bruzelius J 56
 Bryssel 128
 Brändström P 52
 Brändströms elementarskola 52, 66
 Bunth C D 91, 103, 113, 152 n 24
 Burensköld F H Lohe 142 n 36
 Burman A 74
 Bäckström 60
 Böttiger D W 75
- Caen 115
 Callmer C 127
 Canter G 95, 110, 151 n 13
 Carlostadius L 94, 110
 Carlson G 125, 126, 138 n 8, 156 n 1
 Cassel 127
 Cedererans barnen 26
 Celsius O 96, 110, 117
 Champagnie N 31
 Changeux 111, 155 n 92
 Chatillon madame 63, 146 n 38
 Chauv J B de 25-26, 43, 140 n 17, 145 n 17
 Chef de Ville D A 61, 89, 97, 111, 152 nn 28, 38, 155 n 81
 Choffin D E 147 n 48, 152 n 24
 Cicatis' akademi i Bryssel 128
 Claus 41, 153 n 54
 Clewberg C A 123
 Clusendorff 125
 Coffey madame 61
 Colberg 127
 Collegium Illustre Claraemontanum 50
 Collegium Illustre i Riddarhuset 41, 45
 Collegium Illustre i Tübingen 127
 Collin S J 52
 Colmart J 38, 112, 151 n 24, 154 n 69, 155 n 89
 Columbus S 117, 119, 158 n 46
 Comenius J A 75, 147 n 49, 154 n 58
 Compri I 129
 Compri J 129
 Condt 113, 155 n 92
 Contes moraux (se även Marmontel) 59, 66, 75, 83, 102
- Courcelles A E de 91, 95-96, 99, 110, 112, 151 nn 15, 23
 Coux P de 128, 159 n 93
 Creaux L de 112, 154 n 69, 155 n 89
 Cronhielm C 158 n 43
 Cronström bröderna 26
 Cujacius I 15, 93-94, 110, 153 n 51, 155 n 51, 159 n 90
- Dagligt Allehanda* 35, 68
 Dahlberg E 119, 126
 Dahlberg K G 122, 128, 157 n 12
 Dahlin B 59
 Dahlström J F 59
 Danet G 106
 Danfier 125
 Danmark 115, 129
 Daunet, se Aunetz d'
 De la Caze M 61, 147 n 51
 De la Gardie F P 123, 158 n 45
 De la Gardie M G 13, 26, 31, 33, 123, 139 n 2
 De la Guérinières riddarakademi i Paris 123, 158 n 44
 De la Mothe P L 34
 De la Pré 124, 126
 Del Campos riddarakademi i Paris 123
 Denell J H 52, 91, 101, 102, 108, 113, 148 n 58
 Des Pepliers J R 35, 52, 53, 56, 57, 59, 66, 73-75, 78, 83, 101, 147 nn 44, 46, 57, 148 n 58, 152 n 24
 Des Réaux P C 53
 Desroches 25, 140 n 17
 Destain G 42, 145 n 6
 Destiguere 100
 Detterberg M 72
 Deuchsy J 142 n 36
 Deutsch D 105
 Devilleneuve 68, 148 n 65
Dialogues domestiques 58
 Diffenau E H von 37
 Djurberg D 75
 Djurklou N 128
 Dohna C 31, 34
 Dorpats akademi 85, 88, 106, 153 n 48
 Dorpats gymnasium 72, 81, 139 n 28
 Douglas V O 32
 Drake J 114, 123, 143 n 52
 Drakenhielm M W 158 n 43
 Drottningsholms skola 57
 Drufva C P 155 n 92
 Drussel, se Houssel J d'
- Du Cloux A 26, 31, 90, 92, 94, 95, 103-104, 108, 110, 151 n 21, 153 n 54
 Du Gard's riddarakademi i Paris 123
 Du Moitié A 89, 98, 108, 111
 Du Pier 125
Du spectacle de la nature 59, 147 n 50
- Eberstein 142 n 47
 Edström 78
 Ehrenstéen A B 130
 Ehrensten E 39
 Ehrenström J A 84
 Ekeblad C 141 n 24, 157 n 31
 Ekeblad J 31, 124, 125
 Ekelund P P 73
 Eklin S 72
 Eklund E 82, 107, 149 n 77, 151 n 14
 Ekman D 77
 Ekström H 75
 Enander S 54
Encyclopedie des Enfans 59
 England 115, 129
 Enwall J 57, 59
 Erik XIV 25
Erster Unterricht 53
 Eschen 53
 Eurén E 34, 108, 111
 Eurenus C 43
- Fabre mademoiselle 141 n 28
 Falcker C 141 n 28
 Falkenberg M 141 n 28
 Falköpings skola 79, 148 n 69
 Fallén C F 32, 35, 84, 113, 143 n 49, 144 n 65
 Faubourg St Germain 119, 120, 122, 157 n 32
 Fayen mademoiselle 141 nn 27, 28
 Felix A 46
 Fénelon 147 nn 46, 50
 Ferrier 54
 Fersen A von 37
 Fersen H von 119, 157 n 31
 Fersen H E von 144 n 70
 Fleming H 35
 Fleury J 104 (se L'Ecluse J de)
 Flinck A 54
 Florian J P C de 75
 Florin S 104
 Forbès P 111, 155 n 92
 Forbitz madame 35, 99, 111, 156 n 93
- Franecker 128
 Frankfurt 126
 Franska lutherska församlingsskolan 54, 65
 Franska reformerta församlingsskolan 54
Fransyska språket hufvud-nyckel 84
 Fredrik Adolf 43, 143 n 52
 Fremling M 113
 Fribyggare Sällskapets Lyceum 57
 Frösö trivialskola 74
 Funck A 140 n 19
 Funck F 140 n 19
 Funck G 140 n 19
 Funck U 140 n 19
- Gaillard J G 26
 Gaunt D 140 n 15
 Gedike F 56, 58, 66, 77, 79, 83
Genwäg, at lära fransyska språket 84, 148 n 58
 Gerken 53
 Gertner C 33
 Gezelius G 55
 Giese A 55
 Giesen 126
 Gjörwell C C 43, 138 n 23
 Godefroy L 45
 Greifswalds akademi 85-86, 88, 106-107, 153 n 48
 Grizell E 143 n 51
 Grubb N 139 n 28
 Guarini B 154 n 58
 Gumaelius L 154 n 71
 Gustaf Vasa 25
 Gustaf II Adolf 37, 143 n 52
 Gustaf III 25, 43, 143 n 52, 155 n 82
 Gustaf IV Adolf 25, 43, 140 n 17, 145 n 17
 Gustavsbergs barnhus 56
 Guy ?M 54
 Gyldenstolpe C A 33, 157 nn 20, 31, 158 n 43
 Gyldenstolpe E 33, 130, 143 n 54, 157 nn 20, 31
 Gyldenstolpe G E 35
 Gyldenstolpe N 130
 Gyldenstolpe N P 35
 Gyldenstolpe Ulrik d.y. 35
 Gyldenstolpe Ulrik d.ä. 39
 Gyllenackar G 128
 Gyllenberg C 17
 Gyllenstierna G 129
 Gymnasium illustre i Karlskrona 56
 Gävle 65

- Gävle gymnasium 74
 Gävle trivialskola 57
 Göteborg 65
 Göteborgs gymnasium 73, 82, 83
 Götlin E 111
 Göttingen 127
- Haag 130, 158 n 43
 Haapaniemi militärskola 45
 Haarlem 128
 Halle 127
 Hallström N 45
 Hambraeus J 55
 Hambraeus O 75
 Hamburg 127
 Hammar A 139 n 28
 Hardouville 157 n 31
 Hector 110
 Hedemora 95
 Hedenius P 155 n 88
 Hedvig Eleonora församlingsskola i Stockholm 78
 Heidelberg 126, 156 n 4
 Helsingborgs trivialskola 79, 149 n 71
 Henel A J 67
 Henschen W P 60
 Henschen-Schrevelius' skola 60
 Henschen-Ullsténs skola 60, 66
 Heræus C G 119, 120, 157 n 31
 Hericourt 68
 Hermet J F 104
 Hertzman P J 76
 Hesselgren 56
 Hessenstein grevarna von 44
 Hjärne U 118
 Hof S 72, 149 n 71
 Hoffström P K 142 n 47
 Holland 115
 Holstenius G 81
 Horn C G 34
 Horn G 15
 Horn af Åminne S 31
 Houssel J d' 106-107
 Hovpredikanternas skola 57
 Hultin 111
 Häggman 61
 Härnösands gymnasium 74, 148 n 70
 Höckert 111
 Höjer J C 16
 Höpken von 125
- Höpken D N von 34
 Höpken familjen von 141 n 28
- Italien 129
- Jacob D R 43, 59, 148 n 58
 Jacob familjen 141 nn 27, 28
 Jacob G R 57, 148 n 58
 Jacob J R d.y. 28-29, 141 n 28, 142 n 32
 Jacob J R d.ä. 43, 141 n 28
 Jacob M 38, 63, 141 n 28
 Jacob P 43, 68, 141 n 27, 147 n 54, 148 n 65
 Jacob sonen (Guillaume Remy eller Dominique Remy) 29
 Jakobs församlingsskola i Stockholm 75
 Jakobstads skola 79
 Jennings B 141 n 26
 Jennings P 138 n 19
 Johan Casimir 23
 Johannes församlingsskola i Stockholm 79
 Joubertus G 126
 Jägerhorn G H 84
 Jönköpings trivialskola 146 n 36
 Jönsen O 142 n 47
- Kadettskolan i Karlskrona 43-45
 Kaleen G 67
 Kalf C 129
 Kalm P 154 n 75
 Kalmar gymnasium 73
 Kanslergillet 23
 Karl IX 55
 Karl X Gustaf 14, 114, 122, 138 n 8, 143 n 52, 156 n 1, 158 n 40
 Karl XII 143 n 52
 Karl XIII 43, 143 n 52
 Karlberg, se Krigsakademien
 Karlshamns trivialskola 78, 148 n 71
 Karlskrona 23, 47, 65, 142 n 47
 Karlskrona kadettskolan i, se Kadettskolan
 Karlskrona trivialskola 75-76
 Karlstads gymnasium 35, 73
 Kellgren J H 34, 143 n 61
 Kinmansson G 55
 Klara församlingsskola i Stockholm 50, 75
 Kleberg T 151 n 20
 Klinckowström barnen 36, 144 nn 69, 70
 Klinckowström T L 144 n 70
 Knöppel C 63, 68, 148 n 58
 Knös A 57, 59
- Kraak I 89, 91, 92, 101, 102, 113, 151 n 21, 152 n 37, 155 n 91
 Kraaks grammatik 60, 76, 79, 83, 101
 Krigsakademien på Karlberg 43, 46
 Kristianstads trivialskola 77
 Kristina 14, 41, 45, 143 n 52, 150 n 2
 Kryger J F 139 n 4
 Kuopio trivialskola 76
 Kureck G 31
- La Bourdonnière J F de 88-92, 98-99, 108, 111, 153 n 47, 154 n 67, 155 nn 81, 92
 La Croix J B de 72, 82
 La Fontaine J de 58, 74, 75
 Lagerlöf E 112, 154 n 69
 Lalouë de Mont-Louis N 54, 65
 Landby L 113
 Lang madame 62
 L'Anglois 43, 51, 148 n 58
 Langlois A 148 n 58
 Langlois C 42-43, 46
 Langloise madame 62
 Lannér E 72
 Lascaris M de 99, 112
 Laurier mademoiselle 141 n 28
 Lauter G 153 n 56 (se Canter G)
 Lavallé i Haag 158 n 43
 Lavallés riddarakademi i Paris 123, 158 n 43
 Leche W J 52, 91, 102, 103, 113, 148 n 58, 151 n 21
 L'Ecluse J de 104-105, 153 n 47, 154 n 75
 Le Febure P 43
 Leiden 31, 127-128, 159 nn 90, 93
 Leijoncrona J 128
 Leijonhufvud G A 128
 Leijonsköld M A:son 140 n 15
 Lemchen S 113
 Lengren A M 39, 83
 Leopold C G 32
 Le Prince de Beaumont J M 147 n 47
 Le Roi A H 111, 155 n 92
 Le Roux 157 n 31
 Lewenhaupt B S 62, 141 n 28
 Lewenhaupt H 62, 141 n 28
 Lidner B 126
 Lillie M 40
 Lilliecrona C 124, 125
 Lilliecrona G 138 n 8
 Lilliehöök O 31
 Lindström-Göransson A 58
- Linköping 65, 81
 Linköpings gymnasium 73, 82
 Linnelöf J 56
 Linneus (Linneus) S 58
 Lucidor L 110, 115
 Ludvig XIV 116
 Lund 81, 112-113, 155 n 92
 Lundblad J 113, 152 n 24
 Lunds akademi 85-92, 95, 99-103, 112-113, 151 nn 16, 21, 152 nn 37, 38, 153 n 48, 154 n 69, 155 nn 81, 89
 Lunell professor 56
 Luther M 51, 94
 Lübeck 127
 Lybecker C 26, 105
 Lüdeke C W 53
 Lytke J P 105
 Löwenhielm C A 37, 124-126, 129-130
 Löwenhjelms C G 35
 Löwenhielm F C 35
 Löwenhielm G 37, 124-125
 Löwenhielm J M 35
 Löwenhielm S 37
- Macdonell 45
 Macklier D 144 nn 69, 71
 Macklier U 144 nn 69, 71
Magazin des adolescents (se även *Le Prince de Beaumont*) 75
Magazin des enfans (se även *Le Prince de Beaumont*) 53, 56-60, 66, 75, 76, 83
Magazin historique pour l'esprit et le coeur 78
 Maintenon F d'Aubigné de 147 n 51
 Malmö trivialskola 77
 Manderström E L 138 n 17
 Manstein de 76
 Marmontel J F 59, 66, 103
 Martin D 124
 Martinaud S 62, 146 n 38
 Massot J 106
 Matthiae J 41, 143 n 52
 Meijerfeldt 125
 Mellendorff J H 107
 Memmons riddarakademi i Paris 123
 Mennander C F 154 n 75
 Messenius J 50
 Meyer E 14
 Moberg P 46, 158 n 57
 Mohr 126
 Molière 73, 82

Molin J 73
 Molinaro 113, 155 n 92
 Momma Reenstierna P 34
Monde Visible (Le) (se även Comenius) 58
 Montpellier 115
 Morel J 95
 Moulin madame 62
 Moustier de 57
 Murén O 55, 74
 Murray A 117
 Myrman J 77
 Möller S 45
 Mörner A G 143 n 51

Navigationsskolan i Karlskrona 46
 Nederländerna (se även Holland) 127-129
 Nesselius I 87
 Nicolaj 121-122
 Nicolas 59
 Nilsson N 121
 Nollet J A 145 n 21
 Nordeman M 99, 112
 Nordenkrantz A 141 n 25
 Nordenflycht H C 138 n 19
 Nordenhielm A 143 n 52
 Nordenskjöld A 144 n 69
 Nordenskjöld barnen 144 nn 69, 71
 Nordenskjöld O H 144 n 71
 Nording J G 58
 Norrköping 65
 Norrköpings trivialskola 76
Nouveaux contes moraux (se även Marmontel) 75
Nouvelle encyclopédie 75
 Nyström B 58
 Näsman G 67

Orléans 31, 123, 124
 Oxenstierna A 14, 31, 81, 87, 126, 138 n 8, 139 n 28
 Oxenstierna E 31
 Oxenstierna E Å:son 26
 Oxenstierna G 31
 Oxenstierna J 31, 158 n 38
 Oxenstierna J G 34, 62, 139 n 24
 Oxford 129
 Ozannam 118

Paban L 64
 Pageundervisningen 41-43

Palmstierna N 30
 Palmstierna N F 34
 Palmstierna systrarna 143 n 49
 Palmsvärd J E 39
 Papi A 61, 89, 92, 96-97, 104, 105, 110, 142 n 43, 145 n 6, 151 nn 15, 20, 23, 152 nn 28, 38, 153 n 41
 Paris 115-123, 129-130, 142 n 43, 156 n 4, 157 nn 12, 31
Passé partout (Le) de la langue française 84
 Pellegrin D A 100, 113, 154 n 71, 155 nn 81, 92
 Pension för Hög-Förnämt, Ädelt och Hederligt Ungdoms Fruntimmer 61
 Pernau akademi (se även Dorpats akademi) 85, 106
 Phigurell, se Thigurell
 Philip C 67
 Phrygius S 120
 Pilpay 106
 Pisarski A J 155 n 92
 Platen M von 10, 148 n 68, 149 nn 72, 73
 Plessis' (de) riddarakademi i Paris 123
 Poisson 142 n 43
 Polen 25
Politie- och Commercet Tidningar 23, 144 n 73
 Polus T 143 n 52
 Porell B 42, 45
 Porthan H G 22
 Poulin abbé 68
 Pourel de Hatrize B 42, 148 n 58
 Prevost P 95, 110
 Protten 126

Rabio 111, 155 n 92
 Raibaud G 88-91, 97-99, 105, 111, 150 n 9, 151 n 23, 155 nn 86, 92
 Raimon mademoiselle 141 n 26
 Rambach J J 51, 139 n 4
 Ramström J E 72
 Reenstierna bröderna 117
 Reims 115
 Renaud J F 32
 Renaut P 26, 91, 105
 Reuter K 128
 Ribbing S S:son 121, 123, 157 n 31
 Richelin 157 n 31
 Riddermarck A Wetterhamm 99-100, 112, 141 n 21, 150 n 7, 155 n 81
 Ristell C F 98, 111, 155 nn 81, 89

Ritterow 107
 Rivarol A 137 n 1
 Rocheforts riddarakademi i Paris 123
 Roman C G 139 n 4
 Rosén S 144 n 69
 Rosenhane B 22, 143 n 48
 Rosenhane bröderna 142 n 36, 143 n 48
 Rosenhane J 15, 117-118, 122, 128, 143 n 52
 Rosenhane S 23, 39, 40, 114, 123, 125, 127, 156 n 9
 Rosenheim C von 39
 Royal-Suëdois 129-130
 Royard D 96, 110
 Rubenius N 128
 Rudbeckius J 81
 Rudbeckius P 88
 Rudensköld C 141 n 28
 Rudensköld M 141 n 28
 Ruth J 104
 Ruuth G 126, 129
 Rålamb B A:son 55
 Rålamb H G 30
 Röding J 34
 Rörstrand akademien på 45
 Röök C F von 61

Sack J G 130
 Sahlstedt A 17
 Salamontanus A A 137 n 5, 153 n 49
 Saldern D von 44
 Salon J 26
 Salvius L 139 n 28
 Saumur 123-125
 Sauvenier 122
 Scheffer C F 141 n 25
 Schefferus J 115
 Schevenius G L 113
 Schola Rhalambiana 55
 Schrevelius 60
Schulbuch für die ersten Anfänger 53, 147 n 57
 Schwab J C 137 n 1
 Schweiz 129
 Schönberg A 84
 Sedan 126
 Sergel J T 54
 Siegen 127
 Siegroth C G von 26, 29, 61
 Siegroth C L 26
 Siegroth G A von 26, 29
 Silentz Larsson G 50

Silfvercrantz J 139 n 28
 Silverstolpe G A 60
 Silvius J 48, 51
 Simrishamns skola 79
 Sjöbeck H F 103, 113, 152 n 24
 Sjöbeck J C 72, 82, 111
 Sjäkadettskolan (se även Wirgander) 58, 66
 Sjöstrand W 42, 70
 Skara gymnasium 72, 149 n 71
 Skara trivialskola 75, 149 n 71
 Skeel 96, 110, 155 n 92
 Skeninge skola 77
 Skeppsgosseskolan 46, 60
 Skogman C D 84
 Skola för civile och militaire ståndet 56
 Skytte Jacob 138 n 8
 Skytte Johan d.y. 138 n 8
 Skytte Johan d.ä. 94, 124, 139 n 28, 143 n 52, 156 n 9
 Sluter H U 106
 Snellman J 139 n 28
 Societetskolan vid evangeliska brödräfsamlingen 52
 Sofia Magdalena 43
 Sorö riddarakademi 160 n 100
 Sparre C 130
 Sparre Ebba 28, 29, 63
 Sparre Erik 39, 130, 156 n 9
 Sparre F 27, 29, 38, 98, 115, 120, 141 nn 26-30, 142 nn 32, 43, 146 n 38
 Sparre F H 138 n 19
 Sparre U 28, 29, 63
 Springer J C 68
 Staël von Holstein C J 144 nn 69, 71
 Staël von Holstein F 144 nn 69, 71
 St Cyr 147 n 51
 Steen C D 51
 Steens handelsexercitiekontor 51
 Strängnäs gymnasium 72, 81-82, 83, 149 n 77
 Steinmeyer J B 53
 Stenbock B 15
 Stenbock greve 158 n 42
 Stenbock U 15
 Sterne L 103
 Stiernflyckt N 14
 Stobaeus doktor 32
 Stockholm 22, 41, 47, 65, 67, 81
Stockholm Gazette 34
 Stockholms trivialskola (se även Storskolan) 22, 55

- Stockholms Wekoblåd* 144 n 73
 Stokade M 94, 110, 151 n 21, 152 n 37
 Stoltz M 79, 149 n 71
 Storskolan i Stockholm (se även Stockholms trivialskola) 74
 Strasbourg 124–126, 158 n 57
 Stridsberg C 15, 51, 53, 74, 148 n 58
 Stridsbergs grammatik 53, 58, 59, 66, 74, 76–79, 83, 148 n 58
 Stridsbergs skola (se även Stridsberg C) 51
 Strindberg A 15
 Strömwall S G 139 n 4
 Sture G F A 39
 Ståhl H G 113
 Stålhandske H V 156 n 6
 Stählin J 60
 Susemihl 53
 Svan G 117
 Svedelius J 117
 Svenonius C 77
 Syrén P 142 n 47
 Söderberg P 59
 Söderberg P, rektor vid Karlshamns trivialskola 148 n 71
 Söderköpings trivialskola 76
 Söderlund L 57
 Söderskog P, se Söderberg P
 Södertälje skola 78
 Sölvesborgs skola 79

 Tartu akademi, se Dorpats akademi
 Tegnér E 84
Télémaque (se även Fénelon) 35, 52–54, 56–60, 66, 73–76, 78, 79, 83, 84, 102, 103, 106
 Teppati B L 90, 93–95, 110, 151 n 16
 Terserus J E 50
 Tersmeden C 142 n 43
 Tessin C G 25, 105, 114–115, 121, 130, 143 n 52
 Thenstedt N 51, 147 n 57
 Thenstedts skola (se även Thenstedt N) 43, 51, 66, 148 n 58
 Thigurell C F 58
 Tholander C A 142 n 47
 Thorn H 54
 Thorsander J 52
 Thunberg A 72, 143 n 50
 Tideman H 74
 Tilas S O 143 n 58

 Torneå skola 78
 Tott C 124
 Toussaint 94, 110
 Treutiger I 91, 100, 101, 113
 Troil U von 117
 Trolle F 147 n 55
 Trolle Bonde W 39
 Truchess H de 34, 89, 98, 108, 111, 155 n 90
 Tübingen 126, 127
 Tyska församlingsskolan i Göteborg 53
 Tyska församlingsskolan i Karlskrona 54, 66
 Tyska församlingsskolan i Norrköping 54
 Tyska församlingsskolan i Stockholm 35, 48, 53, 66, 147 n 57
 Törnhielm M 118, 126, 128

 Uddén J 52
 Uddevalla 65
 Uddevalla skola 78
 Uleåborgs trivialskola 77
 Ullsten M 52, 60
 Ulrich F D D 54
 Uppsala 65, 108, 110–111, 155 n 92
 Uppsala akademi 41, 85–99, 108–111, 127, 150 n 2, 151 nn 16, 21, 23, 152 nn 24, 37, 38, 153 nn 47, 48, 155 nn 81, 86, 89

 Wallman C G 46
 Varbergs skola 79
 Wargentín P W 111
 Vasa trivialskola 77
 Vaux' (de) riddarakademi i Paris 123
 Weduwar B 97, 105, 111, 152 n 24, 155 n 81
 Wellander J 144 nn 69, 71
 Wellingk 84
 Vendeuils riddarakademi i Paris 123
 Wennerberg J 34
 Verelius O 150 n 2, 151 n 23
 Werners P 67
 Westerlind 111
 Westman O 143 n 50
 Vexionius M 72, 81, 139 n 28
 Whitelocke B 14
 Wiberg A 10, 147 n 43
 Wien 127
 Villeneuve J P 148 n 65
 Villier S de 68
 Vilneuf 34, 62, 148 n 58
 Winnermark S 56

 Wirgander J 58
 Visby trivialskola 77
 Witt P G 60
 Wittenberg 126
 Wivallius L 115
Vocabulaire françois-svedois 148 n 58
 Wolfenbüttel 127
 Voltaire 103
 Wrangel F U 157 n 34
 Wrede Sparre A 39
 Wurmb F C 52
 Wurmb's handelsskola 52, 102
 Wynquist D 76
 Wählin O C 56, 66, 139 n 28
Wälment Förslag 139 n 28
 Vänersborgs skola 79
 Västerviks trivialskola 76
 Västerås' gymnasium 72, 81
 Växjö gymnasium 72, 81, 148 n 70

 Ystads skola 79

 Zaandam 129
 Zeishoff J 31

 Åbo akademi 22, 23, 85–86, 88, 90–24, 97, 103–106, 108, 151 n 21, 153 nn 47, 48, 154 n 75, 155 n 86
 Åkerö 28
 Åkerödagboken 138 n 19
 Ämås skola 79

 Ödman J 139 n 2
 Örebro 147 n 55
 Örebro skola 148 n 71